

Darvasi László, Ferdinandy György,
Hász Róbert, Juhász Erzsébet
prózája

Király László, Szöllősi Zoltán versei

Legenda Veres Péterről

„A mi Mikszáthunk” – tanulmányok
a 150 éve született íróról

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

Főszerkesztő:
OLASZ SÁNDOR

A szerkesztőség tagjai:

ANNUS GÁBOR
(tördelőszerkesztő)

HAJÓS JÓZSEFNÉ
(szerkesztőségi titkár)

HÁSZ RÓBERT
(olvasószerkesztő)

VÖRÖS LÁSZLÓ
(a szerkesztőség elnöke)

tiszatáj

Megjelenteti a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma
a Csongrád Megyei Önkormányzat, a József Attila Alapítvány,
a Soros Alapítvány és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.
Felelős kiadó: a Tiszatáj Alapítvány kuratóriuma.

Szedés, tördelés: Tiszatáj Alapítvány.

A lapot nyomja: Officina Nyomdaipari Oktató és Termelő Kft., Szeged.

Felelős vezető: Varga Ferenc.

Szerkesztőség: 6741 Szeged, Rákóczi tér 1. Tel. és fax: (62) 312-670. Terjeszti a HÍRKER Rt. és az NH Rt. Előfizethető a hírlapkézbesítőknél és a Hírlapelőfizetési Irodában (Budapest, XIII. Lehel u. 10/A, levélcím: HELÍR, Budapest 1900), ezen kívül Budapesten a Magyar Posta Rt. Hírlapüzletági Igazgatósága kerületi ügyfélszolgálati irodáin, vidéken a postahivatalokban; közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a Postabank Rt. 11991102-02102799-00000000 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára: 80 forint.

Előfizetési díj: negyedévre 240, fél évre 480, egész évre 960 forint.

ISSN 0133 1167

Tartalom

LI. ÉVFOLYAM, 1. SZÁM

1997. JANUÁR

SZÖLLŐSI ZOLTÁN: Csillag; Volna-e szent?	3
KIRÁLY LÁSZLÓ: Csúfhistóriák; Nyelvmélék	5
DARVASI LÁSZLÓ: Vidám mondatok	7
JUHÁSZ ERZSÉBET: Egy regény szegedi fejezete	10
FERDINANDY GYÖRGY: Kilenc kis kecsua	17
HÁSZ RÓBERT: Diogenész kertje	20
SZAKÁCS ESZTER: Cseppenként érkezni meg; Janushoz	32
KÁNTOR ZSOLT: A falevél; Nem szembeötlő de nem is hiányzó; Értelem, adás	33
Legenda Veres Péterről (Összegyűjtötte: ALBERT ZSUZSA)	35
DOMOKOS MÁTYÁS: Levél a Pilinszky-filológiáról	48
WISLAWA SZYMBORSKA: Lót asszonya	51

„A mi Mikszáthunk” – 150 éve született Mikszáth Kálmán

SZÉLES KLÁRA: „Létra van a szivétől az eszéhez” (Mik- száth lélekrajzáról)	53
NYILASY BALÁZS: A jó palócok, tót atyafiak	59
VADAI ISTVÁN: A majornoki hegyszakadék (Mikszáth Kálmán: A jó palócok)	67
SÁNTA GÁBOR: „A nemzeti élet mappája – könyvekből összerakva” (Mikszáth és a Magyar Regényírók képes kiadása)	75

KRITIKA

BOMBITZ ATTILA: A történet folytatása (Darvasi László históriáiról, legendáiról, képregényeiről, és ami még hozzá tartozik)	86
ÖTVÖS PÉTER: A panasz artikulációi (Imre Mihály: „Ma- gyarország panasz”)	94

Szerkesztői asztal a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

Mikszáth-illusztrációk a 4., 16., 19., 31., 50. és az 52. oldalon

DIÁKMELLÉKLET

HÁSZ-FEHÉR KATALIN: A vígjáték és a regény párbeszéde
(Mikszáth: A Noszty fiú esete Tóth Marival)

SZÖLLŐSI ZOLTÁN

Csillag

Csillag kísérget,
nincs éje, napja,
fényes kísértet,
nem hágy magamra.

Véres szememben
virraszt, átkozom,
nem könnyezem, de
sírok szárazon.

Nyelvemen, számon
részegen ragyog,
levél membránon
lúktet és dadog.

Nincs véle ünnep,
jöhet Karácsony,
mezők kihűlnek,
üres a jászol.

Égre fölbiceg,
sípcontján baka –
megbomlott hitet,
cipelem haza.

Tükrös levesen
arcommal fénylik,
cserepét eszem,
bennem fekélylik.

Volna-e szent?

Élünk jeltelen, vadak,
nem ér hitünk Göncölig –
reánk az ég nem szakad,
nélkülünk is működik.

Imádságos éjszaka,
olvasója csillagok,
örök, végtelen ima,
csönd, mely látszik és ragyog.

Fekete csend idelent,
háborúnyi kín, bánat.
Egéhez, volna-e szent,
aki lel fényes szálat?

Nem száll a költő szava,
föld vonzza versét, zuhan:
avarban lélek, haza –
nyelvünkbe fülünk, Uram.

KIRÁLY LÁSZLÓ

Csúfhistóriák

Ötvenhatvan

Őszelő és versszagot érzek
Elbocsátom a légiókat
hadd legyenek egyedül
mint kilőtt golyó
mely egyszer leterít
Megoldhatod a köntösöd
eldobhatod
aki előtt most állsz meghalt
Hallgatja mint omlanak agyaggá
bíborszínű oszmán birodalmak
Hír se jön – legbüszkébb hajóinkon
tengeri szörnyek hada ki-be jár
Páncélosok a könyvtárban
elefánt dúl a virágházban
A körutakon boldog forradalmak
orgazmus sikolyában
vérben tündöklő ifjúságunk
Álombeli tükör iszap-jövendő
Kacsalábon forgó idióták
Meztelen vagy akinek csak
egyetlen ezredvég adatott
Érdemtelen
Azt üzenik nincs üzenet
possadt homok a palackban
Ne várj kiáltják tátogó halak
előzvegyült kikötők vizeiben
Hová mindened menekíted
születésed óta
a ház lakatlan
Csak fényes gyilkosod él az óra
Öt-ven-hat-va

Nyelvemlék

Második vers Charlotte-nak

<i>emlékszel egyszeregy</i>	<i>régiégi nyáron</i>
<i>forgolódtunk fülemülés</i>	<i>anna bálon</i>
<i>annanapi</i>	<i>annavásáron</i>
<i>hömpölygő kedvünk</i>	<i>duna volga</i>
<i>dunának volgának</i>	<i>ez a dolga</i>
<i>különben állnánk csak</i>	<i>nem locsogva</i>
<i>épülve egyre</i>	<i>sosem omolva</i>
<i>kőműves kelemen</i>	<i>dévavára orma</i>
<i>így menekít szöktet</i>	<i>elrejt a nyelv</i>
<i>forróság láz</i>	<i>hidegség kilel</i>
<i>óv kínozt fegyverez</i>	<i>fegyvereivel</i>
<i>gondoltál-e azóta</i>	<i>annára néha</i>
<i>de nem ama lányra</i>	<i>aki fél a</i>
<i>z első surranó</i>	<i>vakondtól hótól</i>
<i>hajába tűzve</i>	<i>vakító hótoll</i>
<i>sohase tündér</i>	<i>sohase léha</i>
<i>és ez az anna</i>	<i>panna manna hanna</i>
<i>mintha kopogna</i>	<i>menne zuhanna</i>
<i>mi lesz velünk tegnap</i>	<i>volt holnap van ma</i>
<i>meddig csábíthat</i>	<i>még ez a banda</i>
<i>s meddig még meddig</i>	<i>még ez a handa</i>
<i>életünk játssza el</i>	<i>hülye szende</i>
<i>annát és bált és</i>	<i>hazát üzenve</i>
<i>hol minden madarunk</i>	<i>vadonatúj</i>
<i>s tollában évszakok</i>	<i>vadona fúj</i>

DARVASI LÁSZLÓ

Vidám mondatok

„Utolsó érve mindig ugyanaz volt.
A kereszt jóságát is, mondta,
a szögek bizonyították.
Miért az éjszaka mindig, kérdezte később.
Nincs az a kikiáltó
aki azt a haldoklást feledtethetné.”

„Miért a mézes csuprok közé
rejtette gyermekét, máig sem tudom.
A füstölő, kék üszkők között
haldokló lepkére lettem.
Szárnyán a forró, lüktető méz
a reggel maradéka.
És én elhittem neki, hogy az
a gyermek tanította meg élni.”

„Mert akit végleg elhagynak
egy zsákocska arannyal is
megelégszik. Aztán a nehézségek,
ha egyszer mégis
ha izzó rőzsét,
lángoló avartakarót kell gyűjteni.”

„Tudtam, csakis praktikával lehet az enyém. Megmutattam neki tehát a leveleket, melyeket egy másik nő írt nekem; halványkék lapocskákon a szerelmes és vágyakozó, vádló és könyörgő mondatokat. Láttam, ez mennyire föl-izgatja. Láttam, ez jó neki. Láttam, hogy vonagló ajkakkal ismétli a bekezdések hullámain, s hogy alig várja a délidőt, mikor megérkezem egy következő borítékkal. Hiszen hagyom azt is, hogy ő bontsa fel, ő olvassa elébb, hogy nézzen engem aztán, hahogy csak egy mindenre elszánt nő nézhet. Nem engem akart. Ám amint elgondoltam, egy borús délután a karjaim közé engedte magát és az enyémbé fordult idegen, zaklatott teste, s úgy hűlt ki és nyugodott meg végre, hogy azokat a mondatokat suttogetta, sikoltozta, lehelte és nyögdecsele, melyeket az a másik nő írt nekem és aki ő is lehetett volna.”

„A magánynál fárasztóbb állapotot
nem ismerek. Regények sem segítenek.
Tékozolni, ami nincs is. Holnap
az égbe utazom földi útlevelem.
Hideg salátalevél a számban
gyengéd anyasáska a nyelvem alatt.”

*„Arra tartottuk, hogy naponta
hozzon híreket a temetőből.”*

*„A magányosok boltja.
Akinek az éneke szól a
kicsiny raktárból. És aki
zárórakor a húsmeleg
redőnyöket óvatosan leengedi.”*

„Apa, tudod-e, hogy az én kicsi homlokom fénylett és rettentően sikoltotam érted, miközben a te hímtagodat blúzába törölgette ez a nő. Apa, te meg könnyeztél az érzékenyüléstől, holott ő már régen a vállad mögé bámult. Ezt a nőt senki se ismerte a városban. Ez a nő úgy ringott a poros utcákon, mintha nem is húsból lenne, csak szóból és tekintetből. Ez a nő nem olvasta el a tanácsi plakátokat, csak a sarkukat tépte meg. Ez a nő soha nem adott vért, de naponta megszámlolta a pihéket a templomkertben. Ez a nő semmit se vett a piacon, de ujjnyomát a gyümölcsök puha húsában hagyta. Ez a nő, apa, nevetve visszaköszönt a titkár elvtársnak, táncolt az agronómussal, apa, ez a nő gyakran az erdészházban éjszakázott. Apa, ez a nő elszórta a stolwerkes papírkát, pohár nélkül itta a csatos bambit, ez a nő, apa, letépkedte és a szájába tömte az akácvirágot, ruhátlanul napozott a ravatalozó mellett, felült a fuvarosokhoz a bakra, ez a nő apa, téli reggeleken friss lószar fölött melengette az arcát. Ez a nő, apa, megállt a presszó előtt és a dohányсыárga függönyön át kinevette ujjaid közül a konyakos poharat. Kicsalt téged a gyógyszer-tárból, a könyvtárból, az esti iskolából, és kicsalt a húsboltból is, apa, te meg csak mentél utána a cekkeres szatyorral, amiben olcsó karaj volt, és csak csöpögött, csöpögött, csöpögött utánatok a rózsaszín húslé. Kés hegyén csillan az ondó. Jaj, apa, hogy szeresem ennél jobban a mondatot?!”

„Gyermek, dobverőujjakkal.”

*„Azért imádkozik olyan
hosszan és kitartóan,
hogy egyszer végleg
abbahagyhassa.”*

*„Három szent követ
számol újra és újra
egy negyedik.”*

„Első álmunkban vérfoltos volt az ég, hát könyörtelen nyomozást indítottunk. S mert néhány naposak voltunk már, az egyik szemünk könnyben úszott, a másikat letakartuk. Előbb idősebb gyerekekre terelődött a gyanú, ám ők csak egy zacskó májat találtak az árvalányhajás bokorban, azon osztottak napok óta. Aztán egy nyugalmazott tábornokra gondoltunk, aki húsz esztendeje egyetlen parancsot variált, ám sebhely az ő bőrét se csúfította, vagy ha igen, akkor ügyesen titkolta. Végül eljött udvarunkba egy derék asszony, ölébe

vette a csibéinket, a cicáinkat, és megállás nélkül mesélt. Már az első mondatán mennyire neveltünk, te drága jó Isten! Még a kút, a sövény, a kerítés lécébe állított sarló is velünk reszketett. A mesét később titkosítottuk, ez a derék aszszony sem él már. De az ég miatt nyugodtabbak vagyunk, s már nem kívánjuk, hogy alább ereszkedjék. Mi sem növünk tovább. Miért is, miért. A vérfolt pedig? Hiszen megszerettük. Azt is megfogadtuk, hogy tisztelni fogjuk a távol-ságokat. A hajnalokkal pedig úgy vagyunk, hogy ecsetet, festékeket viszünk a rétre, és amikor felszivárog az ég alá a fény tragédiája, belekeverjük a terjedő vörösbe szerelmeink nevét. Ők izzadságcsöppeket küldenek ajándékba, szórjuk szét a testünkön. Megtesszük, megtesszük! Tököcskék, pinácskák, nagy ám ilyenkor a barátság. Kiáltozunk is. A fenébe a háztartással! Pereg a nyárfalevél kinn, hát még az is ember akarna lenni. Kis hülyék vagyunk, térdig a giccsben, derékig az érzelgősségben. Hó is hullhat a szánkba, minden évszak megvan. Egy napon csak költők vagyunk, próbaképpen, lekarikázunk a domboldalról, a rólunk elnevezett horhosban megszanjuk a favágó lányt, kerékpárunk vázára engedjük, tarkóját is lehelgetjük, de ha abbahagyja a kacagást, velünk nem jöhet tovább. Egy másik napon arra riadunk, nyálás az egész lakás, a függöny, a bútorok, édes nyál ragyog mindenfelé, és nem tudjuk, mitől van ez. Nyálával kicsoda ragasztgatott pihéket a hasfalunkra. Mozdulatlanok vagyunk, míg föl-szárad a bűntény, hogy csak mi emlékezhessünk. A nemzeti ünnepet a temető-kertben töltjük. Van egy szoborpark is a láthatáron, továbbá egy névnek hiába keressük a gazdáját, de erről nem szívesen beszélünk, hiábavaló lenne panaszkodni. Nem baj, ha homályos, csak szép is legyen. Bosszantó, hogy csak egyszer sikerült megszámolni az összes csillagot. Az életben mindig elmegyünk, a novellákban mindig visszajövünk. Egyetlen napig, hohó vigyázat, nem többig, foglalkozásunk novellaminiszter. Micsoda kaland! A búcsú fájdalmas, viszont az apanázs érzésekből van, szenvedély, gyűlölet, kétségbeesés, minek sorolni tovább, legyen elég annyi, hogy új munkahelyet keresünk, mégis elégedettek vagyunk. Disznókórust szervezünk, tetőn sütjük a húst, egyenként sértegetjük a felhőket. Nem engedünk az öregségnek. De egy nap, és egyáltalán nem azért, mert vége van, az életet mégis fölfüggesztjük.”

*„Nem csak a önkezü halál miatt.
De mégis azt ismétli napra nap,
hogy csakis a vétek számít igazán.
Nem a templomra volt kíváncsi,
hanem a terveire.”*

*„Sajnáljam azokat, akik
coitus közben öregszenek meg?
Tél a paplanokban,
egy köpőcsésze magánya,
hó, hó, hó,
azok lassú és gyilkos,
felejtethetlen dallamok.”*

JUHÁSZ ERZSÉBET

Egy regény szegedi fejezete

A Széchenyi téren felszállunk a barna jelzésű újszegedi villamoskocsira. Ez a Kállay Albert utcán végighaladva a közúti-hídra megy. Teljes gyönyörűségében szemlélhetjük a nagyszerű Tisza-partot, mely vetélkedik bármely világváros palotasoraival. Villamosunk az Erzsébet-liget bejárója előtt, majd az 1909-ben épült gótstílusú újszegedi templom mellett halad el. Szép fasor között jutunk el az újszegedi vigadóig. Ezt 1883-ban emelték 66.000 korona költségen Halmay Andor tervei szerint. Itt volt vízelőtt a közelben a nyári színpör. Az épület mögött fedett táncterem, mely nyáron ünnepnapokon tele van katonákkal és cselédekkel. Érdekes a vigadó előtti kis park, melyben a virágokból ültetett szegedi címet látható. Köröskörül tündérszép, ezeregyéjszaka meséi közé való kert terül el. A főutat hatalmas platánfák árnyasítják, jobbra-balra rózsaligetek láthatók.

Az Erzsébet-liget, ahogy boldogemlékezetű királynénkról elnevezték, valamikor mocsaras hely volt, tele kubikgödörökkel. Ezeket báró Reitzenstein Vilmos ezredes (az itt állomásozó olasz zászlóalj ezredese, aki 1866-ban Königgrätznél esett el) katonáival parkká alakította 1858-ban. Itt nyaralt a báró családjával. Kibővítése, rendezése és megnyitása már az alkotmányos korszakra esik. A ligetben hinta, céllövölde, cukrászda, mutatványos bódék, s több tenispálya található.

1909 májusának egy csütörtök délutánján, mint minden más csütörtök és vasárnap délután, a Sajtos-lányok, Gitta és Ila a Széchenyi térre mentek tizenet hallgatni, ahová rendszeresen elkísérte őket valamelyik bátyjuk, Béla, István vagy Sándor. Leggyakrabban Béla, aki mindössze másfél évvel volt idősebb Gittánál. Amilyen zárkózott és visszahúzódó volt István, olyan nyílt lélek Béla. Csupa játékosság és derű az egész lénye. Vele – testvérség ide, testvérség oda – civakodni soha, csak évdni lehetett. Különös összekötőkapocs volt a két nővér között, akik ugyan mindig mindenhova együtt mentek, de mindenben különböztek egymástól. Gitta magas volt, karcsú, volt benne valami született előkelőség. Igazi előkelőség, mely nem gögben és fennhéjázásban nyilatkozott meg, hanem hamisítatlanul természetes viselkedésben, melyet mindig megfűszerezett némi humorral a maga és mások rovására. Vele szemben Ila alacsony volt, s kissé (talán nem is kissé) molett. Sugárzó nővére iránt soha sem mutatott semmilyen irigységet, lappangó kisebbségi érzés nyomait sem lehetett volna fölfedezni magatartásán. Mindezt áthárította arra, hogy kivélt nem ismerő következetességgel kedélytelen volt, mint az ízig-vérig kötelességtudó emberek általában. Hogy tizenhét éves korában mi lehetett Ila köteles-

sége, bajos lenne kitalálni. Már ekkor, igazi kötelességek híján is – egész lénye erre volt berendezkedve. E tulajdonsága ekkoriban mindössze abban juthatott kifejezésre, hogy kivétel nélkül minden alkalommal ő volt az, aki figyelmeztette testvéreit, hogy itt az ideje hazamenni. Ebből következett, hogy Gitta és Béla szinte nem is érzékelte az idő múlását. Minek is törődtek volna vele, ez egyszerűen Ila megbízatása volt, önként vállalt, éppen ezért mindig híven teljesített kötelessége. Megszokták, vagy talán be nem ismert sajnálkozásból soha nem élcelődtek vele emiatt. Bár életkorából következően ő volt a legfiatalabb Sajtós-gyerek, alaptermészetéből kifolyólag úgy érezték, mintha ő lenne közöttük a legidősebb. Nem is testvér, hanem afféle gondos, inkább gondterhelt nagynéni (gyermektelen, férjezetlen), aki mindig pontos időben elhangzó figyelmeztetéseivel vívta ki a maga helyét a nap alatt.

A térzene után kötelezően betértek az Árvay-cukrászdába egy kis süteményre. Arra senki sem emlékezett, mikor találkoztak össze Drágossy Kristóffal, aki mint annyiszor máskor, most is ügyvédi teendőit intézendő, érkezett Szabadkáról Szegedre. Hogy mindez még a térzene ideje alatt zajlott-e le a Széchenyi téren, vagy már az Árvay-cukrászdában, nem tudni. Drágossy már régebből ismerte Bélát és Sándort, a lányokkal azonban ekkor találkozott először. S mivel még a cukrászdából kijövet is délután volt javában, indítványozta, hogy szálljanak fel a barna jelzésű villamosra, s menjenek el egy kis sétára az Erzsébet-ligetbe. Ila megjegyezte, hogy nekik most már indulniuk kell haza, de senki ügyet sem vetett rá. Szemlátomást elbizonytalanodott, mintha maga is elröstellte volna magát azon, hogy megjegyzése mennyire gépies és értelmetlen. Szokatlan zavarában ő is felszállt hát a többiekkel a barna jelzésű villamosra, ám az Erzsébet-liget bejárója előtt, ahol leszálltak, s már indultak volna a platánfasor felé, Ila megállt, s most már végképp megmagyarázhatatlanul és indokolatlanul kijelentette, hogy itt az ideje haza indulniuk. Állt ott, és látszott rajta, hogy nem bír moccanni sem. Drágossy, akit később mindenki elviselhetetlenül pökhendi alaknak tartott a családban, maga volt a nagyvonalúság, a kedély és sziporkázás. Gittát és Bélát úgy levette lábról, hogy azok könnyedén és figyelmetlenül csak annyit mondtak Ilának, hogy ha itt az ideje, akkor menjen ő maga, nekik ugyanis még nincs itt az idejük. És szárnyaló könnyedséggel indultak el az árnyas platánfasoron. Ila szó nélkül, szokásos kedélytelenségével átment a túloldalra, hogy felszálljon az ellenkező irányból jövő villamosra.

A következő év februárjában Gitta feleségül ment Drágossy Kristóffhoz, s odahagyva szülővárosát, férjét követve Szabadkára költözött, álmában sem gondolva, hogy néhány röpke látogatást leszámítva 1914-től 1953-ban bekövetkező haláláig soha többé nem látja viszont szülővárosát, soha többé nem hallgat már térzenét a Széchenyi téren, nem üldögél az Árvay-cukrászdában. És soha, de soha többet nem sétál végig az Erzsébet-ligetet átszelő platánfasoron.

Másfél évvel Gitta után Ila is Szabadkára kerül. Őt István bátyja ismerteti össze későbbi férjével, Patarcics Miklóssal, aki oly lemondó szomorúsággal nézgette Ilát, hogy annak koravén egykedvűsége lassacskán úgy eltűnt, mintha soha sem lett volna jellemző rá, e mind gyakrabban részegeződő tekintet hatására lassacskán tettere kész, határozott nővé érett, s úgy tekintett Miklóssal kötendő házasságára, mint aki megtalálta végre kötelességvállalásának valódi, rég keresett és vágyott tárgyát. Ila mindvégig a kelengyéjével, jövődöbéli lakásának berendezési terveivel volt elfoglalva, éjjel-nappal varrt és kézimunkázott, Miklós pedig szótlan elfogódottsággal ült vele szemben, és csak nézte, nézte, oly gyöngéd lemondással tekintetében, mintha e nő soha az életben nem lehetne az ő felesége, holott már a menyasszonya volt, s az esküvő pontos dátuma is ki volt tűzve. Ilát nem riasztotta el, hogy Miklós egy évi pesti jogászkodás után abbahagyta egyetemi tanulmányait, s magánhivatalnokként kereste kenyerét, csöppet sem vonzotta ugyanis az az ő szemében fölösleges pazarlás, amely Gitta háztartását jellemezte gazdag ügyvéd férje oldalán. Ha anyja, született Eichinger Amália, meg is hazudtolta sváb származását, benne, mintegy kárpótlásul, újra kiütközött. Ila, anyja és Gitta helyett is születetten takarékos volt, előrelátó, mindennel kapcsolatban megvoltak a maga pontos számításai. Hiába, a vér nem válik vízzé – mondogatta apja büszkén Ila örökös szorgoskodását látva, miközben nem lehetett tudni, hogy a maga vérére gondol-e, mint-hogy Ila valóban az apjára ütött, akinek felmenői közt – tudtával – a magyaron kívül nem igen lehetett másfajta beütésekre gondolni, vagy arra a közhiedelemre, ami a németekkel, a „svábokkal” kapcsolatban járta. Ennek a közhiedelemnek viszont mindenestül ellentmondott Amália természete, aki álmodozó volt és teljesen gyakorlatiatlan. Mintha csak libegett volna köztük, bármit csinált, látszott, hogy egyáltalán nem figyel oda. Mint aki az élet különös, kiismerhetetlen dolgaival van csupán összeköttetésben. Mert valamire szemlátomást figyelt, időnként szinte izzott a tekintete, annyira figyelt, de a világon senkinek körülötte halvány elképzelése sem volt arról, hogy mire.

1911 novemberében került el Ila szülővárosából Szabadkára. S meg sem érintette, amire Gitta annyit panaszkodott, hogy tudniillik Szegedhez képest Szabadka egy förtelmes nagy falu, egy siralmas hely. Ilának nem hiányzott a város, ahol született és felnőtt, nyakig volt a munkában. 1912 októberében megszületett a fia, Endre. Egy évvel halála előtt, 1968-ban vitte át Endre kocsi-val Szabadkáról Szegedre. Ötvenhat év telt el közben. Végigtámolygott a Kárász utcán, egy szó nélkül, egyetlen arcvonása sem rezdült, a szeme sem lábadt könnybe. Szappanos utcabeli szülőházát nem kívánta viszontlátni. Ötvenhat éven át mesélt Szegedről, ahogy öregedett, ahogy távolodott emléke az időben, annál gyakrabban és hosszadalmasabban. Néhány utcát, teret, az Erzsébet-ligetet átszelő platánfasort indázták át meg át ezek a történetek. Vészesen és elborzasztóan mindig ugyanazok a történetek. A szenilitás semmilyen jelét sem adta

élete végéig soha, de 68 nyarán, ott Szegeden nem ismert rá a szülővárosára, vagy egyszerűen nem akart ráismerni. Végigvonszolta magát kövér testével, visszeres lábaival a Kárász utcán, és kihunyt arccal közölte fiával, hogy ideje hazaindulniuk. De életének még hátralévő egy éve alatt (1969 nyarán halt meg) soha többet egyetlen szóval sem említette Szegedet.

Miklóst mindjárt az elején, 1914 júliusában elvitték katonának. Fia még két éves sem volt ekkor, s már útban volt a második gyerek. Ekkor halt meg váratlanul Ila apja, a temetésére sem tudott elmenni. Bélát és Istvánt is elvitték katonának. Béla augusztusban, István szeptember végén esett el. Sándor már előbb áttelepedett Temesvárra, temesvári lányt vett feleségül, s jól menő könyv- és zenemű-kereskedés társtulajdonosa lett. (Rösch & Sajtos Könyv-, mű-, hangjegy- és papírkereskedése Alapítattott 1815 Temesvár-Belváros a Seminarium épületében és fióközletében Gyárvaros, Bárány u. 2. ajánlja az összes magyar, valamint a német és külföldi irodalom minden ágában legújabb és legjelesebb termékeiből felszerelt *Könyv- és Zeneműkereskedését* az irodalompártoló nagyérdemű közönség szíves figyelmébe. Dús raktára kötött és kötetlen könyveknek a tudomány minden ágából. Képes díszművek, gyémántkiadások és ünnepi ajándékok. *Hazai és külföldi remekírók a legolcsóbb kiadásokban.*) Mindjárt a háború kitörése után magával vitte anyjukat is Temesvárra. Ott érte gyors egymásutánban két fia halálának híre. A családi legendárium szerint gyönyörű asszony volt, még öregasszonyként is, ami a legnagyobb ritkaság. E két halálhír teljesen megnémította. Naphosszat ült, csak a szeme izzott, feketén, mint két fekete csillag. Ila, aki sehogy sem tudott kapcsolatot teremteni férje családjával, Miklós bevonulása után úgy döntött, hogy maga is átköltözik Temesvárra, s ott szüli meg második gyermekét. Oly hevesen vágyott anyja közelére, mint soha addig, pici fiával, nagy hasával nehéz viszontagságok közepette vergődött el Temesvárra. Őt is ott érte utol a hír, hogy két bátyja elesett a háborúban. Anyjával egyetlen szót sem tudott váltani. Simogatta a kezét, arcát, kihunyt kezét, kihunyt arcot. Aichinger Amália izzó tekintete már végképp nem tudott evilági eseményeknek figyelmet szentelni, valami azon túli összefüggések kibogozása reménytelen erőfeszítésének volt e tekintet alárendelve. Októberben ott, Temesvárrott Ila egészséges leánygyereknek adott életet. Maga sem tudta miért, mint aki öntudatlanul is a lehetetlent kívánja megtestesíteni, apai nagyanyja után, Cecíliának keresztelte kislányát, bár születésétől haláláig soha senki nem hívta így. Cili lett és maradt halála órájáig. Miklós anyja, született (Bajić) Cecilia egyetlen szót sem mondott ki életében magyarul. Ila viszont csak annyit, hogy *dobordán*, azt is csak muszájból, mint valami illetlenséget, ami szigorúbban véve már egyenesen káromkodásnak számít.

A Patarcsics családon egyébként sem lehetett eligazodni. Miklós és János magyarnak vallotta magát (Cecilia mama szerint ennek az elátkozott, istenverte gimnázium volt az oka), apjuk, Patarcsics Iván meg volt győződve, hogy

a Patarcsics família valahonnan Szlovéniából származik. Cecilia mamának, aki tősgyökeres szabadkai volt, valójában mindegy volt, hogy bunyevác-e, horvát-e vagy netán valami elfajzott szerb, csak magyarnak ne higgye senki, mert nincs annál alávalóbb dolog. Rendíthetetlen megvetését egy családi legendára alapozta, amely szerint apja, Bájics Márkó (Bajić Marko), aki száznégyszáz évet élt meg, s még akkor is hatalmas ember volt, megvult mind a harminckét foga, kutya baja sem volt, a villám sújtotta agyon valahol a szabadkai határban. Ez az óriás, a legenda szerint, valahol Szeged és Szabadka között összetalálkozott egyszer Rózsa Sándorral, a hírhedt betyár odaszólt neki: hova, hova te szerencsétlen rác?, mire Bájics Márkó (Bajić Marko) úgy kihúzta egyébként is természetes alakját, s úgy mérte végig Rózsa Sándort, hogy az megszégyenülten állt odébb, pedig nem volt eleven ember, akibe bele ne kötött volna.

Ilának nem okozott komolyabb gondot a férje családjában uralkodó teljes zűrzavar, a nemzeti hovatarozás szerinti megoszlás, a tisztázatlanság és bizonytalanság. Nem is értette az egészet, így Miklóst, a férjét sem értette. Az, hogy egy családon belül több nyelven is beszélhetnek, neki teljesen természetes volt, hiszen nem volt már egészen kicsi, jól emlékszik, hogy anyja és nagyanja hányszor fordították egymást közt németre a szót, hogy kicsi korában ő is tudott ezt-azt *svábul*. Soha semmi nyelvérzéke nem volt, így aztán felnőtt korában alig emlékezett már valamire a gyerekkorában hallott német beszédből. De nemcsak nyelvérzékellemmel nem rendelkezett, hanem a nyelvek iránti érzékenységgel sem. Számára minden nyelv mindössze az eligazodást szolgálja, semmi egyéb. Soha sem szeretett társalogni, fölösleges időfecsérlésnek tartotta az egészet. Soha sem sejtette meg azt a végeérhetetlen kóválygást, amely Miklósban zajlott egy életen át, aki már nem volt se bunyevác, se horvát, se szlovén, de még nem volt igazán magyar sem. Pedig úgy érezte, ha egyetlen egyszer igazából át tudná érezni, hogy ő magyar, az maga lenne a révbejutás, minden földi jónál nagyobb gazdagság. Akkor végre megállhatna a maga lábán, igazi férfi lenne, aki előteremti családjá számára mindazt, amit annak szeme-szája megkíván. Feleúton azonban mindig mindez megtorpant benne, s akkor már nem volt más megoldása, mint hogy töltögesse magának a bort, elővegye tamburáját, és édesbús szláv dalokat játsszon rajta, míg e dallamok, s persze a borozgatás, át nem ringatják az álom végtelen vizeire.

Ez a vágyakozás a magyarság után, különös módon, a háború után erősödött meg Miklósban, illetőleg ekkorra kristályosodott ki benne, hogy ez az elérhetetlen vágy képezi alapvető bizonytalanságának legfőbb okát. Pedig nem sokkal a háború után átrendeződtek a határok, Szabadka az új államalakulat, az SZHSZ királyság határai közé került, s ő ettől kezdve több mint két évtizeden át nem Patarcsics Miklósként, mint eddig, hanem Nikola Patarčić néven volt beírva mindenféle nagykönyvekbe. Ám hiába volt határátrendezés, számára már nem volt visszaút, mint ahogy előrevivő sem, hiszen nem volt olyan hiva-

tal, ahol, ha magyarul szólalt meg, rá ne ripakodtak volna: ne ugass! S nem volt olyan hivatal, ahol ki ne lett volna írva: *Govori državnim jezikom!* Miklós számára már nem volt visszaút az államnyelvhez, hiába beszélte tökéletesen, s hiába volt Nikola Patarčić néven nyilvántartásba véve. Anyja, szül. Bajic Cecilija, minden bizonnyal mérhetetlenül örült volna az új államalakulatnak, de még a háború alatt meghalt, nem sokkal később apja is, aki szentül hitte, hogy szlovén származású, Szabadka viszont oly messze esik Szlovéniától, hogy teljesen egyre megy, ugyanazon államalakulatba tartozik-e vagy sem. Pontosan ugyanolyan messze lett volna az új királyságban, mint volt a cs. és kir. időkben, ha megéri, semmit sem változtatott volna azon a távolságon, mely vélt hazájától elválasztotta mindig is. János, az öccse, még a háború idején Pozsonyba került, s ott is ragadt, akik meg Szabadkán maradtak, alig látták egymást. Ila családjából senki sem maradt Szegeden. S egyszer, amikor jóval a háború után érkezett Jánostól egy pozsonyi lap, Miklósban egyszeriben összekeveredtek az idők és terek, s úgy bámulta azt a lapot, mintha Szegedről érkezett volna, s belebódulva e révületbe, eszelősen keresgélgni kezdte rajta az Erzsébet ligetet át-szelő platánfasort. Álmában ott sétált önfeledten a platánfasor árnyas sétányán, éber állapotban soha nem tapasztalt természetes biztonságérzettel, már-már boldogan, abban a csak álmainkban megadatott tudatban, hogy ez a sétány a végtelenbe visz, nem kell visszafordulni, nem kell irányt változtatni, csak menni, sőt, szárnyaló könnyedséggel libegni az idők végzetéig ugyanazon az egyetlenség, végeérhetetlen fasor árnyas sétányán. Mint aki végképp hazatalált.

Miklós 1944-ben halt meg, amikor Szabadkára bevonultak az orosz csapatok. Kora délután verni kezdték a hatalmas, fedett bejáratú nagykaput. Ha nem akartak lövöldözést, előbb-utóbb be kellett engedni a néhány, zsákmányra portyázó orosz katonát. Miklós szótlanul levezette őket a pincébe, üres volt, fölvezette a padlásra, ott meg csupa pókhálóval beszótt hasznavehetetlen kacat, irdatlan összevisszaságban. Elszedték a karóráját, és dühösen bevágva maguk után a döngő nagykaput, távoztak. Miklós egy szót sem tudott kiejteni a száján, csak megtántorodott. Ezer külső és belső bizonytalanságtól felőrölt idegrendszerében talán az az iszonyú sejtelem fogant meg, hogy ezentúl most már az oroszok mindig itt maradnak, és őt arra fogják kényszeríteni, hogy orosz-nak vallja magát. Mondhatatlan borzalom futotta át egész valóját, s egyszeriben olyan gyöngeség fogta el, hogy erősen kapaszkodva a lépcsőkorlátba, a veranda fonott székeibe, az ajtófélfába, az útjába eső bútorok sorába, betámolygott szobájába, alig hallhatóan odamotyogva feleségének, hogy most le kell dőlnöm egy kicsit. Soha többet nem ébredt fel erre a világra.

Ila egyre kibírhatatlanabbul ismerős és egyre elviselhetetlenebbül unalmas régi történetei csak jóval később, valamikor az ötvenes évektől kezdődően kerültek elmondásra. Volt egy története Balog papucsosról, aki a két háború között a Bajai úton, tehát az ő utcájukban lakott, melyet egyébként hivatalosan

az SZHSZ királyság megalakulásának dátumáról (November 13. utca, azaz: ulica 13-og Novembra) neveztek el, de a világon senki ki nem ejtette a száján, csak a leveleken és levelezőlapokon volt feltüntetve, minthogy az Bajai út volt és maradt teljesen függetlenedve attól a csöppet sem mellékes körülménytől, hogy a határokat átrendezték. Ila korán fekvő és korán kelő alkat volt, így míg Miklós boldog álombéli vizeken ringatózott, Ila munkára készen, teljesen ébren feküdt hajnalonként ágyában, még alig világosodott, nem akart hát fölkelni. Ekkor, ebben a hajnali szürkületben napról napra, hónapról hónapra arra rezzent össze, hogy a távolból meghallotta a szegény elmehunyt Balog papucsos hangját, ahogy nem is emberi kétségbeeséssel szólongatja rég halott lányát: Lenke! Lenke! S végig kellett hallgatnia, ahogy ez az elviselhetőség határán túli kétségbeesés a maga artikulálhatatlan fájdalomával egészen közel ér, elhangzik ablakuk alatt, majd lassan, nagyon lassan távolodva belevész a hajnal szürkületébe. Balog papucsosnak ez a hajnalonta lejátszódó, nem is evilági kálváriajárása olyan borzalommal töltötte el Ilát, hogy ilyenkor eszébe jutott az a réges régi villamosút Bélával, Gittával és Drágossy Kristóffal, akik, még az Árvay-cukrászdabeli süteményevés után, végig akartak sétálni az Erzsébet-ligetet átszelő platánfasoron. Ő pedig, leszállva a villamosról, csak állt ott, nevetésgesen és indokolatlanul kijelentve, hogy itt az ideje elindulniuk haza. Az ötlött az eszébe, annyi év után, hogy ha akkor velük tart, talán egészen másként alakult volna az egész élete. És soha se jutott volna ki számára olyan otthon, ahol hajnalonta egy kétségbeesésébe beleőrült ember iszonyú rimánkodását kell hallgatnia, aki rég halott lányát hívogatja vissza, az áthallás legcsekélyebb esélye nélkül, a reménytelenül messzi túlvilágról.

FERDINANDY GYÖRGY

Kilenc kis kecsua

Nem, nem vagyok magányos. Társaim lettek, környezetem. Nincsenek itt, nem vagyunk összenőve. De tudunk egymásról. Ha úgy adódik, felhívom őket. Nem kell hozzá semmi nagy alkalom.

Csak hát, hogy is mondjam, egyedül maradtam. Ezt pedig úgy látszik nehéz titokban tartani. Mindig vannak, akik megszimatolják. Nincsen senki körülöttem, védtelen vagyok. Jönnek, becsöngetnek, lerohannak. Nem tudom letagadni magam.

Ha mégis, felhúzzák az orrukat. Adod te még alább! – sziszegik. Bevágják az ajtót. Mindent vagy semmit! Nem hagyják, hogy beállítsam a távolságokat.

Azért megvagyok így is. Ha nagyon csendes a ház, felrakom a kazettáimat. „Honnan ismerném a magányt!” – dörmögi a vén Atahualpa. „Minden utamon elkísér valami régesrégi emlék, amit épp arra fúj a szél.”

Nézem őt. Szomorú lófeje itt inog előttem, melléből sípolva tör fel a hang. Nagy dolgokat akart véghezvinni ő is. Otthagyta a pampát, azután, miközben szüntelenül visszakészült, elfogyott az élet, ő pedig Párizsban maradt.

Anyám leült mellém, nézi a kazettát. Valami fekete! – morogja. Indián! – felelem. Kecua. Férfi vagy nő? – kérdezi. Feláll, áttipeg a kerten. Nem szereti, ha férfiembernek kontya van.

*

Felébresztetem, Gyuri bátyám? – vigyorog a postás. Kettőkor csenget rám, pontosan amikor elnyom az álom. Már végzett, éppen csak tudni akarja. Vidéki fiú, ez a körzete. Számontartja a kuncsaftokat.

Néha előfordul, hogy levelet kapok. Karácsony után a gyerekek megküldik a fényképeiket. A barátok inkább csak ősszel írnak. Az asszonyok, soha.

Mintha távolodna a nagyvilág. Mintha egyre messzebből érkeznének a levelek. Nem tudom. Válaszolni mindenesetre egyre nehezebb.

Máskor eszembe jut, hogy két óra alatt Párizsban lehetek. Nincsen semmi akadálya. De a tájak, az álmok itt élnek velem. Nélkük pedig Párizs üres. Év-ről-évre üresebb.

„Mit hívnak távolságnak?” – jajdul fel a hang. „Utána kellene nézni! Csak az van messze tőlem, amit nem tudok felidézni.”

A kazettáit sokáig kerestem. A Latin-negyedben, a boulevard Saint-Michelen. Még élt, de a lemezeit már régen nem árulták az üzletek.

Jól van ez megcsinálva. Mire kimegy a világból az ember, a divatból is kimegy. Befekszik valami közös kórterembe. Hagyják. Nem emlékszik már rá senki sem.

*

Köröskörül vibrál a levegő. A porban piros bogarak vonatoznak, tombol a nyár a Sashegyen. Dél felé abbahagyom a munkát, kimegyek a boltba, beválok két sörösuveget. A látóhatáron a gödöllői dombok, a hajtúkanyar Kerepestarcsa felett.

Délután pilled az árnyékban az ember. Öt órakor pedig Soós Tibor odaül a zongorához. A Casablancával kezd. Ez itt a Koronaszálló. Beépült a régi üres telek.

Lent az aluljáróban is kezdődik az élet. Apró emberkék fuvoláznak. Járnak, körbe-körbe, vonatoznak, akár a bogarak fenn a hegyen.

Néha megáll valaki, dob a tányérba egy pénzdarabot. A nádsíp első halálára vidám. Később, amikor beesteledik, az Andesek csúcsán is megszorodnak az istenek.

Kigyúlnak a fények, a nyolcas keresztülmászik a Naphegyen. „Hosszú idő óta járom a világot” – Atahualpa mesél. „Sokat veszítettem és keveset nyertem. Útközben nem lehet élni. Az útnál – ma már többre tartom a kertem.”

A transzformátorház előtt, félúton, megállok. Akácós út. Ilyenkor itt is fellélegzik a növényzet. Megmozdul a levegő, sűrű, édes illatok emléke remeg.

*

Kisfiam minden nap meghallgatta őket. Álltunk az aluljáróban, néztük a kilenc kecsuát. Régen eljöttek az Andesekből, kettőnek már idevalósi felesége van.

Az indiánok – azt mondják – szomorúak. Ezek itt nevetgélnek a fiammal, tetszik nekik, hogy beszéli a nyelvüket. Nem vidámak, de nem is elesettek. Igénytelenek. Van körülöttük valami nagy nyugalom.

Azóta már visszament Bolíviába a fiam.

Mihez kezdesz ezzel a nagy lakással? – kérdezik a barátok. Mihez kezdenék! Odaát nem volt se ajtó, se üvegablak. Csak köröskörül, a tornác. A cirádák. Az árnyék miatt.

Megszoktam, hogy keresztülsétálok a szobámon. Fel-alá a ventilátor légszavarája alatt. Nekem elég – vonom meg a vállam. Hallgatnak. Hiába születtem itt, idegen vagyok.

Nemrég rendeztek neki egy búcsúestet. Még egyszer, utoljára, összejöttek a régi barátok. Egészen megtelt a terem. Ő meg ült fenn a pódiumon, a kopott, barna gitárral. Nem jött ki sem a sajtó, sem a tévé. Genfben aznap félméteres hó esett.

*

Legéppuskáztuk őket. Besétált az aluljáróba egy ember, harisnyát húzott a fejébe, és azután, ami belefér! Figyelmeztetésnek szánta, csak térdmagasságban kaszálta el a lábukat.

Ki hívta ide őket! – hallom. Mentek volna a fenébe. Azután újra a csend.

Ez meg kísértalt, lehúzta a fejről a harisnyát, és hazament.

Öt órakor Soós Tibor odaül a zongorához. A Casablancával kezdi. A látóhatáron a hajtűkanyar Kerepestarcsa felett.

„Hol én követem az árnyékom, hol meg ő követ engem. Kivel jár majd a szegényke, amikor eltemetnek?”

Kivel! Mert ezek itt nem fognak többé. Én meg, hogy is mondjam, egyedül. Hát igen.

Piszok jól van ez megcsinálva. Mire a végére ér az ember, nem szereti már az életet. Csak fekszik valami közös kórteremben. Hagyják. Felébresztettem, Gyuri bátyám? Nem kap már több levelet.

Megjelent és minden könyvtáráshál kapható:

AZ

IGAZI HUMORISTÁK.

IRTA

MIKSZÁTH KÁLMÁN.

TARTALOM:

Előszó.

Humor az utcán.

Humor az aktákban.

Magyar nép bogarai.

Népies észjárás a tudományban.

Síratok humora.

Megcaufolt falvak.

Epilog.

A mi falunk.

 Ara 1 forint.

Továbbá még folyton kapható Endrényi Lajos és társánál:

SZEGED PUSZTULÁSA

írta

KÁKAY ARANYOS N° 3.

(Mikszáth Kálmán.)

MÁSODIK KIADÁS.

 Ara 40 krajczár.

HÁSZ RÓBERT

Diogenész kertje

Azon a napon, amikor hosszabb szünet után ismét meglátogattam Diogenészeket, havazott. Nem is igen volt kedvem kimozdulni a lakásból, jól megvoltam bent a melegen. A feleségem tett-vett körülöttem, a kislányom babázott a sarokban, engem meg ott várt az újabb Samuel Kramer-anyag, amit előző nap hagyott nálam Zénó. De ahogy ültem ott a konyhában, az ablak előtt, iszogattam a kávémat és kifelé bámultam a hóesésbe, tekintetem akaratlanul is a töltésen túlra tévedt. A lepusztult telep így, fehérbe öltözve egészen barátságos képet nyújtott. Mint egy elvarázsolt romváros. Mintha félálomba szenderült volna minden, a hangárok, a roncsok... Csak a Főépület egyik kéményéből szivárgott valami halvány füstcsík. Aztán, mint aki vette a füstjelet, odaszóltam Annának, hogy mindjárt jövök, és meg sem várva, hogy arcára kiüljön a méltatlankodás, fogtam a kabátomat, és kimentem a kavargó fehérségbe.

Nincs gyönyörűbb dolog a világon, mint a csendes hóesés. Csak valami halk sustorgás, ahogy az ezer és ezer fehér hókristály földet ér. Van benne valami pajkos durvaság, ahogy az apró jeges pelyhek arcunknak csapódnak, játékos huncutság, nem bántó, inkább kihívó, amolyan gyere ha mersz!, mint a kamaszok nagyképzű évdése egymás között. Átvágtam a játszótéren, a töltésen, és minden egyes lépés a ropogó, fehér hóban külön élményt jelentett, akárcsak régen, gyerekkoromban.

A hangárok mellett a rengeteg szemetet meg ócskavasat belepte a hó. Mélységes csend vett körül. Óvatosan lépkedtem a hóban, mintha legalábbis bűn lenne most zajt csapni. De még mielőtt a Főépület felé fordultam volna, lábnyomokat pillantottam meg előttem a hóban. Követni kezdtem őket. A nyomok elhaladtak a hangárok mellett, és tovább folytatódtak, egészen a roncstelep szemközti végéig. A drótkerítés innenső oldalán egy kicsi dombocska állt. A nyomok a dombocska oldaláig vezettek, ahol egy jókora darabon félre volt kotorva a hó, és csak egészen közelről vettem észre, hogy azon a helyen a hó alatt nem föld van, hanem valami deszkaféleség, a közepén egy fémkarikával. Úgy nézett ki, mint egy csapóajtó. Megpróbáltam fölemelni, de nem mozdult. Talán verem, vagy pince van alatta, gondoltam. A lábnyomok még egészen frissek voltak, nem lepte be őket a hó, ezért bárki legyen is a nyomok gazdája, minden valószínűség szerint ott van valahol az ajtó mögött. Az is eszembe jutott, hátha Diogenészek költöztek be oda a hideg elől. Viszont akkor miért tüzelt valaki a Főépületben, hiszen a jóelőbb füstcsíkot láttam ugyanott. Mindenesetre lehajoltam, és megkopogattam az ajtót.

Válasz nem jött. Egyszer-kétszer még megismételtem, de odalent csönd volt. Fázni kezdtem, ezért inkább visszaindultam a Főépület irányába. Ahol tűz van, ott melegnek is kell lennie, súgta az ösztönöm.

Megkerültem a hangárokat, amikor egy szembejövő alakot pillantottam meg a fehér kavargásban. A féloldalas viharkabát és a fekete, kötött sapka önmagáért beszélt.

– Nahát! – kiáltott fel Diogenész, amikor odaért. – Már azt hittem, megfeledkeztél rólunk!

– Csak nem vártál rám?

– Hiszen tudtam, hogy előbb-utóbb el fogsz jönni.

Egyre sűrűbben havazott, hatalmas, fehér pelyhek táncoltak körülöttünk, melyek megtelepedtek Diogenész vállán, sapkáján.

– Nem lenne jobb, ha bemennénk? – kérdezte Diogenész.

Elindultunk a Főépület felé, Diogenész előtttem, én meg a nyomában.

– Kérdezhetek valamit? – szóltam utána.

– Próbáld meg.

– Van ott egy kis dombocska, a telep végében...

– Arra vagy kíváncsi, mi van a csapóajtó mögött?

Ravasz kisöreg.

– Eltaláltad.

– Egy pince. De annál talán egy kicsit nagyobb.

– Úgy láttam, van most lenn valaki.

– A Doki van lenn.

– Értem. És mit csinál ott?

– Rendezgeti az örökséget.

– Miféle örökséget?

– Hát a miénket.

Közben elértünk a Főépülethez. Diogenész gondosan leverte lábáról a havat, mielőtt belépett volna a szeméttel teli, romos alagsorba. Ugyanaz a kitaposott tornacipő volt a lábán, mint a múltkor.

Fönt, abban a szobában, ahol egy hónappal korábban azt a nehéz ládát cipeltette velem, nem volt senki. Csak a láda, ugyanott, a sarokban. Hideg volt benn, akár a jégveremben. A kályha ott állt, befűtetlenül a sarokban, kivezető cső nélkül. Diogenész odalépett a heverőhöz, alányúlt, és előhúzta a pálinkásüveget. Egy pukkanással megszabadította a dugójától, és felém nyújtotta.

– Igyunk annak örömére, hogy ismét velünk vagy!

Ebben a hidegben jól is esett egy korty.

– Mi újság azzal az utazóval? – kérdezte.

Egy pillanatig nem értettem, mire gondol.

– Ja, a Kramerrel?

– Hát akin dolgozol.

- Ő megvan. Most is otthon kellene lennem, a számítógép előtt.
- Az egy okos dolog.
- Micsoda?
- Hát a számítógép.
- Ez igaz. Tényleg az.
- Megkönnyíti az ember dolgát, ugye?
- Meg ám.
- De mi történik – kérdezte –, ha elmegy az áram?
- Akkor baj van. De miért menne el az áram?
- Hohó! – csóválta meg a fejét Diogenész. – Előbb-utóbb a csillagok is kialsznak, hát még a villanykörték!

Visszaadtam neki az üveget.

- Úgy látszik, tévedtem – mondtam.
- Miben?
- Mielőtt elindultam volna ide, úgy tűnt, füstöt látok az épület fölött.
- Nem tévedtél.
- De hát itt senki sem tüzel.
- Itt nem is – rázta meg a fejét sejtelmesen, majd közelebb lépett: – Te, van egy cigid?

- Hát persze – sóhajtottam. – Készültem.

Elővettem két felbontatlan paklit, és a kezébe nyomtam.

- Rögtön tudtam, hogy rendes fickó vagy – áradozott Diogenész, aztán elvette a két paklit, majd kabátzsebéből előhalászott egy fél szál cigarettát, és arra rágyújtott.

- Cserébe megmutatom, miben mesterkedik a Papa. Gyere!

Ismét végigbotorkáltunk az omladékkal teli folyosón, lementünk a lépcsőn, majd még lejjebb, egészen az alagsorig, aztán egyik ajtón be, a másikon ki. Már-már úgy éreztem, teljesen céltalanul kóborlunk az épületben, körbe-körbe.

Útközben Diogenész megkérdezte:

- Mondd el, mégis miért jöttél vissza?
- Hiszen te hívtál, nem?
- Jó, jó, de az nem jelent semmit. Ha te nem akartál volna, úgysem jössz el. Mi vonzott ide?

Ez jó kérdés volt, aztán magam is meglepődtem azon, amit feleltem.

- A biztonság. Valahogy itt, a drótkerítésen belül biztonságban érzem magam. Tudom, ez butaság, de így van. Végül is, te kérdezted.

- Azám. Nem butaság ez, öcsi.

- Miért nem az?

Egy pillanatra visszafordult, és elmosolyodott a szakálla mögül.

- Mert én is biztonságban érzem itt magam.

Aztán megálltunk végre egy ajtó előtt. Diogenész benyitott, majd intett, hogy kövessem.

Egy zsúfolt helyiségben találtam magam, melyet csövek, vas idomok kusza hálózata töltött ki. Mint egy fémdzsungel, oly sűrűn tekergőztek egymás körül a fémcövek, egyik faltól a másikig, a padlótól a mennyezetig. Mintha élt volna az egész kolosszus. Csendes zümmögés hallatszott, néha kicsapó gőz szisszent fel innen-onnan, nyomásmérők mutatói táncikáltak ütemre. Akárha egy gőzhajó gépházába tévedtem volna.

Ámultam, bámultam.

– Mi a ménkű ez?...

Meglehetősen ostoba képet vághattam, mert Diogenész felnevetett, amikor rámnézett.

– Ez a Papa herkentyűje. Papa! Bújj elő, vendégünk van!

A túloldalon, a csövek között valami megmozdult. Egy koppanás hallatszott, majd halk káromkodás, és a fémtengerből a Papa bukkant elő, olajos képpel, fején egy svájci sapkával, miközben a feje búbját vakargatta.

– Szevasz, öcsi! – kiáltotta felém. – Örülök, hogy újra látlak. Gyere beljebb!

Nem volt könnyű átevickélni a csövek labirintusán.

– Vigyázz! – szólt rám a Papa, amikor véletlenül megkapaszkodtam az egyik idomban. – Némelyik egy kicsit meleg.

A Papa hozzávetőlegesen a terem közepén állt, egy jókora kazán mellett. Bent tűz lobogott, az ajtó peremei vörösen izzottak. Itt aztán tényleg meleg volt.

– Mire való ez az egész? – kérdeztem a Papától, és körbe mutattam. – Olyan, mint egy hatalmas szeszkazán.

A Papa elővett egy maszatos zsebkendőt, és letörölte vele arcáról a verejtéket.

– Hát valami olyasmi. Látod ott, a sarokban, azt a pici csapot?

Odanéztem. A fémtekervények gubancából egy vékony cső nyúlt ki, végén egy régimódi, lepkeszárnyú csappal. Alatta háromlábú lócán egyszerű, fűles fazék.

A Papa odavezetett a cső végéhez, majd elfordította a csapot.

– Itt jön ki az eredmény.

De egyelőre nem jött semmi, hiába lestem.

Aztán egy apró kis buborék képződött a csap peremén, nagyon lassan, lustán nőni kezdett, majd nehézkesen levált, és koppanva belecsöppent a fazékba. Sárgás, zsíros folt lett belőle az edény alján.

– Hát ez meg mi? – kérdeztem. Ujjammal megérintettem a foltot. Síkos volt, mint az olaj.

A Papa leguggolt mellém.

- Ez barátocskám a *ros coelestis*.
- Ez így nekem nem sokat mond.
- *Materia prima*, vagy *elixir vitae*, nagyon sokféleképpen nevezik.
- És mire való?
- Hát arra, amire a neve is utal.

A Papára pillantottam. Tekintete őszintének látszott. Ha ugratni akart, ügyesen csinálta.

- Te viccelsz - nevettem. - Azt akarod mondani, hogy ez a kis zsíros maszat itt a fazék alján... hogy ez...

- Ez bizony - bólogatott a Papa nagy komolyan. - Maga az Élet vize.

Ahogy elnéztem a tekintetét, úgy tűnt, hiszi is azt, amit mond. Márpedig akkor baj van.

- Én értem a tréfát - mondtam. - De azért kezdjük előlről. Ez a sistergő, bugyogó csőhalmaz itt körülöttünk nem egy központi fűtés kazánrendszere, nem is illegális szeszfőzde, hanem az Élet vizének forrása?!

A Papa elhúzta a száját.

- Túlságosan is irodalmian fogalmazol. Nem nevezném éppen forrásnak, az már régen nincs meg. Ez csupán az Élet vizének rekonstrukciós berendezése.

- A rekonstrukciós berendezése?
- Mondom.
- Vagy úgy. Az persze mindjárt más...
- Világos - erősítette meg a Papa. - Egészen más.
- És ezt a masinát te találtad fel?

A Papa felnevetett.

- Ugyan, dehogy! Nem vagyok én Isten!
- Nofene. Akkor ki találta ki?
- Hór-Behedti.
- Az ki?

A Papa megértően megveregette a vállam.

- Sokat kell még tanulnod. No, gyere, Diogenész már türelmetlen.

Az ajtóban, ahol Diogenész várt rám, a Papa így búcsúzott:

- Fel a fejjel! Senki sem tudhat mindent.

Miközben felfelé mentünk Diogenésszel a lépcsőkön, halkán megkérdeztem tőle:

- Figyelj, szerinted a Papa jól van?
- Diogenész csodálkozást színlelt.
- Úgy nézett ki, mint aki nincs jól?
- Nem arról van szó, hogy nézett ki, hanem arról, amiket mondott.
- Miket mondott?

- Azt mondja, hogy azzal a masinával, vagy mi a fenével odalenn az Élet vizét állítja elő. Szerinted ez rendjén van?

– Hogy az Élet vizét állítja elő?

Láttam, hogy szórakozik rajtam. Arra kezdtem gyanakodni, hogy ezek itt összeesküdtek ellenem, a bolondját járatják velem, közben a hátam mögött bizonyára jókat röhögnek rajtam.

– Mindegy – legyintettem. Hátha mindhárman egy kicsit habókosak? Lehet, hogy együtt szöktek meg egy diliházból. – Végül is azt csinál, amit akar. Nem igaz?

– Na látod. Erről van szó.

De azért nem hagyott nyugodni a dolog. Honnét ismer egy csőlakó olyan kifejezéseket, mint *Materia prima*, vagy az a *Ros...* hogyishívják, amiről még én sem hallottam? Igaz, a Papa mondta, hogy én sem tudhatok mindent. De akkor ő honnét tudja? Meglehet, hogy valaha tanult ember volt, csak aztán hontalanná lett... Valami nagyon nem stimmelt itt.

Fönt a szobában Diogenész elővette a pálinkásüveget, aztán letelepedett a piccsre. Én a ládára ültem, a sarokba.

– Kérdezek tőled valamit – szólt. – Nem szoktál furákat álmodni mostanában?

Rágyújtottam, kifújtam a füstöt, majd visszakérdeztem:

– Miért érdekelnek titeket az én álmaim? Rendre kifaggattok, de ti nem mondtok el magatokról semmit.

– Annak is eljön majd az ideje.

– Mivel foglalkoztatok, mielőtt csavargók lettetek volna? A Papa például mi volt korábban?

– Az, ami most.

– Csavargónak született? Ezt nem hiszem.

– Senki sem születik csavargónak. De nem minden kor tekint a csavargóra úgy, mint a társadalmi lét legaljára. Volt, amelyik éppen hogy megbecsülte. Ez a mai nem. De hát ez a kor is elmúlik egyszer. Korok jönnek, korok mennek, társadalmi szokások változnak, csak mi maradunk.

– Majdnem úgy beszélsz, mint a jehovás barátom. Mit akarsz ezzel mondani?

Diogenész felállt, majd odajött hozzám. Leült a földre, és összekulcsolta kezét a térdein.

– Vannak dolgok, amik mindenki előtt nyilvánvalóak, egyértelműek, és vannak, amik a legtöbb ember előtt mindörökre rejtve maradnak. Ez így van, és így volt mindig – elmosolyodott, majd így folytatta: – Képzeld el egy olyan világot, ahol csupa vak ember él, akik születésüktől fogva nem látnak, csak kezük tapintásából és a hangokból ismerik a világot maguk körül. Szépen elvannak, környezetük sötét ugyan, de ők ezt nem tudják, mivel a fényt nem ismerik. Aztán történik valami a világukkal, aminek következtében olyan egyedek kezdenek el születni, akik nem csak hallanak, de látnak is. El tudod képzelni,

mi történik? Ezek az újak, akik látnak, hiába igyekeznek leírni a többieknek, a vakoknak a színeket, formákat, a felhőket, a napfelkelte szépségét, a hó fehérségét. Senki nem hisz, nem akar hinni nekik, sőt nem is értik, amit mondanak, hiszen nincsenek is kifejezéseik arra, amit soha nem ismertek. A látók világa a vakok számára egyszerűen nem létezik. Nincs. És ez nem csupán nyelvi fordulat, hanem tény. Abban a társadalomban, amelyikben együtt élnek a látók és a vakok, tulajdonképpen két világ létezik párhuzamosan egymás mellett. És mindkettő valóságos. Mindkét világ lakóinak tökéletesen igazuk van a maguk hitében. De a látók előbb-utóbb ráunnak arra a hiábavaló igyekezetre, hogy megismertessék a vakokkal a saját világukat, beletörődnek abba, hogy a többség úgysem fogadja be azt, amiről ők prédikálnak nekik. És megunják azt is, hogy úgy bánjanak velük, mint hóbortos különcökkel, ezért inkább megpróbálnak alkalmazkodni, elhallgatnak, nem beszélnek többet arról, amit látnak, és úgy tesznek, mintha ők is vakok lennének. Könnyen megy nekik, éppen azért, mert nem vakok. És a vakok egy idő után megfélemeznek róluk, a következő, majd az azt követő generációk már csak mesealakokként ismerik őket, vagy a többség még úgy sem. De a látók látnak, és mindent tudnak. Ők a vakokat is úgy látják, ahogy azok önmagukat soha sem képesek. És ha elvétve még születnek látók, azokra gondosan vigyáznak, nehogy a vakok előbb rájöjjenek a titokra, mint ők. Mondom, mindezt könnyen megteszik, hiszen ők látók a vakok között, éppen ezért előnyben vannak velük szemben. A vakok nem látják, hogy ők mit cselekszenek. Csak a következményeket érzik olykor, de nem tudnak velük mit kezdeni, mivel az okot nem ismerik. Ezért kitalálnak egy szót, amivel mindazt meg tudják magyarázni, amit nem értenek, vagy amin nem is akarnak elgondolkodni: a *véletlent*. Megtalálnak egy elveszettnek hitt tárgyat, amire már régóta szükségük lett volna, holott éppen nem is keresték, azt mondják, na hát, *véletlenül* meglett! Eszükbe jut valaki, akit már évek óta nem láttak, ekkor megcsörren a telefon, és a rég nem látott ismerős megkérdezi, hogy van, mire az: na hát, *véletlenül* épp most gondoltam rád! Napokig, hetekig töprengenek egy probléma megoldásán, aztán sétálnak az utcán, egészen máson jár az eszük, és akkor hopp!, teljesen váratlanul beugrik a megoldás, mire másnap azt mesélik, hogy képzeljétek, tegnap megyek az utcán, és *véletlenül* rájöttem a megoldásra! Közben lehet, hogy épp egy látó ténykedett a közelben, észrevétlenül. Mert ők ott vannak mindig valahol a háttérben, csendben, megfoghatatlanul alakítják a dolgokat úgy, ahogy a leghelyesebbnek tartják.

- Elég szomorú világ lenne ez – mondtam –, hiszen a látók azt tesznek a vakokkal, amit csak akarnak. A vakok teljesen ki vannak szolgáltatva a látóknak.

Diogenész kérdőn föl vonta a szemöldökét.

- Miből gondolod, hogy ki vannak szolgáltatva? A vakok egyáltalán nem így érzik. Sőt, nagyon is biztosak a maguk világában.

– Éppen ezért megalázó a sorsuk.

– Ha te is egy lennél a vakok közül, nem így gondolnád.

– Ha tudnám az igazat, akkor igen. És ha a többi vak is tudná, biztosan tenne ez ellen a kiszolgáltatottság ellen valamit.

Diogenész megcsóválta a fejét.

– Nem érted. A vakoknak *nem kell* az igazság. Nagyon is boldogok a maguk hamiskás, de langyos világában. Hát mi történt azokkal a látókkal, akik megpróbálták a vakok számára leírni a valódi világot? Ki hallgatta meg őket?

– De az idők változnak. Jöhet egy generáció, amelyik már hinne talán a látóknak.

Diogenész felemelte mutatóját:

– Na, látod. Ez az első és legfontosabb dolog, amit meg kell tanulnod: az idők nem változnak. Attól, hogy a tenger hullámszik, még víz marad. Lehet a felhőnek gomba alakja, de attól még nem lesz ehető. Az ember olyan, amilyennek születik: vagy lát, vagy nem. Épülhet egy ház otromba téglából, vagy csillogó üvegből: a homok, amiből véttetett, tíz, húsz ezer év múlva is homok lesz. Mit mond a Szentírás: porból vagy...

– Ezek csak közhelyek.

– Sose becsüld le a közhelyeket. A közhelyek megkövült igazságok. Bátorság kell ahhoz, hogy valaki megpróbálja feltörni ezeket a köveket.

– És ha csoda folytán a vakok is látni kezdenének – próbáltam vitatkozni, már csak a vita kedvéért is, de Diogenész félbeszakított:

– Itt a második alapigazság: a vakok számára nincsen csoda. Nem létezik. A vakok számára minden kiszámítható, kézzelfogható, tapintható. Mert csak a kezükkel éreznek. Nincs szemük a csodára. Ezen nem lehet változtatni. Mint ahogyan a méhek látják az ultraibolya sugarakat, mi pedig nem. Nem válhatunk méhekké. Sem a méhek emberekké, hogy leírják nekünk, milyen csodálatos érzés az ultraibolya hullámok szárnyain repkedni.

Elnyomtam a cigarettát, majd felálltam.

– Nagyon szép ez az egész, csak azt nem értem, mit kezdjek ezzel a mesével? Szívesen elhallgatnálak reggelig, de vár a munka.

Diogenész is felállt.

– Elég nekem az is, ha meghallgattál.

Aztán a ládára mutatott.

– Tudod, mi van ebben?

Ez már jobban érdekelt.

– A múltkor is kérdeztem, de nem akartad elárulni.

– Ebben a ládában olyasmi van, amit a vakok nem látnának meg. Ők megtapintának, és azt mondanák, ez ez, és semmi más. De aki lát, az azt mondaná, nahát, ez csodálatos, nem tudom elhinni! – Diogenész összecsapta a kezét, miközben eljátszotta a jelenetet: – Fantasztikus, elképesztő! Erre vártam mindig!

Itt nevetnem kellett.

– Kezded te is, mint a Papa. Csak nem te is az élet vizét őrződ benne?

Ezzel megfogtam a láda fedelét, hogy kinyissam, ám Diogenész odaugrott, és ráült a ládára.

Sajnálkozva vigyorgott rám:

– Ne rontsuk el az egészet. Van még egy kis hályog a szemedben, várjuk meg, amíg az is eltűnik!

Amikor hazaértem, már este volt. Anna a konyhaasztalnál ült, a sötét számítógép mellett. Haja most vörösebbnek tűnt, mint bármikor.

– Hol voltál? – kérdezte, anélkül, hogy felém pillantott volna. Csak a fejével intett az ablak irányába. – Már megint odaát csavarogtál?

Az az „odaát” immár eltűnt a sötétségben. Diogenészet elleppte az este.

– Igen – feleltem.

– Zénó telefonált. Kérdezte, kész lesz-e holnapra az anyag.

Leültem mellé az asztalhoz.

– Nem lesz kész. A kislány alszik?

– Alszik. A fürdetéskor kérdezte, hol van az apuci.

– Istenem, Anna. Csak sétáltam egyet.

Most rám nézett, de inkább ne tette volna.

– Nem. Ez nem igaz. Te egyszerűen nem vagy velünk. Nem élsz itt. Úgy érzem, valami egyre inkább elhúz mellőlem. Kezdem visszasírni azokat az időket, amikor órákig itt ültél mozdulatlanul az asztal mellett, és kifelé bámultál az ablakon.

– Akkor az sem tetszett.

– Nem, de legalább megvolt az az illúzióm, hogy itt vagy mellettem.

– Ne kezdjük újra, jó? Én most is melletted vagyok.

– Sajnálom, de én nem így érzem. Megkérdezted egyszer is tőlem, hogy mit csináltam az egyetemen, hogy mi történt velem aznap? Téged már semmi sem érdekel. A gyerekkel sem törődsz.

– Én vagyok vele egész nap.

– Nem látszik rajta.

Ez egy kicsit alacsony volt. Éreztem, ahogy a gyomrom lassan fölkaparodik. A veszekedések engem általában fizikailag is kikészítenek, olyankor görcsbe rándul a gyomrom, egy láthatatlan kalapács örülden dolgozni kezd a fejemben, és legszívesebben elbújnék valahová, akár a beteg kutyák.

De ez most más volt. Fizikai undort éreztem minden iránt, Anna iránt, a gyerek iránt, önmagam iránt. És ettől az érzéstől megijedtem. Fölálltam, kimentem a fürdőszobába. A vécé fölött öklendezni kezdtem, de a gyomrom nem adott ki semmit. Pedig úgy éreztem, az egész bensőm kikíváncozik.

Anna megállt az ajtó előtt.

– Beteg vagy?

De nem jött közelebb.

Nem tudom, sikerült-e felelnem valamit, miközben két kézzel az ülőke peremét markoltam, és a véce lefolyó nyílásával néztem farkasszemet. Úgy tűnt, mintha a pokol sötét bejáratát látnám magam előtt, és ez a sötétség igyekszik kiszívni belőlem mindent.

Lehúztam a vécét, és a kavargó, örvénylő vízzel eltűnt a sötétség is. Anna már nem állt az ajtóban. Talán csak képzeltem az imént, hogy egyáltalán ott volt?

A tükörhöz léptem, és megnéztem magam.

Valami nem stimmelt rajtam. Persze egy hányás után az ember sosincs elragadtatva önmagától. Az arcom gyűrött volt, szemem alatt sötét karikák. Mintha legalábbis másnapos lettem volna. De volt azon a tükörképen még valami, ami zavaróan hatott, ám akárhogy is vizsgálgattam arcvonásaimat, nem jöttem rá, hogy micsoda. A rosszullét számlájára könyveltem az egészet, majd otthagytam a tükörképet.

Anna már nem volt a konyhában, úgy tűnt, már elment lefeküdni. Egy ideig bámultam a számítógép élettelen monitorát, de nem találtam magamban annyi erőt, hogy bekacsoljam a gépet. Fáradtságot éreztem, mintha egész nap zsákokat cipeltem volna a hátamon. Valamikor régen, egy másik időben, amikor még nem ismertem Annát, három hónapot dolgoztam egy malomban, akkoriban éreztem magam ugyanígy, miután hazaértem a műszak után. Mintha mázsás terhek húznák lefelé tagjaimat.

Elindultam a hálósobába, de útközben megálltam a kislány ajtaja előtt, majd óvatosan benyitottam.

A félhomályban láttam, ahogy, mint egy gombóc, összekucorodva alszik az ágyban. Csendes, egyenletes szuszogás volt a jele. Bementem, és fölé hajoltam. Rövid, aranyszőke haja szinte világított a sötétben. Végigsimítottam a fejét, mintha meg akartam volna bizonyosodni róla, hogy tényleg ott van-e. Megmozdult, átfordult a másik oldalára, de nem ébredt föl.

Ekkor valahol nagyon, nagyon mélyen megriadt bennem valami. Mint egy kétségbeesett, reménytelen segélykiáltás, ami csak befelé szól, és senki más nem hallhatja.

Kimentem a szobából, és csendben behúztam magam mögött a ajtót. Nem tudtam mit kezdeni ezzel a váratlan érzéssel, de a rosszullét számlájára ez is ráfért.

Amikor levetkőztem és bebújtam Anna mellé az ágyba, ő már aludt. Vagy legalábbis úgy tett, mintha aludna. Éreztem testének melegét, és nemrégén még biztosan fölébredt volna bennem egy gondolat, amitől a kezem elindul a takaró alatt, és tapogatva föl kutatja azt a másik, meleg, puha testet. De ez a gondolat most csendben maradt. Nem is kutattam utána. Szinte megkönnyebbülve vettem tudomásul a hiányát. Csak bámultam fölöttem a sötétséget, amely, mint valami sűrű, fekete füst gomolygott körülöttem, bevont mindent, és rátelepedt mindenre. Behunytam a szemem, mert féltem, hogy ismét rámtör a rosszullét.

Azt nem tudom, mennyi idő után aludtam el, csak az álomra emlékszem, de arra olyan tisztán, mintha moziban láttam volna, filmen. És mert olyan különös volt, hogy utána napokig bennem élt, magamban hordoztam, mint valami valóságos, megrázó élményt.

Egy várost láttam. Széles völgyet, melyben folyó kanyargott téglalap alakú szántóföldek között, és benne a völgyben a várost. Magas, nagyon magas fal vette körül, mint egy végtelen kígyó, végignyúlt a völgyben a fal, egészen a távoli, ködbevesző hegyekig. De én beláttam a falak mögé. És láttam, hogy az egész város kőből épült. Minden szabályos kőtömbökből volt kirakva: az utak, a házak, a terek. Az utcákon és a tereken embereket láttam, rengeteg embert, jöttek-mentek, vagy álldogáltak és beszélgettek. Érdekes emberek, fura öltözékekben. Hallottam beszédjüket, a lágy, dallamos szavakat, de a nyelvüket nem értettem. Láttam a hatalmas piacteret, a kereskedők asztalait, melyek meg voltak pakolva mindenféle áruval, gyümölcsök hevertek halmokban az asztalok mellett. Asszonyok alkudoztak a kereskedőkkel, egyik fitymálta az árut, a másik dicsérte, és az asszonyok az edényeiket a fejükön hordták, és a tálak meg sem billentek, amikor lépkedtek. Színes, tarkabarka ruhák kavalkádja. Az utcákon lovas kocsik, hintók és szekerek közlekedtek. Néhol katonák álldogáltak az utcasarkokon, hosszú dárdáikra támaszkodtak, nevetgéltek és a jövő-menő embereket nézegették, a fehér köntösökben kacérkodó lányokkal viccelődtek. Taréjos sisaktolluk táncolt a szélben. És a város szívében, a nyílegyenes, széles sugárutak forrásánál hatalmas építmény magasodott a házak és a terek fölé; piramisszerű, lépcsőzetes épület, oldalán rengeteg színes, a tündöklő napfényben csillogó üvegablakkal. Az épület tetején egy oszlop állt, az oszlop csúcsán aranylő gömb, kitárt szárnyakkal az oldalán. Szárnyas napkorong. ...Ekkor valami borzasztó dolog történt. A távoli hegyek megremegtek, mintha csak délibábok lettek volna a tűző napban, és megrezdült a város is, omladozni kezdtek a falak, az emberek rohanni kezdtek, látszólag összevissza, fejetlenül, mint hangyák a megbolygatott téglák alatt. A házak összedőltek, az utak, mint folyón a jégtorlaszok, megrepedtek és feltüremlettek, és az óriási szárnyas napkorong inogni kezdett az épület csúcsán, aztán végképp megbillent és alázuhan a kövezetre. A távoli hegyek pedig alásüllyedtek, mintha a föld péppé vált volna alattuk, és a hegyek mögül hatalmas szököár tódult be a völgybe, végigsöpört a szántóföldeken, és egy szempillantás alatt maga alá temette a várost. Nem maradt más, csak a háborgó víz, amely egyre csak ömlött befelé a völgybe, és nőtt, nőtt, akár egy újszülött tenger. Úgy éreztem, mintha engem is beborított volna a víz, alámerültem, levegő után kapkodtam, miközben emberi és állati tetemek úsztam el mellettem, kiguvadt, élettelen tekintetük rám-szegeződött, kezek kapaszkodtak belém, és húztak le a mélybe...

– Nagyon fura dolgot álmodtam az éjjel – mondta Anna másnap reggel, miközben kapkodva készítette a reggelit. Félig már késve volt, mint mindig.

– Nem vagy vele egyedül.

Ott ültem az asztalnál, és a kávémat iszogattam. Még mindig nem tértem teljesen magamhoz.

– Azt álmodtam – folytatta Anna, anélkül, hogy meghallotta volna, amit mondtam –, hogy egy reggel fölébredtem, és rohantam a fürdőszobába, hogy időben elkészüljek, mert délelőtt korán órák voltak, és amikor odaálltam a tükör elé, képzeld, téged láttalak benne. Nem a saját tükörképemet, hanem a tiedet. Álltam, és néztelek a tükörben. De te nem mozdultál, úgy bámultál rám, akár egy fényképről. És tudod, mi volt az egészben a fura? Nem is ettől ijedtem meg, hanem a szemedtől.

– Mi volt a szememmel?

– Kék volt – nevetett Anna. – Pedig a te szemed barna, legalábbis amióta ismerlek, barna. De abban a tükörképben a szemed kék volt. Éppen azon töprengtem, hogy ez hogy lehetséges, amikor megszólalt az ébresztőóra. Hát nem különös?

SZAKÁCS ESZTER

Cseppenként érkezni meg

*Tisztíts meg. Szűrd át életem vizét
– mielőtt inna belőle bárki még –
sűrűbb szövésű anyagokon,
mert hálónak koptak a régiek, tudom.*

*Cseppenként érkezni meg, mint a víz
és nem tudni, minden oda visz,
átszivárogni vakító vásznanak,
hogy csészédbe hulljak a másik oldalon.*

Janushoz

*Kulcsok ura, kapuk ura
nyiss új évet előttem.
A régi fundamentumát
súlyommal összetörtem.*

*Lelépő szobor,
belefagyva a mozdulatba,
hová érkezem ismét,
hová s miféle bajra?*

*Foglyul ejt minden évem.
Ágak rácsozzák az eget,
s te nem engedsz ki,
csak kulcsaidat zörgeted.*

KÁNTOR ZSOLT

A falevél

*Ahogy kiesik a lexikonból a falevél,
megremeg, akár egy kérges, ráncos kéz,
préselt, gyűrött múlt, mennyi hajnal van benne,
esők, darazsak emléke, május, június melege,
keserű, gyógyító nedvek, rostok,
inak, erek, alkonyi szomorúságok, óvatos érintések,
magány, együttlét, fegyelem és figyelem
egymásba nőtt redői, lemondás, füst,
suttogás, szomj, érintések nyomai, árnyak, éjek,
bíbor, arany felejtés, szél,
az erdő szaga, könnyek, szavak illékony-sága,
mennyi idő, ima és lobogás, hajlongások,
tépelődések pora, nevetés, vihar, csend,
sejtelmek bezártsága, élet, remény széthullása,
zene, bogár-lábacskák kaparászása,
ásítás, ősz, titokban elrebegett vallomások,
tűz, ágak zaja, ajkak egybesimulása, forrósága,
megérett világ, lebomló lét,
miért hagyod el ezt az édes régiót,
ahol hűlt helyedet senki nem siratja?*

Nem szembeötlő de nem is hiányzó

*Valóság-
fedezet. Csont, inak, idegek. Tünetek, testiek, „szünetek”, lelkiek.
„Tiporsz a holtakon, ó Szépség”, így Baudelaire,
Hardver, szoftver...
Lázálom ez az egész.
Csak szaporítja, szüli az ész.
Ez a hét, maradék, haladék. Csupa kék.
Istenem, őrizz meg hirtelen.
Ne legyen hiteltelen.
Végy még egy létet (a pénzemen)!*

Legyen ontológiai érdemem.
 Feltámasszam a Beszédet, olvasás által?
 Az „elbeszélhető” Írást ábránddal?
 Megint az én-járás, „a szép aktualitása”,
 a „nagy elbeszélések” kis bája.
 A túl- és innen-világ?
 Farkasok és őzgidák.
 Istenem, Drága Uram! Szedd le rólam e „testet”.
 S HAGYD MEG A LELKEM, HA TETSZETT.

Értelem, adás

Azon tűnődtem, mi mutatna jól ezen a fehér síkon, ami ez a papír, minek örülnének azok, akik olvasnák, s mi volna a legtalálóbbs ebben a helyzetben, ami megfogalmazható? S milyen betűtípusok, tipográfiai rendszerek lennének a legmegfelelőbbek annak, ami megszületik.

Gondolhatom-e azt, hogy lesz itt valami?

Egyáltalán, mit jelent az, hogy „ebben a helyzetben”?

Miért pont ebben? Mitől *van* ilyen írás-kényszer, műösztön, ami tulajdonképpen *üresbe tett* szituáció. T. D. szavai-val élve: azt, hogy abszolút, csak az mondja ki megszorult. Milyen helyzet van épp itt, a megírás szünetében? Talán erről kellene szóljon a fehér sík.

Arról van szó, azaz arról mesél a szótlanság, mint magérzet, hogy talán nincs is értelme megfogalmazni, még intuitíve sem a bennünket elárasztó, tömegesen ránk törő félelmeket.

Mert semmi *nem semmi*. És *a* minden se sok. Legfontosabb szavaink vesznek el koraszülés miatt. Lám, most is, csak a hangszerelt ésszerűség zúg fel, a nevesített és érzékített magány.

A sűrű szorongás, mint tudatcsomó, valódi, belső elválasztási miriggyduzzanatot termelt a jobb fülem alá. Egy daganat, a nyakamon, kitapintható halál.

Legenda Veres Péterről

CSERES TIBOR, DOMOKOS MÁTYÁS, FEKETE GYULA, FODOR ANDRÁS
ÉS TORNAI JÓZSEF VISSZAEMLEKEZÉSEI

„Én az olyan írók közé tartozom, akik nem véletlenül lettek íróvá, mert már a negyedik elemiben, az utolsó iskolámban, amikor a tanítónk azt kérdezte, ki, mi szeretne lenni, azt feleltem, költő. Hogy mégsem az lettem, hanem csak író? Ehhez hadd jegyezzem meg, hogy abban az időben a nép az író fogalmat még annyira se ismerte, mint ma, de a költőről már tudta, vagy legalábbis sejtette, hogy kicsoda, micsoda.”

(Veres Péter)

Fodor András: – Sajátosképpen én Veres Pétert Kaposváron ismertem meg, még hozzá előbb, mint személyében láttam. Tehát hogyan lehet ez? Úgy, hogy láttam egy fényképet a Teleki utcán kitéve. Nem lehettem több 13 évesnél, és egy nagyon szép fotó volt az ott egy vonzó parasztemberről, amely előtt többször elmenvén, törtem a fejem, hogy ugyan ki lehet. Ritkán fordul elő ilyen, gondolom, hogy a rejtélyhez megjön a személy, még hozzá ugyanott. Pár száz méterrel odébb, az állomáson, 1946. május 26-án láttam először testi valójában Veres Pétert, persze hozzá kell mondanom, hogy előtte, 1944–46 között a műveit megismertem, és lelkes híve lettem. Olyan könyvének is, mint a *Falusi krónika*. Híre jött, hogy az akkori frakcióharc jegyében a baloldali blokk három pártja, a Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt és a Nemzeti Parasztpárt ilyen elnevezéssel szövetségre lép, és alakuló demonstrációját éppen Kaposváron tartja. Állunk az állomáson, valahogy besomfordáltunk a sárga keramitkockás peronra, bejön a vonat némi késéssel. Első pillanatra Rákosi kopasz fejét pillantja meg mindenki, osztálytársaim, akiket odavittem, ott a Matyi! ott a Matyi, mutogatnak, de ezt a kissé gunyoros, fura jelenetet azonnal lezárja egy következő pillantás, hogy a másik kocsiban egy lehúzott ablak mögött ott áll Veres Péter, kicsit hátrafeszített tartással, a fejét is inkább hátra tartva, miközben a kalapja karimája a szemére, a szemöldökére árnyékot vet, és ez a tartás, és az a derű és magabiztosság, ahogyan ő ott nézett, az az egyenes habitus, az alig őszülő fiatalosság, (csak éppen a bajsza végén kezdett még akkor őszülni) ez a legényes, dacos, mosolygó állás, roppantul megfogott engem. Természetesen elmentem a Parasztpárt udvarára, ahol Péter gyors tájékoztatást adott híveinek. Ott voltak persze az alvezérek is, Erdei az egyik oldalon, a másik oldalon pedig még vele volt Kovács Imre, ám érződött rajta, hogy ő már nem megy együtt a pártjával. Veres Péter eléggé magabiztosan utasította vissza a vádakat, hogy a Nemzeti Parasztpárt „fia, vagy lánya, vagy mit tudom én mi je” a kommunistáknak. Aztán beszélt olyan éles problémákról, mint a nacionalizmus vádja, hogy miért nemzeti a parasztpárt? Igen, emiatt is támadják őket, de a nemzeti jel-

Albert Zsuzsa rádióbeszélgetésének közlésével (elhangzott a Kossuth Rádióban 1993. június 22-én) a 100 éve született Veres Péterre emlékezünk.

zőnek igenis van funkciója, és értelme. Mert internacionalizmus ide, internacionalizmus oda, szükségünk van a nemzeti érzésre. Kicsi nép vagyunk, és körülöttünk minden oldalról hatalmas faji öntudattal rendelkező népek vannak. Úgy adódott, hogy az éjszakát ő egy osztálytársamék házában töltötte, mert az osztálytársam apja, Egyed Kovácsmester volt a kaposvári Parasztpárt elnöke. Osztálytársam elhatározta, hogy belop engem vendégük elé, csak keljek fel nagyon korán. Ez megtörtént, bementem a fapalánkos udvarra, és mit látok? Veres Péter egy körtefa alatt ül. Bemutatnak neki elég ügyetlenül, hogy hát itt van egy kis rajongó. Ettől valahogy annyira elszégyelltem magam, hogy még annál is kevesebbet kívántam tőle, mint eredetileg elképzeltem (17 éves voltam). Írást egyáltalán nem vittem magammal, ezért meg is lepett, amikor azzal fordult felém, hogy: Kedves fiam, hoztál valamit? Mondtam, nem, csak meg akartam őt ismerni, és egy-két kérdést feltenni. Például, hogy miután amit a népi írók kívántak, követeltek, az lényegében teljesült, milyen szerepük lehet a továbbiakban? Azt felelte, hogy igaz, hogy részben teljesült, amit kívántak, de lehetnek továbbra is olyan írók, akiknek van erről a témáról mondanivalójuk: akik a népről, örömről, fájdalomairól való élményeket megfogalmazzák. Szóba hozta az akkoriban erősen támadott Kodolányit, Németh Lászlót, Sinkát, Erdélyit, Féját, és azt mondta, mi Parasztpárt, igyekszünk védeni őket. Sinkát például meg tudjuk őrizni a rendőri támadásoktól. Aztán a másik kérdés az epigon parasztköltőkre terelte a szót, mert Somogyban voltak igazi parasztköltők, akik *Fekete barázdák alól* címmel egy antológiában jelentkeztek is. Erre ő elég kategorikusan azt mondta, hogy két bajuk van, az egyik a limonádé hazafiság, a másik, hogy nem elég műveltek. És egyszer csak jelzik, hogy itt van az autó. Erre ő azonnal összekapta magát, a kicsit poros, fekete ruhában, csizmában, nyakkendőtlén ingben, amiben járni szokott, de mégis egyszerre valahogy ünneplésebbé vált, mint aki tudatában van, hogy most fontos feladatra indul. És ahogy kihúzta a vállát, zsebredugta az ökleit, megint megállapítottam, hogy jó tartású, szép ember. Kezel mindenkivel, de nem mond semmi fölöslegeset, mintha sietne kissé, hogy gyerünk, gyerünk, vár a politika. „Csak ez a sürgetés ne csalja lépre ezt a becsületes embert, akkor van miért sietnie.” Ezt én aznap írtam le, és azért idézem most, mert hosszú idő után, évtizedek után tudtam erről újra beszélni vele. Tüskés Tibor még a hatvanas évek végén, 1967-ben talán, vitába keveredett vele a közép-dunántúli ember mentalitásáról, és végül oda lyukadtak ki, hogy jó, menjünk el a színhelyre, nézzünk körül, és hogy legyen ott, abban az autóban, amelyekkel ezt a körutat megtesszük, a Fodor András is. Ebben mindkét fél meg egyezett, így kerültem én egy teljes napig az ő társaságába, ami roppant érdekes nap volt. Erről, hogy röviden mondhassam el, egy nem sokkal későbbi versben szólnék inkább, mert a lényeg ebben benne van.

Veres Péterrel a Balatonnál

Kezdődik Kilitinél

*(katonaként innét szökött,
míg én a Számadást
olvastam Lengyeltótiban.)*

A feltolt kalap karimája
alól a vadvíz-tükrű mosoly,
a vékony-csillanású szem
sarlója fürgén működik.
Beléakad az omlófalú házba,
kopár udvarú iskolába,
a parlagon maradt mezőbe,
az elbitangolt rétbe, hol csak
savanyú fű terem.

Aztán a fák!
Csinján kell bánni a fákkal.
Pontosan tudni, úgy ahogy ő a
máta állomáson
milyen gödörbe, hogy ültette el
a kanadai nyárfát
1932. május 12-edikén.
És tudni kell,
a gyökerek körül
milyen kultúrát mível a bogár, –
miért szép
minden esztétika nélkül
egy kukoricatábla.

Meg a kert, meg az erdő,
a sziklán sarjadzó barackos,
a csatornás berek.

Nem úgy a védett grófi allé
ostoba vadgesztenyefái!
Mennyivel dúsabb, hasznosabb
a mézhozó hárs...

Aztán,
ahogy sodor az út,
ahogy kanyarodunk a part
északi kagylója felé,
77 kilométer után
első mondat a tóról:
„– Aj, szegény Balaton,
hogy töri-zúzza a szél!”

Amikor Tüskéstől már elbúcsúztunk, mert őneki más irányba, Pécsre kellett mennie, Balatonfüreden, illetve Akarattyán, ahol még időztünk, megmutatta a kertjét, figyelmeztetett arra, hogy milyen elhanyagolt a környezet. Mielőtt még elindultunk volna, ez egy fontos momentum, mondta, hogy egy kicsit fáradt, és a szíve is kicsit rendetlenkedik, ülünk le valahol, és egy konyakot megiszik. Ezt is azt hiszem ritkán lehetett látni, hogy ő italt kér és ez volt az a helyzet, amikor szóba hoztam, hogy én nagyon régóta ismerem, 1946-ban találkoztunk először

a Baloldali Blokk alakuló nagygyűlésének napján Kaposváron, ahol ő szónokként megjelent. Azonnal emlékezett, mondta, hogy igen, még az Egyed kovácsék udvarára is emlékezett, rám persze nem, de izgatta valami, és ez nekem nagyon imponált, hogy milyennek láttam akkor én a kaposvári diák. Nem voltam nagyképű? Nem voltam pökhendi? Kérdése visszaidézte bennem azt, amit akkor leírtam, hogy *csak lépre ne vigyék!*

Tornai József: – Én 46-ban láttam először, Tiszaugra mentem akkor lisztet cserélni, és ott hidat építettek a katonák, ott állt a fokosával, fehér ingben, csizmában és beszélgetett a katonákkal. Azt tudtam, hogy honvédelmi miniszter.

Cseres Tibor: – 46-ban nem lehetett, 47 legvégén, 47 derekán építési miniszter volt.

Tornai J.: – Igen, akkor azért volt ott.

Cseres T.: – Valószínűleg én is vele voltam, de én akkor még számodra nem voltam jelentős személyiség. Ügyet sem vetettél akkor valószínűleg rám.

Tornai J.: – Ha kiskatona voltál.

Cseres T.: –Nem, én a Veres Péternek a szárnysegéde voltam akkor, sajtófőnöke, miniszteri tanácsos, ő pedig kegyelmes úr volt.

Domokos Mátyás: – Én is akkoriban ismertem meg, illetve csak láttam: 1946 elején, de már jó idő volt, és mondhatom, hogy ugyanúgy láttam, ahogy Illyés írta róla még a 40-es évek elején, mint egy „csodát”, mert egy népgyűlésre vonulóban elől ment Péter bácsi, kalapban, de kiskabátban, fehér ingben, csizmában és utána a makói parasztság többezres tömege hömpölyögve. Spontán felvonulás volt ez, ki a makói főterre, ahol Veres Péter aztán beszélt a néphez. Én akkor láttam, mint kisdíák őt először, aztán később ismertem meg személyesen.

Fekete Gyula: – Én negyvenkettőben találkoztam vele először, Sárospatakon. Fiatal tanárok hívták meg, tartson egy előadást az iskolának. Az imateremben – ez volt a legnagyobb terem – a padsorokkal szemben a katedra, két oldalán karéjban néhány padsor, az egyik karéjban a lányok ültek – kevéske lány is járt a fiúgimnáziumba, a mi osztályunkban negyvenkét fiúra egy szem lány jutott –, a másik karéjban a tanárok. Más alkalommal, valahonnan a padsorokból, szívesebben nézgettem én a lányokat, de amikor Péter bácsi kiállt beszélni – nem a katedrára, a katedra elé –, a tanárokon felejtkezett a szemem. Belém égette magát a kép: a mosolyról a tanári arcokon, nem mondom, hogy gúnyos, inkább elnéző, engedékeny vagy gyanakvó mosoly volt ez: ni csak, ni, ez a négyelemis paraszt – csizmában, természetesen, nyakkendőtllenül a szokásos szerelésében – idejön a Bodrog-parti Athén szellemi fellegvárába, és elkezd *előadni*. Örökre bennem a kép, ahogy lassan lefagy a tanári arcokról a fölényes mosoly. Mert Péter bácsiban is megvolt a „kivagyiság”, s ilyenkor, amikor megérezte a kihívást, brillírozni, tündökölni kezdett, ezúttal a világirodalomról. Kifogyhatatlanul sorolta a példákat, egymást érték a hivatkozások olyan nevekre, amelyeket a tanárok jó része hírből sem ismert, műveket elemzett s azt is azzal a megkapó verespéteri logikával, melyen átsugárzik a jó-

zan paraszti gondolkodás, s egyszeriben rávilágít valami nagyon mai, nagyon szorongató gondunkra. Örökre bennem marad, ahogy a lefagyott mosolyt átmelegíti a csodálkozás a tanári arcokon. Utána szűkebb körben sokáig beszélgettünk – az Önképzőkör elnöke voltam –, megőrizte *Az Alföld parasztsága* dedikációja a találkozás dátumát: „Spatak, 1942. ápr. 23.” A dologhoz tartozik, hogy a meghívást kezdeményező tanárokat utána – felsőbb utasításra – szigorú megrovásban részesítették.

Domokos M.: – Ti mindannyian ismertétek az egyik kedves kollegámat, Pintér Jóska-t, aki a katonaságnál találkozott Veres Péterrel, mint hadügyminiszterrel, akkor, amikor Cseres Tibor volt a szárnysegédje. Pintér Jóska mesélte, hogy egy díszszemle során elkezdett a legényekhez beszélni Péter, és nem jutott eszébe pihenj, szerelvényt igazíts!-t vezényelni, úgyhogy az első félóra után azt vették észre, hogy itt is ott is kidől valaki, ájultan a sorból, de nem mert senki sem szólni a hadügyminiszternek. Végül valaki odamerészkedett és a fülébe súgta, hogy nem fogják végig kibírni vigyázz állásban.

Nagyon érdekes, hogy különböző évtizedekből ugyanazt az emléket mondjuk el, tehát azt, hogy le tudta nyűgözni Veres Péter az embereket. Nemcsak gyűléseken, mert a Szépirodalmi Könyvkiadóban, ahol a könyvei megjelentek, valahányszor bejött, már a folyosón elfogott valakit, elkezdett magyarázni és lassan ki- gyúlt az egész szerkesztőség a folyosóra és ott tartott szabad-előadást.

Cseres T.: – Nem tudom már felidézni, hogy miről, mindent tudni akart, mindenről akart tudni, és meg volt bántva, hogyha olyan téma került eléje, amelyet még nem ismert, annak nyomban utánajárt. Egy példával tudom ezt illusztrálni, Makóra mentünk egy alkalommal, a 60-as években, az úton szóba került az ő olvasmánya, ami felháborította, Rousseau emlékiratai. Azt mondja, borzasztó dolog, hogy ez a Rousseau milyen erkölcstelen, házasságokkal kezd viszonyt. Nem is egygyel, sorban. Mondom, hát ez előfordul a világtörténetben. Nem, azt mondja, ez erkölcstelenség, és a nemi erkölcsöt szigorú kordában kell tartani. Erre nincs szabály, mondok, hát itt vannak a különböző nemi aberrációk, amelyeket nem lehet megmagyarázni holmi katolikus vagy protestáns erkölccsel. Nem, azt mondja, és védte az ő álláspontját. Mondom, itt van pl. a Pszichológiai Szemlében megjelent egy tanulmánya Hermann Imrének arról, hogy a homoszexualitás hogyan áll elő, hogy a homloki ganglionokban, ahol túlfejlődött az egyik oldal, amely a matematika és a zenének a góca, és mellette van a szexualitásnak a ganglionja, elnyomja a szexualitást, és ebből aberráció keletkezik. Pl. a zenészeknél nagyon gyakori az ilyen nemi aberráció, a muzsikuskoknál, énekeseknél. Hát hogy ez nem igaz. Én magyaráztam neki Hermann Imrének a tanulmánya alapján a Hermann Imre szemléletét. Beértünk Makóra, megtartottuk az estét, egy szobában aludtunk, és még tovább magyaráztam neki, amit én olvastam, ami nekem friss élményem volt. Korán reggel keltünk Szegeden, azt mondja, hol van itt legközelebbi újságkioszk? Mondom, itt a Széchenyi tér sarkán. Azt mondja, odamegyünk, megnézzük. Körülnéztünk, és ki volt téve a legutolsó Pszichológiai Szemle. De nem volt sehol az

elárusító, korán reggel indultunk. Azt mondja, megvárjuk. Megreggeliztünk, viszsza mentünk, még mindig vártunk egy félórát, míg megérkezett az újságárus és akkor kérte a Pszichológiai Szemlét. Azt mondja, ez az egy példány van, nem szokták elvinni sohasem, most elviszik. Megvette Péter bácsi, beültünk a kocsiba, elől a Józsi bácsi mellett ülve kinyitotta és elkezdte olvasni Hermann Imre cikkét, Kisteleken befejezte az olvasmányt, és attól kezdve ő magyarázta nekem, hogy mi történik a ganglionokban a szexualitás elnyomása során.

Albert Zsuzsa: – Az ő munkaerkölcsé az csodálatos volt, akárhol dolgozik valaki, az rongyember, ha nem végzi el tisztességesen azt a munkát. A krampácsolást, például.

Domokos M.: – Nemcsak a krampácsolást. Én többször hallottam, amikor kifejtette, hogy ők – az ők alatt itt most a munkásmozgalom vonzáskörébe tartozó embereket kell érteni – valahányszor olyan helyzetbe kerültek, amikor tulajdonképpen kényszermunkát kellett végezni, például internálótáborokban, mindig adtak arra, hogy tisztességesen elvégezzék a munkát, hogy lássák rajtuk, hogy ők nem „rongyemberek”. Emiatt később komoly ideológiai konfliktusa is támadt Révai Józseffel. Révai beszédben többször visszatért erre, elítélően mondván, hogy az ellenségnek dolgoztak. Ezt a következtetést csak egy szektáriánus szemellenzős gondolkodásmód, vagy elvakultság tudja levonni, holott Veres Péter nézete az egyik legszebb emberi vallomás. S ha tetszik: örök emberi ösztön. Erről szól például egy emlékezetes angol vagy amerikai film is, a *Híd a Kwai-folyón*. Sajnos nagyon kiveszett a világból.

Fekete Gyula: – Nemcsak azért, mert a munka örömet ad, hanem, mert a munkaerkölcs kötelez. Péter bácsi ezt sokszor el is mondta, meg is írta, hogy: megdöglölni lehet, de rongyembernek lenni nem.

Domokos M.: – Erre a beszélgetésre készülve megtaláltam azt a Kortárs számot, amelyben jóval Veres Péter halála után (korábban nem is lehetett volna) közreadták azt a belügyminisztériumi jegyzőkönyvet, amely Veres Péter 1957-es kihallgatása alkalmából készült, ahol Péter bácsi kerekperec leszögezte, hogy „a történelemben még nem volt rá példa, hogyha az írók és a kormányzat között vita keletkezett, a történelem utólag ne az íróknak adott volna igazat, még ha véletlenül egy-egy konkrét kérdésben a gyakorlati politika szemszögéből nézve nem is volt igazuk”. Még a nagy történelmi változás előtt, tehát a 40-es évek legelején, vagy a 30-as évek végén egy interjúban Nagy Lajosnak azt mondta, hogy „nekem nem írónak, hanem forradalmárnak kellett volna lennem. Vágyaim főleg a szépirodalom felé húznak. De az érdeklődésem annyira általános, hogy sokszor izgatnak a társadalmi kérdések is, látom a társadalmi zűrzavart, s a tehetetlenséget nem bírom tétlenül nézni. Nekivágok hát, hogy hátha nekem sikerül, világosságot vetni a sötétségbe, vagy másképp: kihámozni a rejtett lényegét. Akik úgy érzik, hogy a társadalomtudomány terén csak ők az illetékesek, az ilyen munkáimat nem látják szívesen. Vissza akarnak szorítani az őstehetség szerepére, már hogy csak hadd maradjak meg kuriózzumnak”.

Fekete Gy.: – Mindig túllép az íráságon, messze túllép a szépirodalmon. Voltaképpen politikus is, szociográfus is, filozófus is, az élet minden szögletét igyekszik földeríteni. Olyan belső izgalom munkál benne, a valóság megismerésének és fölmutatásának olyan izgalma, hogy ezt nem lehet csak szépírással szolgálni, kielégíteni.

Cseres T.: – Valahányszor felüti az ember az ő olvasónaplóit – itt meg kell jegyezni azt is, hogy alig volt író kortársaim között, aki annyit olvasott volna, mint Veres Péter –, ezek az olvasónaplók is tele vannak ilyenfajta megjegyzésekkel, amikre Fekete Gyula utal, hogy ez csak irodalom, a többi csak irodalom. Ami csak irodalom, nem érdekelte.

Fekete Gy.: – Én félttem találkozni vele. Nem tudom, ti voltatok-e így, de én tartottam a találkozástól, mert ha valahol megjelent egy írásom, ő biztosan olvasta. Én meg nem viszonzozhattam ezt neki, nem tarthattam számon az egész sajtót. Ha nem talált meg telefonon, levelet írt, valami fontosabb írásom – különösen a népesedés ürügyében – ha megjelent, mert minden széles körű érdeklődése mellett a *tenyészet* törvénye kiváltképp izgatta, a létezés, az élet. Ez volt a csúcса az ő értékrendjének: az élet.

Cseres T.: – Hogy kapcsolódjam ahhoz, hogy féltél vele találkozni, nekem nem volt módom félni, mert több mint fél éven keresztül naponta együtt autóztunk, az országot jártuk, én mint a sajtófőnöke azt is tapasztaltam, hogy a gyom ismerete is milyen volt. Egyszer a Hortobágyon haladtunk keresztül, és azt mondja: Józsi bácsi, álljon le, nekem félre dolgomra kell menni. Kiszálltunk a kocsiból, én jobbra, ő balra, majd azt mondja: „Tibor, gyere át a másik oldalra.” Átmentem. „– Itt egy nedves kört rajzoltam a fűre. HENCEGNI szoktál azzal, hogy milyen növényteni tudásod van, nevezd meg a növényeket itt a körben.” Kezdttem latinul és magyarul mondani a növényeket, nyolcig, tízig eljutottam, aztán megtorpantam, nem ismertem a többit. És akkor elkezdte mondani, hogy mi van még ott, és legalább húszféle növényt, gyomot megnevezett, mindnek szép virága volt, és dicsérte őket. Józsi bácsi, aki figyelte az országút másik oldaláról a mi beszélgetésünket, azt hitte, két őrüttel van dolga a kocsiban. 25–30-ig elmondta, mi van még ott a füvek között, virágok között, amit én nem is ismertem. Persze neki volt előnye bizonyos, mert hortobágyi ember lévén ismerte a hortobágyi plántákat és gyorsan fölém kerekedett. Diadalmasan ültünk kocsiba, és Józsi bácsi teljesen megdermedten vitt tovább bennünket Debrecen felé.

Tornai J.: – Számomra, és azt hiszem, egész sor 20. századi magyar értelmiségi számára Veres Péterben az a rendkívül fontos, és valóban jelképes, hogy az ilyen bennszülött emberből hogyan lesz értelmiségi. Mert az, amivé ő lett, azt intellektuelnek hívják Európában, ez a szó legtermészetesebb fogalmát jelöli meg, ilyenek vannak a franciáknál, ilyenek vannak az amerikaiaknál, az oroszoknál. Tolsztojt is az egész társadalom, az egész etika, az egész történelem, minden érdekelte. Erre azt hiszem, nincsen jobb fogalmunk. Én azt találtam benne csodálatosnak, mitizálhatónak is, hogy a legtöbb intellektuel, kénytelen kellen (ez a 20. század botránya)

végül is attól a néptől, ahonnan való, valamilyen módon eltávolodik, az önmeghatározásai azért olyan bizonytalanok. Veres Péterben az egyedülálló, hogy ő ott lett erdő, ahol kihajtott.

Domokos M.: – Hihetetlen élettudás volt benne, és ugyanakkor hihetetlen ismeretszomjúság, az egyiket a másikkal mérte és ellenőrizte. Ha nagyon vulgárisan akarom kifejezni magamat, akkor azt kell mondanom, hogy nem esett semmitől se hasra, hanem megmérte az élettapasztalatai mérlegén. Ugyanakkor be tudta építeni azt is, amit elfogadott, a világába. Hogy őneki mindenről volt véleménye, ezt sokan úgy értelmezheték, hogy ő egy kis közösségnek, a falunak a bölcse, aki mindenki helyett gondolkodik, és mindenki helyett véleményt formál a világ dolgairól, de itt sokkal többről volt szó benne. Azért merem ezt mondani, mert nemcsak hogy minden sorát olvastam, kisdíák koromtól kezdve, mert a könyveit előbb vettem a kezembe, minthogy őt magát láthattam volna ott Makón vonulni a parasztok élén az utcán, t. i. Püski Sándor, a kiadója elhozta az iskolába a könyveit, és majdnem egy időben olvastam, mint ahogy azok akkor megjelentek, hanem aztán később a könyveinek a szerkesztője is lettem, akkor is tapasztaltam, hogy folyton működik, dolgozik az agya, mint egy jó malom, és folyton örül. Állandóan gondolkodik, töpreng azon is, amit látott, meg azon is, amit olvasott. Hihetetlen intellektuális frissesség volt benne, szellemi befogadóképessége szinte határtalan volt, ugyanakkor rendkívül szívós gyökerekkel kapaszkodott bele mindvégig az életbe, és semmit nem felejtett el abból, amire a sorsa, a paraszti sors, hogy úgy mondjam, kisgyerek korától fogva megtanította. Egyébként nem is tartotta magát falusi parasztnak, ő ezt differenciálatlan kijelentésnek tartotta, hanem földmunkásnak. Mindig ezt a kifejezést használta, hogy földmunkás vagyok.

Tornai J.: – Emlékszem, amikor elolvasta Dürrenmattnak *Az öreg hölgy látogatása* című darabját, azt mondta nekem: „Ez remekmű, de nekem ne merje senki azt állítani, hogy egy ilyen nő visszamegy a falujába bosszút állni, ilyen nincs. Tehát remek írás, de az alapötlet rossz, barátom, Dürrenmatt nem ismeri az életet.” A képzeletnek bizonyos mozgását vagy a dramaturgiai absztrakciókat nehezebben tudja az olyan elme elfogadni, amilyen ő volt.

Fekete Gy.: – Viszont annál inkább az „életanyagot”. Úgyszólván minden írását az „életanyag” uralja, a valóság anyaga ez, realista képletekben. Egyébként sokan nagyra értékelték ezt, ugyanakkor, mint „szociografikus” író, sokan el is marasztalták emiatt. Holott – nem is tudom hirtelen, ki írta róla, azt hiszem, Illyés Gyula, milyen nagy dolog az, hogy mint egy néprajzi múzeum, amiben még sohasem voltam, olyan néprajzi múzeum Veres Péter minden írása.

Tornai J.: – Nagyon ökonomikus magyar nyelven, gyönyörű, megemelt magyar nyelven ír, ami egészen páratlan a magyar irodalomban.

Szavakban olyan gazdag nyelv az övé, mint a gyomismerete, amiről Cseres Tibor beszélt, csak ez észrevétlen szinte, mert nincsen benne semmilyen keresettség és kimódoltság. Igaz az, amit Németh László mondott, hogy egy hortobágyi szépségeszménnyel mérte meg a világot, de ez a hortobágyi szépségeszmény ugyanakkor rendkívül gazdag spektrumát is jelenti a valóságnak.

Cseres T.: – A hortobágyi szépségeszményhez kapcsoljuk talán a hortobágyi erkölcsi eszményt is, amit Veres Péter élete végéig magában hordott, az ő sors- és kortársai, akik belekerültek a parasztságból a politikába, majdnem mind destruálódtak, mégpedig női vonalon voltak destruálhatók. Veres Péternél ilyesmiről szó sem lehetett. Ő megőrizte magában azt az erkölcsi magatartást, amelyet Balmazújvárosról hozott, és még azon túl is tett, mert erkölcsileg szilárdabb volt, mint bárki a kortársai közül. Én 37-ben tapasztaltam ezt a puritánságot nála, amely akkor puritánságnak tetszett, de később kiderült, hogy erkölcsi magas szemléletszínvonal. Botyánszki Margittal egy Békés megyei szocdem párti nővel kerékpáron járták a megyét, agitáció képpen, és valahol Kőrösladányban esteledtek meg. Egy szocdem elvtárs lakásában kaptak szállást a tisztaszobában, a szoba két oldalán a két ágy volt megvetve számukra, és hosszú vitába bonyolódottak. Amikor a Botyánszkiné, aki özvegyasszony volt, (nagyon szép asszony volt különben) kiment, hogy tisztálkodjék lefekvés előtt, addig Péter gyorsan levetkőzött és bebújt a dunyha alá, és úgy várta a vitakozó társát vissza. Botyánszkiné visszajött és folytatta a vitát, amely szigorúan pártos vita lehetett, és a Péter ágya szélére ülve folytatta a beszélgetést. Erre Péter a falhoz húzódott és azt mondta: „Elvtársnő, én nő ember vagyok, az én ágyam szélére ne üljön, ha velem akar beszélni, hanem üljön a saját ágya szélére.” Ez volt a vitának a vége, ezt Botyánszkiné mesélte nekem, mint kuriózumot, mert őneki nem volt nemi szándéka Péterrel kapcsolatban, de a véletlen úgy hozta, hogy ez a kísértés jellegű ágy szélére ülés megtörtént.

Fekete Gy.: – Nem ismertem nála tisztább embert – most nem erre, nem a női kísértésekre gondolok. A földosztásnál ő volt az Országos Földbirtokrendező Tanács elnöke. Elgondolhatjátok, mi minden kavarog egy ilyen minden falut, várost, az egész tanyavilágot megforgató földosztásnál, de én nem hallottam senkitől – pedig megyei földosztó biztos voltam –, hogy egyetlen rossz szót mondott volna Veres Péterre. Sőt, lehetetlen helyzetekben ő volt az egyedüli tekintély. Például amikor a Coburg birtok felosztásán összekülönböztek a kövesdiek meg a tardiak. „Mi jártunk oda dolgozni, minket is illet!” – így a kövesdiek. „Ez a mi földünk, minket illet!” – így a tardiak, s őrizték a határt kapával-kaszával, két falu közt még éjszaka is. Jöttek be mindkét oldalról hozzám s megállapodtunk: Veres Péterre bízzák, szolgáltatson igazságot. El is mentek Veres Péterhez – és megbékéltek utána.

Cseres T.: – Az ő emberi fejlődésének apró mozzanatához tudok mondani egy adatot. Ő azt vallotta, hogy magyar ember csak bort iszik, ezt ebédeinknél mindig tapasztaltam, nem volt hajlandó sört inni. Egy forró nyári délben, Csányitelken tanyáztunk le a vendéglőben, halászlét rendeltünk és egyebeket és nagyon meleg volt, én egy pohár sört rendeltem. Gyöngyözött az oldala, látszott a finom hideg volta a sörnek, azt mondja Péter, én azért megkóstolom egyszer ezt a sört, milyen rossz ital ez. Ő is kért egy pohárral, felhajtotta, azt mondja, egész jó, és még egy korsóval rendelt, és attól fogva hideget áhító nyári ebédeknel ő is sört ivott.

Fodor A.: – Nagyon mértékletes volt az ivásban.

Fekete Gy.: – Nem itta le magát soha.

Cseres T.: – Nem hiszem, hogy volt valaha is részeg.

Fodor A.: – Ebéd után egy pohár sör az nem részegeskedés.

Domokos M.: – Bort se igen ivott, ő tejet ivott. Emlékszel rá Tibor, te ott voltál, amikor Lillafüreden megrendezték Darvas kezdeményezésére a fiatal írók konferenciáját. Nos, akkor a diósgyőri várból behozott bennünket Dobozy az Írószövetség autóján az Avas szállóba, estefelé, ahol laktunk, és leültünk vacsorázni. Az asztalfőn Péter bácsi ült. Kisvártatva jött a pincér, kérdezte, hogy mit parancsolnak, s Péter bácsi azt mondta, hogy hozzon egy liter tejet. A pincér majdnem elájult.

Fekete Gy.: – Még a harmincas évek közepén is, amikor Fėja meglátogatta Balmazújvároson, megkérte Fóját, hogy elmenet nézzen be a csendőrőrsre és igazolja magát, mert ha idegen látogató keresi fel, este beviszik a csendőrök és megpofozzák. Ez így volt még a harmincas évek közepén is.

Domokos M.: – Jónéhányszor megpofozták, amikor Pestről visszaérkezett Balmazújvárosba: az állomáson megvárták, megverték, erről Gulyás Pál verset is írt, így kezdődik:

„Veres Péter betoppant, / csizmája nagyot koppant. / Messziről jött délelőtt, / hozta a friss levegőt. / Hozta kintről a fagyot, / hozta a csendőrszagot.” 1919-es direktóriumi tagsága miatt is megvolt neki a csendőrségi nyomozókönyvben és a rendőrség fekete könyvében a priusza. Ezt kiadták, és milyen jellemző, hogy ott a priuszában egy írói névsor is olvasható, azokról a baloldali írókról, gyanús elemekről, akikkel állandó kapcsolatot tart fenn és ebben a névsorban oly szépen keverednek egymással a népi írók és az urbánus írók. Ezzel kapcsolatban szeretnek mostanság ellentéteket szítani, holott ez egy tábor volt, akkor, a harmincas években.

Fekete Gy.: – Ne kerüljük ki ezt a kényesnek tartott kérdést, a népi-urbánus műháborút, s éppen Veres Péterről szólván. Emlékezhettek rá, mennyi dühvel, mennyi elvakult indulattal támadta őt a Szabad Száj és köre, de még egy mai ifjú nagyreményű politikusunk is azt nyilatkozta róla s vele együtt a népi írók javáról: lepaktáltak Gömbössel, lepaktáltak Rákosival, mindenkivel lepaktáltak...

Domokos M.: – Gömbössel soha nem találkozott.

Fekete Gy.: – Persze hogy nem, de hazudni azt is lehet. A népi-urbánus háborúskodást is kezdettől fogva politikai manipulációk szították, meggyőző példát mondok erre: Veres Péter volt az egyetlen olyan író, akit titkos szavazással *ellen-szavazat nélkül* választottunk be az írószövetség elnökségébe. Erre nincs példa sem azelőtt, sem azóta. Mocsár Gábor írja arról a szavazásról: ész nélkül húzgáljuk ki a neveket a listán, de az ő nevénél megáll minden ceruza. Ez az eset önmagában is jellemzi, milyen hamis képlet a kibékíthetetlen népi-urbánus ellentét. Bizonygathatnánk, van rá példa számolatlanul, hogy Péter bácsi megbecsülte az urbánus értékeket, de inkább fordítva hiteles ez. Hogyan vélekedtek róla főrangú „urbánusok”, például Bálint György: „Más ősök árnyékából, egy közös szellemi haza túlsó szögletéből küldöm feléje testvéri gondolataimat.” Vagy Déry Tibor: „Szerettem,

tiszteltem, jelenlétét mindig úgy őriztem emlékezetemben, mint nemzeti vagyonunknak egyik, nagy tételét.” Illés Endrét már említettem: „Olyan megajándékozottan és boldogan járom be Veres Péter egy-egy új könyvét, mint a legcsodálatosabb néprajzi múzeumot, amilyent még soha és sehol nem rendeztek be.” Vagy utódai közül például Somlyó György: „Veres Pétert mai irodalmunk egyik 'leg-európaibb' jelenségének érzem... Azokhoz a kevesekhez tartozik ma nálunk, akiket a szó teljes értelmében vett európai 'írástudónak' tekinthetünk... azt is mondhatnám, igazi 'literary gentleman' – a szónak a jó értelmében értve.”

Domokos M.: – Fekete Gyula idézőjelek között említette, hogy ellenfelei szerint a politikában lepaktált Rákosival. Hát épp az ellenkezőjéről vannak dokumentumerejű bizonyítékok: arról, hogy Rákosi nem szívelte Veres Pétert. Részint azért is talán, aminek véletlenül gyerekfejjel szinte, még én is tanúja voltam. Mákón a főtéren, amikor a négy párt vezérszónokai beszéltek a néphez, Rákosinak ilyenkor, mint írták utóbb és mondogatták is, minden igyekezete arra irányult, hogy ő legyen az utolsó szónok, mert akkor tud reagálni mindenkinek a beszédjére. Veres Péter pedig ezt hagyta, mert ismerte az életet, ismerte a parasztember természetét, tudta azt, hogy az Alföldön a déli harangszót „levesharangnak” is hívják, és jól tudta, hogy utána ott a téren nem marad senki. Ezért ő kibeszélte magát egészen addig, amíg megkondult a levesharang, jó étvágyat kívánt mindenkinek, s befejezte. Nyomban szétszéledt a nép, hazamentek ebédelni, hiszen a lényegyet meghallgatták, s a városháza erkélye alatt, amikor Rákosi kijött, hogy ő is megadja mindenkinek a magáét, már csak a kommunista párt ún. R-gárdistái ácsorogtak a kiürült téren. Nem szerette az apparátus sem, nem bíztak benne, azt hajtogatták, hogy „nacionalista ravasz paraszt”. Ennek apró, de nagyon jellemző bizonyítéka, ami a szerkesztői gyakorlatomban fordult elő, hogy 1957-ben, amikor a *Balogh család története* harmadik, befejező kötete, a *János és Julcsa* megjelent, valaki, ahogy ezt utólag megtudtuk, igen befolyásos személy, magánál Kádárnál jelentette fel Veres Pétert, hogy az ellenforradalom hatására, úgymond kibújt a ravasz parasztból a nacionalista, és elsiratta a nyugatra menekülőket. Nagy vizsgálat indult meg, kezdetben mi nem is értettük, hogy miről van szó, hiszen egyrészt a regényt ő 1956 előtt írta, tehát a forradalmi események előtt hónapokkal került a nyomdába, másrészt, aki olvasta a regényt, az tudta, hogy története nem 1956-ban, hanem 1944-ben ér véget: Balogh Jani, aki megszököik a katonaságtól, a kukoricában bujkálva megy hazafelé és látja, hogy az országúton ömlik nyugat felé a megbolondított, szegény tenger nép. Óriási vizsgálatok folytak, a pártközpont foglalkozott az ügygel, a minisztérium, a kiadói főigazgatóság, de senki nem olvasta el a könyvet. S ha szabad, elmondok még egy történetet, amit talán Cseres Tibor akkor hallott ott Diósgyőrben, de én még 1948-ban hallottam először. Nem közvetlenül Veres Pétertől: egy író mondta el nekem, mi történt Veres Péterrel, amikor egy kormánydelegáció tagjaként elvitték Moszkvába és találkozott személyesen Sztálinnal. Ezen a vacsorán, ott az Avas szállóban, ahol Péter bácsi tejet vacsorázott, megkérdeztem tőle,

nem mondaná-e el, hogy volt ez a találkozó? És akkor elmondta. Ott is volt egy nagy bankett, fogadás, Veres Péter nem ivott vodkát, ezt nem kell hozzátennem, hanem józanul figyelte az eseményeket. A bankett vagy vacsora végén Sztálin mindekihez odalépett tolmács kíséretében, és...

Cseres T.: – Geiger Béla volt a tolmács.

Domokos M.: – ...és mondott, és kérdezett valamit. Amikor Veres Péterhez lépett, azt kérdezte tőle: – Hallom, először jár Oroszországban, milyennek látja Oroszországot? Erre Péter bácsi ránézett, és azt mondta: – Nem látom, mert hó alatt van. Erre Sztálin fölkapta a fejét, mire Veres Péter így folytatta: – De ahol a cirbolyafenyő így nyurgul – valami ilyesmit mondhatott –, ott én tudom, hogy *lent* jó a föld. Erre nagyon megnézte Sztálin, és nem lépett tovább, ahogy a protokoll előírta volna, hanem méltányolva, vagy megérezve az aesopusi beszédben rejlő bátorságot, elkezdett vele beszélgetni, és azt kérdezte tőle, hogy maga író, biztosan tudja, mit tartanak Magyarországon a tudósok a nyelvrokonságról? Persze Péter bácsi a Zsirai könyve alapján, mert azt olvasta a finnugor nyelvrokonságról, elmondta, amit gondolt, és Sztálin, akiről persze akkor nem tudta még senki, hogy ilyen amatőr nyelvész ambíciók is élnek benne, helybenhagyólag rábólintott, és tovább lépett – ezzel befejeződött ez a diskurzus.

Tornai J.: – Egyszer azt magyarázta nekem, az oroszok már abban sem értettek meg minket, hogy a gyűléseken a kommunisták, a hazai, vagy az orosz kommunisták önmagukat dicsérik. Te is tudod, valóban mindnyájan tudjuk, magyar természet számára ez elviselhetetlen.

Cseres T.: – Két anekdota jellegű eseményt tudnék elmondani. Amikor honvédelmi miniszter volt és szemlét tartott Debrecenben, az ottani helyőrségben, óriási várakozás előzte meg az ő érkezését és pucolkodtak és mindenféle katonai előkészületek történtek. Tisztelegtek neki, és ő kezét fogott – ami teljesen szabálytalan volt – a vezénylő tiszttel, majd a laktanyába menet, a laktanya kapualjában megállt, azt mondja: itt pontosan olyan rohadt krumpliszag van, mint az én katonakoromban, engem is mindig elvittek krumplit pucolni, és mindig azt a csírázó krumplit pucoltuk, amit most, úgy látom megint, még itt van a pincéjében a laktanyának. A másik ilyen emlékem a miniszteri sajtófőnök koromból származik, mikor naponta elmentünk Józsi bácsival Békásmegyerre, Veres Pétert felvenni a kocsi-val. Többnyire úgy volt, hogy megálltunk a kapu előtt és vártunk, amíg Péter elkészül, a ház előtt egy silbakban ott állt egy kormányőr, aki Pétert vigyázta. Ilyenkor Julis néni kijött, és beszélgetett velem, és azt mondja: Tibor, megint mennek? Megint megyünk – mondom. – Hát hová mennek? Elmondtam, hogy hová megyünk. – Nézze, itt dologtalanul vannak emberek – és kacsintott a kormányőr felé –, én meg magamra maradok a tehénnel, nincs aki kiganajozzon, a tehén alól. Erre jött Péter, azt mondja: ne panaszkodj Julis, ország dolgában megyünk.

Domokos M.: – Ebben a Nagy Lajos interjúban miből felolvastam néhány mondatot, Nagy Lajos mintha a jövőbe látott volna. Föltette ugyanis ezt a kérdést,

hogy ha valami nagy véletlen révén sok pénzhez jutnál (ezzel fejezte be az interjút), akkor változtatnál-e az életmódodon? Erre Péter bácsi azt válaszolta, hogy nem. Megmaradnék parasztnak, ugyanúgy élnék.

Fekete Gy.: – Tudjuk mindnyájan, milyenek voltak azok az októberi napok, arra is emlékszem, hogyan vett ő ezekben részt, mint az Írószövetség akkori elnöke, hiszen ott kuktazkodtam az Írószövetségben. De a naplójában ezeken a napokon is olvasmányairól ír, szinte nyomokban sem említi az eseményeket. Számomra teljességgel nyilvánvaló, hogy tartott attól: ez a napló még avatatlan kezekbe kerülhet. Viszont a forradalom után kétségtelen fordulat következett be a viselkedésében: ha szólhatott, írhatott valahol, kimondta a lehetséges legtöbbet.

Domokos M.: – Ő igazán hites parasztírónak elsősorban önmagát tartotta, tehát fenntartásai voltak Móriczcal szemben is, meg is írta, hogy igazán hiteles Móricz parasztábrázolása *A boldog emberben*, de ott sem mindenütt. Emiatt vitatta Tömörkényt például.

Cseres T.: – Élete vége felé azért elfogadta Tömörkényt, már akceptálta, Szabó Pált nem tartotta hitelesnek. De nagy realista költőnek írta meg gyönyörű tanulmányában Sinkát.

Domokos M.: – Bár arról is feljegyzések vannak, hogy amikor megismerte Sinkát, talán éppen akkor, amiről Cseres Tibor beszélt, hogy elment Csabára biciklivel, beállított Sinkához is, és a kapuban mondta meg neki, hogy nem tetszenek a versei, és azt is, hogy miért nem. Érdekes, hogy ebből a nemzedékből, Veres Péter nemzedékéből két író jött a parasztságból; Veres Péter és Szabó Pál, de volt valami, amit itt próbálunk megfogalmazni, amit félig-meddig tréfásan mondva, de komolyan gondolva, Szabó Pál, ha bejött a kiadóba, mindig úgy fejezett ki, hogy „Péter a fej, én vagyok az írás”. Veres Péter „sültrealistának” tartotta és mondta magát, és hogy ő ezen mit értett, azt mindannyian pontosan tudjuk. De ugyancsak „sültrealistának” tartotta magát Weöres Sándor is, és hirdette is ezt magáról.

Fodor A.: – De azért Veres Péter azt nem mondta, amit Weöres mondott, hogy neki az angyalok súgnak, mert ő ezt egész halálos komolyan állította akárhány beszélgetésben.

Domokos M.: – Sültrealista angyalok súgtak neki.

Fekete Gy.: – Egy valami belém ragadt, Németh László, azt hiszem, még negyvenöt előtt írta valahol: egyetlen vezért tudnék elfogadni, Veres Pétert...

Domokos M.: – Felolvasom neked Gyula, ezt az 1930-as évek legvégén írta, vagy 40 lelegején: „az ő erős, bizakodó alakja körül kell új Magyarország három osztályának, értelmiségnek, parasztságnak, munkásságnak összeforrnia, mert nem tudok senki mást, aki mind e három osztálynak a szeretetét ennyire kívívta volna.”

(Összegeűjtötte: ALBERT ZSUZSA)

DOMOKOS MÁTYÁS

Levél a Pilinszky-filológiáról

Nagy érdeklődéssel olvastam a Tisztatáj 1996. novemberi számában a Pilinszky Jánossal foglalkozó írásokat, köztük Tüskés Tibor filologizáló igényű jegyzetét. Ő ugyan nem tartja magát filológusnak, mint írja, de nagyon pontosan érzékeli, hogy a Pilinszky-életmű és költői életút történetének, helyes értelmezésének a szempontjából mennyire fontos s kívánatos volna, ha ennek az életműnek az irodalomtudomány által is kinyilatkoztatott jelentőségéhez illő és méltó filológiai és textológiai munkálatokra is támaszkodhatna a költő utókora. De hát a „főhivatású” (vagy mondjam úgy, hogy „hivatalos”?) irodalomtörténet és irodalomtudomány a jelek szerint nem szívesen bíbelődik holmi csekélységekkel; olyan és hasonló filológiai kérdések tisztázásával, mint amilyeneket hét pontba szedve, Tüskés Tibor jegyzete is érint, holott az életmű tizenöt esztendővel ezelőtt lezárult, mindenki számára hozzáférhető, s amit a költő hagyatékának szoktunk mondani, az is szabadon kutatható.

Ez a közöny (vagy nevezzem inkább az elemi filológiai tények semmibevételének éppen azzal az életművel kapcsolatban, amelyet a 20. századi magyar líra legnagyobb teljesítményei között tart számon irodalmunk minden olvasója és tudósa) mindenesetre elgondolkodtató. De még elgondolkodtatóbb, hogy miközben a „szakma” e költészet egyetemes európai jelentőségének a dicséretét zengi és visszhangozza, még azoknak a filológiai tényezőknek a tudomásul vételével és tudatosításával és a magas tudomány felhőkakukkvarába való beemelésével se foglalkozik, amelyek magából az életműből is világosan kiolvashatók és tisztázhatóak volnának, elsősorban a költő életművének az anyagát az Osiris kiadónál könyvsorozatba rendező Hafner Zoltán jóvoltából, aki ernyedetlen szorgalommal eredményesen kutatja és világítja át jegyzeteivel filológiai szempontból is Pilinszky János munkásságát. E kötetek figyelmes olvasása magától eloszlatna jó néhány filológiai „rejtélyt”, ami a különböző értekezések tudományos hitele szempontjából se volna utolsó dolog.

Hogy mindjárt Tüskés Tibor jegyzetének példái közül ragadjak ki egyet, de talán a legérdekesebbet, hadd említsem meg a nevezetes *Apokrif* keletkezési dátumának a históriáját, amely – kötetben először – 1954-es keletkezéssel látott napvilágot, „holott – jegyzi meg Tüskés – többek emlékezete szerint a vers már 1952-ben készen volt”. Noha Tüskés nem filológus, megjegyzése azt mutatja, hogy sejti a verssel kapcsolatos filológiai tényigazságot. Nos, jól sejti, mert a „többek emlékezetét” a költő emlékezete is megerősíti. Az *Életmű-sorozat Naplók, töredékek* című kötete (Osiris kiadó, Budapest, 1995) 30. oldalán olvasható egy 1962 végéről vagy 1963 elejéről származó, VI-os számmal jelzett cím-

lista a költő hagyatékából, afféle magánhasználatra készített költői leltár, amelyben munkásságának a termését évjáratonként veszi számba Pilinszky, s ebben ez olvasható: „1952 telén: Apokrif”. 1975-ben pedig ismét készített hasonló címlistát, az általa is legfontosabbnak tekintett művek keletkezési évszámait személyes élete és költői útja kronológiájával vegyítve, ahol ismét csak 1952-es évszámmal szerepel az *Apokrif*. (Lásd: idézett mű XXVIII. sz. hagyatéki irata, 125. old.) – S ezzel még nincs vége az *Apokrif*-filológiának: ugyanezt a dátumot válaszolta annakidején Cs. Szabó László kérdésére is, a BBC mikrofonja előtt, 1967. augusztus 10-én, s ennek az interjúnak a szövege is olvasható az Életmű-sorozat *Beszélgetések* című kötetében (Századvég kiadó, Budapest 1994).

Ez eddig kristálytiszt – volna. Ámde amikor Cs. Szabó László kötetbe rendezve is megjelentette beszélgetéseit (Cs. Szabó László: *Két tükör közt. Beszélgetések. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem. Bern–Basel, 1977*), nyilván a *Harmadnapon* című kötetben szereplő (kényszerűségből hamis) dátum alapján kijavította az eredeti évszámot, 1952-ről 1954-re. S ennek megfelelően ez a hamis évszám szerepel a költő beszélgetéseit kötetben először közreadó hazai kiadványban is. (*Beszélgetések Pilinszky Jánossal*. Magvető, 1983.) És senki sem gondolt arra, hogy miért hagyta el Pilinszky az *Apokrif* összes későbbi kiadása alól a *Harmadnapon* megjelenése egyik feltételeként rákényszerített 1954-es dátumot. Így húzódik meg e filológiai zűrzavar mögött a létezett szocializmus irodalompolitikai zűrzavara. S szomorú fintora a sorsnak, hogy a hamisítás mindezidáig elérte a célját, mert rögzült még az irodalomtörténet-szek tudatában is, akik ezzel – akarva-akaratlanul – nem a költő örökségének, hanem a hajdani irodalompolitika retusáló szándékának a továbbápolói.

Tüskés Tibor megjegyzése tehát mindenképpen jogosult, s több pusztá sejtésnél vagy hallomásnál: az *Apokrif* teljes bizonyossággal 1952 telén született, „a levegőtlen prés” idején, s az úgynevezett „ötvenes évek” világának a „nyomasztó súlya formálta” – ahogyan Cs. Szabónak mondotta verse születésének körülményeiről Pilinszky. E hatalmas vers érvénye és igazsága persze egyetemes és időtlen: jelentése, üzenete – és főleg „megfejtése” – nem köthető egyetlen évszámhoz, mert nem annak a kornak a pusztá illusztrációja. Legfeljebb a harántimpulzust adta hozzá a kor, amelyben keletkezett, s ezt érezte meg a *Harmadnapon* anyagának ideológus-lektora, Király István, akinek egyébként nagy része volt abban, hogy a hónapokig kéziratban hanyódó-kallódó versek könyv formában is megjelenhessenek. De ahhoz ragaszkodott, hogy ez a vers ne az eredeti, vagyis keletkezési dátumával jelenjék meg. S ugyancsak az ő vétója miatt nem jelenhetett meg az – őszerinte – egzisztencialista akusztikájú *Senkiföldjén* címmel a kiadvány, ahogyan Pilinszky eredetileg eltervezte. A költő pedig, kényszerhelyzetében, s annak érdekében, hogy tizenhárom esztendővel első kis füzeté, a *Trapéz és korlát* után végre újból a nyilvánosság elé léphessen (nem akármilyen) verseivel, kénytelen volt meghajolni e hivatalosnak minősülő kiadáspolitikai kívánalmak előtt.

A *Harmadnapon* kiadói szerkesztőjeként mindezt – szóban és írásban – többször is elmondtam már; persze hiába, mert az irodalomtörténet és irodalomtudomány teóriabunkerit nem olyan egyszerű dolog bevenni minálunk, Magyarországon. A hetvenes évek vége felé, amikor Lator Lászlóval közösen, sorozatban elemeztük a kortársi magyar líra korszakos, fontos és jellegzetes verseit a Magyar Rádió mikrofonja előtt, kérésre Pilinszky János újból elmondta az *Apokrif* keletkezésének – és ihletének – a történetét: szóról-szóra ugyanazokkal a szavakkal szinte, mint 1967-ben Cs. Szabó Lászlónak. (Lásd: Domokos Mátyás–Lator László: *Versekről, költőkkel*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982. 149. old.)

Végül hadd fejezzem be ezt a kis filologizálást egy emlék felelevenítésével, amit ugyancsak „többek emlékezete” őriz (még egy ideig legalábbis). Ferenczy Béni is ekkoriban, 1953 kora tavaszán ismerkedett meg az *Apokrif*-al; annak diszkréten kezelt kéziratából, melyet úgy hiszem, maga a költő vagy Sárközi Márta mutatott meg neki, s a vers megrendítő hatására határozta el, hogy megmintázza költője szobrát. Ezért nem túlzás talán részemről, ha azt állítom, hogy ez a remekművű terrakottaszobor voltaképpen ketős portré: Pilinszky Jánosé és a versbeli tékozló Fiúé.

WISLAWA SZYMBORSKA

Lót asszonya

Állítólag kíváncsiságból néztem hátra.
De más is lehetett az oka, nem csupán kíváncsiság.
Fájt a szívem az ezüstitálamért, miatta néztem hátra.
Véletlenül, amikor szandálom szíját megkötöttem.
Hogy ne a férjem, Lót igazságos
tarkóját nézzem folyton.
Mert hirtelen úgy éreztem, biztos: ha meghalnék, ő meg sem állna.
Az alázatosak engedetlensége készítetett rá.
Figyeltem, üldözőink jönnek-e.
A csend miatt: reméltem, hátha meggondolta magát az Isten.
Két leányunk már eltűnt a domb mögött.
Megéreztem az öregségemet. Az eltávolodást.
A vándorlás hívságát. Elálmosodtam.
Batyumat letettem a földre, akkor néztem hátra.
Féltem, hova léphetnék: azért néztem hátra.
Ösvényemen kígyók tűntek föl,
pókok, mezei egerek, keselyűfiókák.
Már sem a jó, sem a rossz – hanem minden létező élőlény
kúszott és ugrált csoportosan, riadtan.
Magányos voltam, azért néztem hátra.
Szégyelltem, hogy loppal menekülök.
Kiáltani akartam, visszatérni.
Vagy csupán mikor szél kerekedett,
kibontotta a hajam, föltúrte ruhámat.
Úgy éreztem, meglátták Szodoma faláról
és harsány nevetésre fakadnak, újra meg újra.
Hátranéztem, mert haragudtam rájuk.
Hogy vesztük látványával szemem jóllakassam.
Mindazért, amit eddig elmondtam, néztem hátra.
Nem jószántamból néztem hátra.
Csak a szikla fordult meg ugatva lábam alatt.

Az irodalmi Nobel-díjat 1996-ban Wislawa Szymborska kapta költészete elismeréséül. Ezzel a verssel – melyet először 1981 júniusában, krakkói összeállításunkban közöltünk – köszöntjük a lengyel költőnőt.

Egy hasadék vágta el hirtelen az utam.
 Hörcsög kocogott az út mentén, két lábon toporogva.
 És akkor mind a ketten visszaneztünk.
 Nem, nem. Én továbbfutottam,
 kúsztam és fel-felszöktem,
 míglen sötétség zúdult le az égből,
 forró kavics és halott madarak.
 Lélegzet fogytán forogtam egy helyben.
 Ha valaki meglátja, azt hiszi: táncolok.
 Nincs kizárva, hogy szemem nyitva volt.
 Lehet, hogy arccal a város felé fordulva buktam el.

(KERÉNYI GRÁCIA fordítása)

„A mi Mikszáthunk” – 150 éve született Mikszáth Kálmán

„Mikszáth 1878 derekán került Szegedre... s 1881 teléig annyit termelt nálunk, mint azóta néha tíz-húsz év alatt se. Igaz, hogy amit azután termelt, az érettebb és súlyosabb gyümölcs volt, de humora legszívesebb gyümölcseit mégis csak itt termelte a Szegedi Naplónál. Már aztán azt állítani, hogy a szegedi földbe plántált tő a mi homokunktól nyerte nemes kvalitásait, bolondság volna, de az is bizonyos, hogy ha más hol vert volna gyökeret a Mikszáth poézisa, más színűek, illatúak, zamatúak lettek volna gyümölcsei...” – Móra Ferenc *A mi Mikszáthunk* c. írásában, melyből a fenti idézetet választottuk, a szegedi újságírás Mátyás királyának nevezi az írót. Összeállításunkkal a „nagy palócra” emlékezünk, aki egyben nagy szegedi is.

SZÉLES KLÁRA

„Létra van a szivétől az eszéhez”

MIKSZÁTH LÉLEKRAJZÁRÓL

Bizonyára sok olyan író létezett és létezik, akiről kritikusai elmondhatták, hogy hiányzik műveikből az elmélyült jellembrázolás; hogy főként nagybblélegzetű munkáik kompozíciója laza, néhol egyenesen „anekdota-füzér”-nek tekinthető; hogy motívumaik, fordulataik ismétlődnek; egy-egy művükben az „operett zenéje hallik”.¹ Feltehetően éltek és élnek írók, akikről szólván elhangzottak ezek a vádak, s joggal hangzottak el. De ki az közülük, aki mindezen ellenvetésekkel együtt, s mindezek ellenére jelentős, sőt korszakos jelentőségű prózaírónak bizonyult? Persze, itt a kérdés, így, szónoki. Mikszáth Kálmánra gondolunk.

Azért látszik érdemesnek egymás mellé sorolni az írásai kapcsán felmerülő, s egymást erősítő hiányérzeteket, mert talán éppen erről az oldalról közelíthető meg valami az ő legegységibb írásművészetének rejtélyeiből. Talán így keríthető körbe és fogalmazható meg kérdésként: a tekintélyes elődök, kortársak példái alapján elvárt, keresett, hiányolt írói erények nélkül hogyan, miért nevezzük látjuk nagy művésznek? Nincs-e itt félreértés? Nincs-e megbocsátó engedmény? Netalán hazai, vidékies elfogultság? Hiszen a felsorolt vádak igazak. Sőt, bőséggel szaporíthatóak. Novelláiban, de regényeiben is „kisszerű konfliktusok”-kal találkozunk, „felületesség” jellemzi, „pletyka-szemlélet”, mesefűzésében túl sok a véletlen, sok a „kellékszerű elem”, – önmaga is önkritikusan restelli sokszor „sekélyes mókázás”-át.² Ha valóban így van, mi állítható szembe mindezzel?

Egyet emelek ki a Mikszáth-műveket illető gáncsok közül. Azt, amely – úgy vélem – több ellenvetés közös foglatának tekinthető, s amely többek között két, külö-

nösen élesszemű kritikusánál a számonkérés középpontjában áll. „Mikszáth tehetsége a genre-szerű jellemvonások rajzában tetőzik, *azontúl számára megszűnik minden pszichológia*” – írja Péterfy Jenő, Arany, Kemény lélekrajzainak kitűnő méltányolója. Csáth Géza pedig – ezzel lényegében egybehangzóan – az emberélet „feneketlen mélységeibe” leszállás írói feladatához mérten kevesli a színes mesélést.³ Valóban, találkozunk-e, s ha igen, hogy találkozunk Mikszáthnál a lélek rejtelmeivel?

Nem elméleti fejtegetésekkel, vagy az eddigi Mikszáth-irodalom tanulságainak összegezésével szeretnék válaszolni, hanem egyetlen példa közelhözásával, az író elbeszélő-önmagá megidézésével. A példa közismertnek is tekinthető: a *Hova lett Gál Magda?* című novella, *A jó palócok* utolsó darabja. Mikszáthoz illően: apró (terjedelmében is rövid) részlete az életműnek. Ámde reprezentatív részlet.

A „történet” közmondásszerűen összegezhető. Addig jár a kórsó a kútra, amíg el nem, török. Van kút – a középpontban –, kórsó – a címszereplő Gál Magda kezében, s addig jár-jár, míg el nem török, a szó közvetlen és átvitt értelemeiben. Avagy mégsem? – a történet – idézőjelbe kívánczozik; a kórsó átvitt értelmű eltörése hasonlóképpen.

Ki a főszereplő Gál Magda? Az író nem veszteget sok szót jellemzésére. Megszámálható, odavetett jelzők – egy-egy mozzanat, mozdulat az, amelyből élénk rajzolódhat. A „szelíd” Gál Magda esetét említi, a „pirulós, szegénylős” lányét, aki „gyerek még”, akit a falubeli özvegy Télné „éretlen gyerek”-ként emleget. Özvegy édesanyja szigorúan irányítja, szidja, dirigálja. Válaszként „lángba” borul „a kis Magda fehér arca”, *elpityeredik és félénken, reszketve* engedelmeskedik. A bakter is „kis Magdának” szólítja, „hugocskám”-nak, s a lány „Jóska bácsi”-nak tiszteli. „Akadozva” „rebeg”, amikor szorongva kérdez. De amikor a kúthoz fut, vízmerítésében ott a játékoság, gondjáról elfeledkezés: a madzagra kötött kórsót megcsörögteti előbb „gyerekes kedvveléssel”, aztán ereszti le a mélybe. Amikor megjelenik a titkon olyannyira várt legény: Sás Gyuri, akkor is, évődésük során „reszket a keze”, ő maga is „reszket”, a szenvedély hangja „arcát vörvörösre marja”, elválásukkor „liliom két arcán” csókját érzi. – Kislánnyal találkozunk, aki itt, az „eset” során, szemünk előtt serdül nővé. A faluban járó lókupecsek egyike, a „leghegykébb”, „csinos fiatalember”, aki évente erre jár és „a legjobb lovakat veszi össze”, ebben az esztendőben az ő nyugalját is elragadja. Előbb a nyugalját, aztán talán saját magát? Az író nyitva hagyja ezt a kérdést.

Ami történik, az a kis Magdával, Magda körül és Magdában zajlik le. Kevés, apró mozzanat sorozata ez, de számára sorsdöntő. Mikszáth itt is szükséztű, keveset mond, többet inkább elhallgat, sejtet, kitaláltat. „...csoda esett, hogy úgy egyszerre rákapott a kúthoz való járásra” – a kis Gál Magda. Az összefüggés persze természetes a kútrajzás és a kocsmából kikacsingató Sás Gyuri között, aki „néhánykor...útban találta a kis Magdát”. Csak a falubeli szóbeszédből tudhatjuk, hogy a két fiatal beszédbe elegyedik egymással, Gyuri „már meg is csipkedte” Magdát, aki kezére ütött, de aztán a legény „összezsókolta”, s erre nem ellenkezett. Mindez csak pletyka, ami bizonyos, az egy-egy tény. Az például, hogy egy idő óta „annyi savanyúvíz fogy” a háznál, s ez gyanús. Magdáról azt tudhatjuk, hogy a szóban forgó napon „háromszor volt... a kútnál”. „Nem volt odahaza maradása, nyugta, *ami a kezeügyén megfordult, mind visszajárul* volt megtevé.” – Mi játszódhat le benne? Az író csak viselkedését láttatja. Kevesebb ez, meg több is, mintha tépelődését, netalán belső monológját hallanánk. Zaklatottság, mélységes feldúltság az, aminek tanúi vagyunk. S egyben azt is érzékeljük: nagy zavar, értetlenség, tanácstalanság az, amivel küszködik Gál Magda. Inkább fizikai bizonytalanságként, ösztönösen, homályosan érzi, mintsem tudja, hogy a kislány-lét végére, a felnőtt-

ség küszöbére; önálló választásra készítő élethelyzetbe jutott. Kívülről szemlélése, a róla alkotott kép közvetettsége még fokozódik, amikor anyja szavaiból, az ő „szikrázó haragján” keresztül értesülünk arról, hogy ünneplőbe öltözött engedély nélkül (vagyis kilépett a gyermeki körből, áthágta az anyai tilalmak körét); – de az első szóra pityeregve, félve engedelmeskedik, leveti a tetszeni vágyás áruló ruhadarabjait (azaz: visszakozik a kiskorúság előbbi határai mögé). Eközben annyit tudhatunk a benne lejátszódó viharról, hogy „*lángba borul...fehér arca*”. S ez szégyen éppúgy lehet, mint harag, felháborodás, lázadás elfojtott tüze. „*Egy szót sem tudott volna kiejteni a világról.*” – Hogy is szólhatna? Hogy is lehetne szava erre az új, ismeretlen helyzetre? Maga sem tudja, mitévő legyen, hogy találhatná meg az ideillő szavakat? – Egyelőre választása maga a döntetlenség. Mindenben szót fogad a haragvó anyának, mindent levét – már szinte túlzottan is engedelmeskedik, s ez már a szembeszegülés csírája. Jelképes is: minden díszes ruhát otthon hagy, „*mezítláb*” megy el, „*mint a zsellérlányok*”, – s mint a vezeklők, tehetjük hozzá. Az otthon elhagyása felé billen a mérleg. Messzemenően öntudatlanul. „*Gondolkozott, hogy tán el se menjen, de azért mégiscsak elindult.*” – Jelen van a habozás, a rétvázás, nem tudatosan, hanem az ingadozó mozdulatokban. „*Önkéntelen vitte ahhoz az átkozott kúthoz a lába, jobb, ha mondom: szíve*” Továbbra is: fizikai mozdulatai, gesztusai árulkodnak arról, mi zajlik belsejében, ösztönei, érzelmei világában. Mikor megtudja, hogy elmenni készülnek a lókupecsek, ilyen önkéntelenséggel választja a legrövidebb utat, s vált át futó lépésekre. Kötelességszerűen meríti óvatosan a korsót, de míg a víz bugyborékol, figyelme már messze kalandozik, elfeledkezik a vízhozás ürügyéről, „*szeme folytonosan az országúton volt*”; már „*azóta ide kellett volna érniök a kupeceknek!*”. Ismét, csak a szeme járása árulkodik arról, mi feszül belsejében. S a következő, apró bekezdésben, bár az ő gondolatai fogalmazódnak meg, nem hihetjük, hogy ő, Gál Magda formázza meg forrongó dilemmáit. Mintegy személtelenül, az ő szószólójaként a narrátor beszél. „*Vajon megösméri-e Sás Gyuri az útról? Jaj, ha megösméri! De jaj, ha meg nem ösméri!*” Kétféle esély, kétféle rossz, de a megfogalmazás ritmusa tudni engedi, hogy melyik a rosszabb; melyik vonzás kerekedik felül. Sás Gyuri jön, s kettejük párbeszéde csupán hagyományos nyelvi formulákba burkolja azt, ami a mozdulatok nyelvén leplezetlenebbül jelenik meg. A korsós tarisznya vállrsegítése, Magda keze reszketése, a mellén átvett tarisznyakantárok megigazitása, a lány derekának átkarolása: kölcsönös vonzalom testet öltése, hallgatólagos megegyezés. De a döntés, az a végső mozdulat, hogy felüljön a legény kocsijára; hogy az anyához fűző engedelmességet visszafordíthatatlanul felváltsa a férfinek való szót fogadással, – ez a döntés még nem érett meg. Elég a szembejövő tehéncsorda, saját Riska tehenük megpillantása ahhoz, hogy visszaforduljon. S hogy mégis ne tehesse ezt meg anélkül, hogy utolsó pillantásként *hátra ne nézzen*, Gyurira, – ez ismét önkéntelen gesztus. A hazaindulás, az „*erőszakosan kiszakított*” kéz az összeszedett akaraterő, a tudatos döntés érvényesülése. De a visszapillantást más, hatalmasabbnak bizonyuló erő diktálja. S így, ezért üti oda a féltett korsót egy gerendához. Észre sem veszi, ezt sem, a víz szivárgását sem. S az író, mintegy szemérmes másra figyelemmel, magukra hagyja az egymás nézésébe merülő fiatalokat, s csak a víz útját követi, amint „*végigcsúrgott (Magda) szoknyácskáin*”. (Így idézi meg még egyszer a kislányt a kicsinyítéssel). Majd a „*vékony gyolcsvászon odatapadt szép derekához*, s annak az igazi formáját, színét muto-gatta...”: így búcsúztatja el a hajdani kislányt, felvillantva helyette a már érzéki vágyat ébresztő, érett nő alakját szemérmesen-szemérmetlenül.

De az átváltozás, s a döntés még nem teljes. A bakter figyelmeztetésére, az eltört korsó, haragos anya emlegetésére hirtelen újra visszatér a remegő kislány-magatartás. A bakter látta, Magda „*ijeden*” kap hátához, „s egészen *elhalványodik*”. Jóindulatú segíteni akarással előremegy, hogy engesztelje Magda anyját. Egyedül marad a lány dilemmáival, s mindezek után mi játszódhat le benne, arról ismét csak mozdulat, gesztus, magatartás tanúskodik. Így látjuk utoljára: „...*megállt, odatámaszkodott* ahhoz a kiálló, hegyes gerendához, melyen a korsót összetörte, s *mereven, fátyolos szemekkel bámult*, talán a semmibe, talán a csevicekút felé.” Ahhoz a gerendához támaszkodik – e mozzanattal mintegy azonosulást vállalva –, amelyen korsója összetört. A korsó eltörése az, amelyik sorsdöntőnek bizonyul? Ősi jelkép, s itt, a hangsúlyozottan „fehér” korsó, s az ugyancsak, többnyire „fehér” „liliom”-arcú lánnyal párhuzamos. Mind magának a lányságnak jelképe. „Hej, az a korsó, az a korsó!” – hallhatjuk ismét a személytelen narrátor hangját, most már az eltűnt, elbújdosott lányát sirató anya nevében szólva. „Egy hitvány korsó miatt nem mert hazajönni, világnak bujdosik.” – így „epeszi magát” az anya. Magát okolja, „tudhatta volna, az a szelíd, ártatlan gyermek mennyire szívére veszi a fenyegetést.” Az előadásmód, az írói hangvétel elárulja, hogy ez persze hamis nyom. – Még egy, túlzottnak érezhető mondatban célzatos kijelentést is hallhatunk: „Pedig meglehet, hogy nem is csupán a korsó tört el... és nem is az volt a gyenge.” Ennél költőibb, teljesebb a megelőző jelenetsor, s annak ködös sejtelmessége. Magda utolsó képe az, amint „*mereven, fátyolos szemekkel*” bámul. – Nemcsak a leereszkedő szürkület tompítja a látást, az ő szeme is „fátyolos”. Könnyektől az? Vagy talán a megfeszített, kereső pillantás koncentrációja homályosítja el? Sír, vagy örömtől érzékenyült? Megadja magát sorsának? Vagy inkább végül a sors az, amit magáénak fogad el? A dilemma eldőlt. S nem elhatározás az, amely eldöntötte, – de nem is az ál-sorsdöntő korsótörés. Az utóbbi, csak jó ürügy, csak olyan, mint a kútra-járás. Nem a korsó tört el, – de még csak egy lány erénye, tisztessége sem. Jóhíre? Talán. Az elbeszélés hangvétele, ritmusa, tagolása fokozottan nyitva hagyja a kérdéseket. Ezzel az építkezésmóddal sejteti, hogy egy régóta, magában Gál Magdában készülődő folyamat az, amely megérlelődik. Átváltozás tanúi vagyunk. Olyanféle ez, mint az esti szürkület hatása „a házakra és füvekre”, amelyekre leereszkedik. – Kulcs-mondatnak érzem az ezt követőt: „Azok legelőbb odaengedték neki a színüket, aztán az alakjukat.” – Leegyszerűsítve, mondhatnánk: mint Gál Magda. Ő is előbb a „színét” váltja: liliom-fehérről „lángba borulásra”, majd „vérvörösré”. S most, majd alakját fogja váltani? – Igen. Lányból asszony lesz. Bodokiból – kitudja hova-való? Életútja, távlatai bizonytalanok. Hiszen azt sem tudhatja: Sás Gyuri nem nő ember-e? Feleségnek vagy titkos szeretőnek szegődött-e?

Gál Magda önmaga dönt sorsa felől. De habozásai, félelmei, megtorpanásai és nekieredései mögött más, nyíltabban vagy rejtettebben megmutakozó rugók szerepet játszanak. Például a falu minden megjelenített lakója motiválja döntését. Elsőként természetesen az édesanyja. Gálnénak az apai szigort is pótolnia kell, hiszen egyedül neveli lányát. „Pórázon tartja”, keményen beszél vele. Számontartja, hogy már a harmadik korsót viszi a kútra húsvét óta. Ha ezt összetöri, vissza ne kerüljön, összetöri a csontjait – mondja, s indulatai vészjóslóvá teszik ígéretét. Hogyne pityeregne, félne, reszketne a lány. Befolyásolja viselkedését Csur Jóska is, a bakter. Ő hívja fel a figyelmet arra, hogy elmennek a lókupecék; majd arra is, hogy eltört a korsó. Várakozásra is ő készíteti jóindulatúan vállalva az anya előkészítését, békítését. Fenyegető ellenőrzésként tudhatja maga mögött özvegy Télnét, aki árgus szemekkel igyekszik nyomon-

követni a két fiatal találkozásait. De túl az embereken, még a jámbor állat, a Riska tehén szinte antropomorfizált alakja, hazahívó jelként felfogott kolomphangja, „szelíd nézése” is elhatározásra indítja.

Nemcsak a falu jelene, de emlékezetben tartott múltja is választása mérlegelésének hallgatólagos háttere, motiválója. Hiszen előtte is már a kúthoz jártak „Színes korszóikkal...a lányok”, arra várják őket a legények. Ezek a lányok *cifrán* „kiöltözve, ropogós szoknyában, begyesen, kacéran, nyíllal a szemükben” „úgy húzódnak át, mint a pávák.” Gál Magda ezeknek az elődöknek mintegy éles ellenképe. Ő „újdonság” „fehér” korszóval megy, „mezítláb”, kivetkőztetve ünnepi ködmönéből. „Begyesség”, „kacérság” helyett „félénken, reszketve” indul. Mégis, mögötte állnak az előtte kútra-járók nyomai. Vér Klára, Péri Judit emléke, – az „ördög gyalogösvényének” tapasztalatai. Hiszen – tehetjük hozzá – szándéka szerint ő is a legszebb, legünnepibb ruháját, se-lyemkendőjét venné fel, csak a haragos anyai tilalom parancsolja le róla.

A cifra lányok története, mint elrettentő példa; az út „ördög gyalogösvényének” tekintése, éppúgy, mint az anya féltő hangja közösségi, erkölcsöket óvó ítélet megjelenése. Gál Magda aggodalmának ugyancsak jelentékeny eleme. „Olyan vékony itt a *fehérség* erkölce, mint a suhogó nád, koronája hajló, töve mocsárba vész” – hallhatjuk. Szemben áll ez a szentencia Gál Magda belső indítatásaival, de az ő alakja, története kimondatlanul meg is kérdőjelezi ezt a maximát, szelíden, hallgatólag ellene szól. Maga az író az, aki a legendákat megelőzően, racionális hátterét adja a bodoki lányok „vékony” erkölcsének. „Más faluból való legény ide ugyan nem téved kérőbe, de még bodoki ember is, ha szerét teheti, idegen helységből hoz magának asszonyt.” Ez a megvilágítás kibővíti és átszínezi a középpontban álló dilemmát. Hiszen kimondatlanul – az esetek többségében – a kútra-járás vagy nem-járás válaszútja nemcsak az „ördög ösvényének”, avagy az erkölcsi tisztaságnak a kettősségét jelenti. Egyben a férfivel, avagy férfi nélkül élt élet esélyét is jelképezi. A termékenység, avagy a meddőség választását. (A hangjukat hallató asszonyok özvegyek!)

Maga a kút ősi szimbólumként az élet vize, a termékenység, nőiség jelképe. Életadó erő és a másvilág kapuja, hagyományos öngyilkossági forma is a kútbaugrás. Földanya méhéből érkező ajándék, a Paradicsom jele, Máriát is szimbolizálja. Gál Magda jegyei utalnak Máriára (liliom-fehér), de erotikától érintettségére utal bűnbánó Magdolnára is, ahogy neve is eszünkbe juttathatja ez utóbbit. Számára ez a kút nőiségének, aszszonnyá válhatásának, mindezek megélésének, sejtelmének színhelye. S a *bodoki kút* a hozzákapcsolódó – intő – legendákkal, fokozottan hordozója ezeknek a tartalmaknak. Ez a kút „az oka sok édes találkozásnak, sok keserű megbánásnak...”. Melyik az erősebb: a vonzó édesség, vagy a taszító keserűség? A bodoki kút kezdettől hangsúlyozott különlegességei más, átvittebb értelmekben is aláhúzzák ezt a kétféleséget, az „éltető” vagy „mérgező” szerepet. *Savanyúvizet ad* ez a kút. Olyan „jó, erős vizet”, hogy apró madarak temetője lesz, *halált-hozó*. Ugyanakkor a brezinai tótok becsípnek tőle, mert bornak hiszik, annak isszák. Határigazítási pörnél a majornokiak győzelmekor rémület okozója, tönkremenetelt hozhat a bodokiak számára. – Valamennyi ellentétes jelző, veszély ott kísért együtt a szerelmi találkozókon. Hiszen éppen ez a szenvedély éltethet és mérgezhet, lehet jó és halált-hozó, részegítő, öncsaló és tönkretevő. Gál Magda előtt és Gál Magdában mindez felmerül. Választásával mindezzel dacol. – „Vékony...erkölcsű” lenne, mint a „suhogó nád”? – (Alig észrevehető árnyalatban az író rájátszik erre: Gyurinak „Sás” a vezetékneve, s mindkét szóra kitűnően rimel Magda „Gál”-volta.)

Milyen volt, milyen lett Gál Magda, pontosan ugyanúgy nem tudhatjuk, mint ahogyan azt sem tudjuk: „*Hova lett Gál Magda?*” Vagy éppen ellenkezőleg: a kérdések szándékos nyitottsága, homálya az, amely választ – nem ad, hanem sugall, sejtet. A gerendához támaszkodó, mereven, fátyolos szemekkel bámuló Magda „*lehet*, nem is látta...”, amint az az ember a kút felől egyre közelebb-közelebb jön feléje. *Lehet*, ha észreveszi, nem is várta volna be ott, de *az se lehetetlen*, hogy éppen csak őt nézte, őt várta.” Választhat az olvasó a lebegtetett esélyek között. Az elbeszélő éppen állást-nem-foglalásával foglal állást, talányosságba burkolózva. „*A szürkület...* mindig barnább lett. Magdát is *eltakarta, beburkolta*. És *nem oszlott el* soha többé róla. *Fedi most is. Elűnt, nyomtalanul*, híre-hamva sincsen. *Senki* sem látta, *senki* sem beszélt vele többé...”

Ez a „szürkület”, a legendaképződés köde, fontos eleme a történetnek. De épp így fontos része Magda alakja megformálásának is. Itt, ezen a ponton válik számunkra mozdulatlan: amint éppen kilép a kislány-korból, amint éppen az asszony-lét küszöbére ér, amint nem több sejtelmekre hagyatkozó, kockázatvállaló nőnél.

Történet és címadó nő-alak egymást egészítik ki. S mindkettjük szerves tartozéka a „háttér”: Bodok falusi világa, egymást ismerő – figyelő lakóival, hiedelmeivel, legendaival, erkölcsi szabályaival és a szabályokon ütött résekkel.

Hogy áll Mikszáth a lélekrajzzal? Figuráinak nagy részénél, mint itt is, legkevésbé fogalmazza meg, fejezti ki monológban, belső monológban, párbeszédben stb. azt, hogy mi történik bensejükben. Mozdulatok, gesztusok, magatartások árulkodnak csupán erről; s ezek a külső jelek is szűkösek. A szóbeli kifejezés sokszor inkább csak takarója, vagy leple szándékok, akaratok, érzések létének vagy változásainak. Embereinek nagy része nem ura a nyelvi kifejezésnek. Nemcsak írásbeliség előtti világban gondolkodnak, hanem még az orális kultúrát, a szót is megelőző életmód formáiban. S az író helyettük nyilatkozni nem akarván, de empátiával érzékenyen követni próbálva útjaikat sokszor környezetüket, hegyeiket, patakjaikat, természeti közegük árnyalatait beszélteti – hasonlatként. Idézett történetünk folytatása, távlata – ködbe vész. Vele Gál Magda sorsa, alakja is. Körvonalat kapunk, jelzést, sejtetést. A szürkület, a homály tekinthető a novella egésze, avagy Gál Magda életútja hasonlatának. De az emberi döntések perspektívái, s a legfelsőbb döntések indítékai homálybaveszése képének is.

Mikszáthnál ez a kevéssel többet sejtetés, ez a homályba vésző körvonaltú rajz, lélekrajz szívesen él sajátos szólásokkal. „Szólás”, mely lehet ősi, közösségi tapasztalat üledéke, de lehet ezt kiválóan imitáló egyéni lelemény is. Így jellemzi például novelánkban Gálnét, Magda anyját: „Az ilyen öregasszonynak már létra van a szívetől az eszéhez!” Tömör, találó, elgondolkoztató, magvas kijelentés ez. Sokat mond. De mit? Inkább kép, metafora, mintsem fogalmilag jól körülhatárolható gondolat. Értelmezhető, forgatható. Például így: az idős, tapasztalt asszony már járható utat alakított ki szíve és esze között, azaz érzelmei és észszerű megfontolásai között. „Létrája” van, vagyis magasabbra hágva közelíthető meg az ész, az (alacsonyabban lakozó) szívhez képest. Így mintegy felette áll, öröködi, felügyeletet gyakorol a zavarba hozó, bolondos érzelmek világa felett. (Ahogy az emberi test felépítésében is ez a szervek elhelyezkedése.)

Tisztelgés ez a tapasztaltság előtt? Igen. De valóban dicséret, elismerés ez, vagy inkább elmarasztalás, csúfolódás? Hiszen előtte arról hallhatunk – az egész mű anticipálásaként – „...Mert nem úgy volt ám az, ahogy Gálné, az édesanyja hiszi meg beszéli...”. Tehát ez a bizonyos létra nem elősegíti, hanem gátolja, nem élesíti, hanem tompítja az ítélőkészséget. Az öregasszony szíve-eszelajtorjájával hamis úton jár. Mód-

szere az életben megbukik – vagy így is mondhatjuk; módszerét megbuktatja az élet. – Igen, de kinek a véleménye ez? Aki neki nem ad igazat, az mit tud igaznak? Mit hoz fel ellenében? Felhoz-e valamit egyáltalán?

...És folytathatnánk a mikszáthi elindításra elindult találgatásokat. Hozzátehetjük válaszként feltett kérdésünkre: efféle a mikszáthi lélekrajz is. Egyben így hasonló elvű szólásaival, elbeszélő-technikájával, magának a kedvelt, csavaros metaforikusságnak lényegével.⁴

JEGYZETEK

1. Schöpflin Aladár az Akli Miklós-ról. In: *Mikszáth Kálmán* Bp. 1941. Fránklin Társulat, 116. Barta János: Mikszáth-problémák. In: *Költők és írók*. Bp. 1966. Akadémiai K. 217. Péterfy Jenő: Mikszáth Kálmán A beszélő köntös. In: *Válogatott művei*. Bp. 1983. Szépirodalmi K. 711.
2. Barta János: i. m. 213, 223, 224, 174, 207; Schöpflin A.: i. m. 132, 120 stb.; Mikszáth Kálmán bevezetője az 1901-es Almanach-hoz.
3. Péterfy Jenő: i. m. 711. Csáth Géza: Jegyzetek Mikszáthról és új regényéről. In: *Rejtelmek labirintusában*. Összegyűjtött esszék, tanulmányok, újságcikkek. Szerkesztette: Szajbély Mihály. Magvető K. Bp. 1995. 123–134. Poétikatörténeti összefüggésben hivatkozik rá Dobos István: Alaktan és értelmezéstörténet. Novellatípusok a századforduló magyar irodalmában. Debrecen, 1995. 52.
4. Úgy vélem, hogy Mikszáth különleges példákat szolgáltat a metaforikus kifejezőmódnak arra a nehezen körülírható specifikumára, amelyet Monroe C. Beardsley „Metaphorical Twist”-nek, metaforikus csavarnak nevez, és átdolgozott Szóutközési Elmélettel magyaráz. (Helikon, 1990. 4. 407–427. Fordította: Kálmán C. György.)

NYILASY BALÁZS

A jó palócok, tót atyafiak

Sokféle optika sokféle látószögből veszi szemügyre a mikszáthi beérkezés nagy dokumentumait, az oeuvre talán legfényesebben csillogó darabjait. Várdai Béla, Schöpflin Aladár, Király István könyvei, Fábri Anna népszerűsítő monográfiája, Zsigmond Ferenc, Barta János, Kovács Kálmán, Eisemann György tanulmányai, Csűrös Miklós 1986-os utószó-esszéje mind szolgáltatnak érdekes szempontot, tartalmaznak korrekt, lényegmegragadó észrevételt. Sorra előszámlálatnak bennük a lehetséges források, minták, analógiák (Beöthy Zsolt, Macaulay, Dickens, Daudet, Maupassant, Bret Harte), fölemlítetik a romantikus szentimentalizmus, a rousseau-i természetes ember. Schöpflin a gyermeki látás fontosságát emeli ki, Zsigmond a romantikát felváltó realizmus sajátosságait nyomozza, Király a nemesi népszemlélettől való elfordulás jeleiként olvassa a két kötet elbeszéléseit, Fábri Anna az irodalmivá nemesülő köznyelv, a személyes árnyalatú történetmegjelenítés diadalaként tartja számon az 1881-es szövegeket. Eisemann György a modern elbeszélés-poétika kategóriáival igyekszik megvilágítani

– érdekesen és szakszerűen – az Olej-történet narrációs technikáit, s Csűrös Miklós is az utóbbiak segítségével véli meghaladhatónak a korábbi vizsgálódások kikristályosodott alternatíva-rendszereit (romantika–realizmus, valóság–kaland, hétköznapiok–csodák).

Jómagam Csűrőssel egyetértve végleg félretenném azt az optikát, amely az elbeszélések vizsgálatakor a parasztábrázolás, a falukép realizmusfokát állítja középpontba (mennyire ünnepi-eszményítő e kép, mennyire „reális-valóságos”, mennyiben készíti elő a differenciált, mélyre ható, „leleplező” ábrázolásmódot). A Mikszáth Kálmán-i szövegeket egységes, konstituált világként fogom föl, olyan objektivációként, művészi teremtsésként, amelyben az alkotó életproblémái tárgyiasítódnak, jelenítődnak meg. S hogy hol látom a problémacentrumot, amely e novellaegyüttest összetartja? Szkepszis, dezillúzió, relativizáló, ironizáló hajlam, rezignált kihamvadás és a hitre, erős, megtartó életformára sóvárgó nosztalgia kettősségében. A harmincnégy éves Mikszáth a kötetek írásának idejére, tudjuk, sok mindenben keresztülment, sokféle csömört megtapasztalt, sok-sok illúzió levedlett róla. A tót és palóctörténetek tanúsága szerint erős szkepszissel nézi már az ember alkotta intézményeket, nem hisz a világ változtathatóságában, karakter-érdeklődése egyre kizárólagosabban a látszat és valóság összehétközhetetlenségét illusztráló különökre irányul, s az elementáris emberi szenvedély sem tudja őt magához vonzani azzal az egyértelműséggel, ahogyan a romantika emberét vont a bűvkörébe („A szerelem csak éget, őt már elégette” – kommentál az elbeszélő a Filcsik történetben a maga szkepsziséit, kihamvadtságát egy pillanatra önkéntelenül is fölillantva.) Másrészről viszont a vágyakozás, a nosztalgia szintjén a történetszerző mégsem tud lemondani a szilárd normákról, eligazító erejű, elemi érzésekről, biztos életformaelemekről, valamiféle működő, az alapvető interiorizációkat biztosító közösségisményről, schützi, habermasi kifejezéssel élve, olyan *életvilág* megpillantásáról, amely megrendíthetetlennek tűnő, természetes, érvényes háttértudást biztosít, sikeresen szervezi a szociális integrációt, az egyénnek személyes identitást ad, a kollektív történésekkel összekapcsolja, semmilyen élethelyzetében nem hagyja magára.

A jó palócok és Tót atyafiak igenekből és nemekből összeszótt munka. A legtisztábban artikulált *nem*, a dezillúzió komikus, groteszk „kifejtése”, nyílt feltárása az elsőként megjelent kötet nagy különctörténete, a Mikszáth-elemzők által eddig méltó figyelemre nemigen érdemesített *Az arany-kisasszony*. Az elbeszélésben az anekdotikus-komikus-zsánerszerű ábrázolásmód radikalizálódását és abszurdba való átcsapását érhetjük tetten. Már a szöveg legelső mondata is sejtet valamit ebből a későbbi át csapásból („Uraim, ha a pokolban egyszer az a gondolatuk támadna az ördögöknek, hogy várost építsenek, az bizonyosan olyan lenne, mint Selmebánya”), s az abszurd topográfiai viszonyok további részletezése (Csemez Krisztina s Mirkovszki Bohuska groteszk érintkezési lehetőségei) és a bevezetőben felvillantott furcsa, komikus életkép (a szegény, görnyedt tót asszony háti kosara füstöl – kamasz fia, a Náckó pipázik odabent) tovább fokozza a bizarr hatást. A főhős trió: Csutkás tanár úr, Luppán Demeter, Csemez István azután végleg megteremti az abszurd vízióját, atmoszféráját. Karakter helyett egy-egy mánia, groteszk rögeszme uralja e figurákat. Csutkás differencia specifikája a nebulók vélt odaadása („ők csüggnék rajtam”), Luppáné a Lacika–Eszterke élethazugság, Csemez Stevóé pedig az aranymegszállottság. Az értelmes, kommunikatív, emberi cselekvések nyomokban sem találhatók meg a műben, hiányukat pótló reflexek, pótszokások: kalabriás, sör, tubákozás igyekeznek elfedni. Az abszurd vízióját kelti e csodabogarak első bemutatása-bemutatkozása is. Az elbeszélő alakoskodó, körülmenyeskedő ironiával, a tubákolás külön-különféle szokásrendjének részletes ismer-

tetésével győzködi az olvasót, hogy e téren mindhárom úr önálló kapacitás, természetesen az abszurd személyiséghiányt, nivellációt, szabad fölcserélhetőséget szuggerálva. Luppán eszerint nem viszi a tubákat egészen az orrlyukakhoz, Csutkás ellenkezőleg, egészen teletömi őket, miközben a szelencét alátartva vigyáz, nehogy a lehulló anyag kárba vesszen, míg Csemez úr a nyelvét nyújtja ki, hogy a fölősegesen alászálló szemcséket rendre fölfogja.

Nem állom (az intertextualitás mindent elöntő divatja idején hogy is állhatnám) meg, hogy ne utaljak itt arra a mélységes rokonságra, ami Mikszáth szövegét egy másik XIX. századi kelet-európai abszurd elbeszélő művéhez, Nyikolaj Vasziljevics Gogol *Hogyan veszett össze Iván Ivanovics Iván Nyikiforovics* című darabjához fűzi. A műfaji „fejlődés” sémája is teljesen analóg a két szerzőnél. A kisorosz falu csakúgy istenhátamögötti, „élet és cselekvési tér nélküli” hely, mint a felvidéki kisváros, a küllönc zsáner, anekdotikus csodabogár végső lehetőségként itt is szükségképpen csap át a groteszk, a bizarr, az abszurd szférájába. Gogol Ivánjai éppúgy „tulajdonság nélküli” figurák, mint Csemez professzorék, s az elbeszélő alakoskodó, ironizáló jellemzési technikája ugyanaz, mint a tubákolás terén megnyilvánuló karakteres egyediséget fejtegető magyar íróé. A *Mirgorod* szerzője is azzal kezdi, hogy leszögezi a mélységes különbözőséget („Ez a két cimbor a nagy barátság ellenére sem hasonlított egymáshoz egy hajszálnyit sem”), majd két teljes oldalon át halmozza a *látszategyediséget* igazoló *látszatellentéteket*, köztük a tubákolás területén tetten érhető differenciákat. „Iván Ivanovics – valahányszor megkínálja az embert burnóttal – először mindig végignyálja a szelence tetejét, azután rákoppant az ujjával, és ha jó ismerőssel áll szemben, akkor azt mondja: „Szabad megkínálnom Önt uram?” Ha pedig nem ismeri az illetőt, akkor azt mondja: „Szabad megkínálnom önt, uram, noha nincs szerencsém ismerni a rangját, keresztnevét és apai nevét?” Iván Nyikiforovics viszont egyszerűen az ember markába nyomja a dobozt, és csak annyit mond: „Tessék!”

A máskülönben alighanem legkitartóbb mikszáthi értékvizíó, az ébredő ifjúi szerelem is ironizálódik *Az arany-kisasszonyban*. Csemez Krisztinka kezdetben olyan udvarlóra vágyik a deli Miklós helyett, aki könnyelmű, mint Athos a *Három testőrben*, szép, mint Don Alvira a *Fekete nőben* és úgy tud szeretni, mint Gaston a *Hét arany hajszálban*, majd – az ifjú regényes hajlama által mégiscsak meggyőzetvén – igazán mindent megtesz a szerelemért. Módszeresen koplal és méri magát a sánta mészárosék mászóján, hogy az aranygyűtéshez a maga módján hozzájáruljon. Az elbeszélés komikus időtlenségbe, groteszk, abszurd végbe fullad. Krisztina elszántan éhezik és visszatartatlanul vénlányosodik, Miklós hír nélkül vesztgel valahol Amerikában, Csutkás pedig (a szöveg utolsó szavai ezek) rendíthetetlenül – motorikusan hajtogatja rögeszmes tételmondatát, „mert csüggnek... igen, igen, csüggnek rajtam”. A kör bezárult. Az elbeszélő az abszurd komikumba fojtja a nosztalgia kereső gesztusait, a világot minden megtartó lényegiségtől mentesnek, paradisztikusan nevetségesnek láttatja. *Az arany-kisasszonyban* a valóságnak – Erich Auerbach kifejezését használva – alaposan megkérdőjeleződik a joga az életre.

No és hova lesz a létezés e groteszk, negatív lenyomata a Lapaj és Olej-történetben, *A jó palócok* sok-sok szállal egymáshoz kötözött, egységes atmoszférájú novella-füzérében? Úgy fogalmaznék, hogy az elbeszélő, miután megmutatta a lét parodisztikus vetületét, stratégiát változtat. Eztán már nem a nyílt megjelenítés, hanem a védekező világteremtés gesztusait alkalmazza. Vagyis teremt magának egy külön világot, amely felett nem a kétség és relativizmus uralkodik, amelyben spontán módon ér-

vényesülnek a közösség számára fontos szokások, kulturális patternek, tiltások és ajánlások, amelyben otthonosság dominál és az egyszerű emóciók – szolidaritás, részvétel, szeretet – alkotják az emberi érzésvilág törzsét. E közösségben föltétlen normabiztonság honol. Az egyéni lelki élet alapját nem az elkülönülő individualitás adja, hanem a szocium tárházából, az eligazító szólások, sejtető babonák, interaktív jelek gazdag készletéből, a természeti jelenségek köréből vett, analógiás, megvilágító, eligazító mozdulatok. „Hátha az akácfa virága a kacsintása... Mindenkire hullatja de olyan magasan nyílik, hogy nem lehet ágat szakítani róla...” – artikulálja kételyeit a Vér Klárára sóvárgó Gélyi János. „Az apja a csoltói sánta molnárhoz akarta erőltetni. Egy cserépbe ültetni a rezedavirágot a csalánnal.” – találja meg a Filcsik Terka sorsproblémáját szemléltető analógiás jelenséget spontán természetességgel maga az elbeszélő. „Ha már egyszer peregni kezd a kalász szeme, megérett egészen” – nevet önelégülten a Péri Judit hajlandóságának első jeleit észrevevő Csató Pista. A mágikus befolyásolás, az eligazító babona készségesen, jól működik. A harangszó elkergeti a felhőszakadást Bodok felől, az elégett halottszállító saroglya meghozza a régen várt esőt a bágyi vízimalom számára, az ember előtt átszaladó süldőnyúl bajt jelez, a négylevelű lóhere szerencsét hoz, a kerítésre telepedő szarka és a földbe fúródó olló csálhatatlan jelei annak, hogy vendég várható. A közösség tagjainak, ha jelt akarnak kapni, vagy adni, gazdag készlet áll rendelkezésükre. A csapodár Vér Klára piros és fehér rózsza által üzen reménybeli szeretőjének; a szegény Gyurinak a vezérük nyakára erősített négy csengő hivatott messziről hírül adni a lánykérés sikerét. A természet máskülönbben is hű, empátikus társa az embernek. A jót cselekvő Bizi apóra nemcsak a napocska nevet rá nyájasan, hanem a meggyült esővizek is, a megtaposott füvek elismerik testvéreiknek, szelíd aranyhímként fogadják be Péri Judit levágott aranyhaját, út pora el nem beszél, suttogó lombok el nem árulják merre szökött a vérétől úzótt, hajtott Timár Zsófi-férj, Péter, a hold gyönyörtől ittasulva áll meg az égen, ha meghallja Lapaj Istók dudáját, s a vén Garam is szünetelteti a locsogást, nehogy megzavarja a gyönyörű, mélabús nótát.

A közösségi otthonosság atmoszférájának megteremtéséhez hozzájárul a szereplők állandó keverése, visszatérítése, újbóli fölillantása is. E visszatérítésnek sokféle, érdekes változatát figyelhetjük meg. Lapaj Istók például már a maga története előtt felbukkan az Olej-elbeszélésben egy-egy minutára: Anika tőle hall a fiatal hercegről, apja hozzá küldi a lányt, hogy eltávolítsa hazulról a csábítóval való számadás idejére. Máskor a korábbi főszereplő epizodistaként bukkan fel egy másik történetben, karakter-állandóságát mintegy mellékesen, mégis demonstratívan megvillantva. A szelédnek, megbocsájtónak, türelmesnek megismert Timár Zsófi védelmébe veszi a pletykálgató asszonyok nyelvére került Vér Klárát („Jó asszony az, ha szép is”), a tiszta szívű, jólelkű Bede Erzsi szemérmes szeretettel fogadja a lánykérő Szűcs Palit, s pénzt adományoz Szűz Máriának, hogy haragvó édesanyját megengesztelje a legény iránt. Ismét máskor egy korábbi epizodista újfent mellékszereplőként bukkan fel egy másik történetben. A Filcsik-bunda ellopását kezdeményező Suska Mihály hajdút a vizsgálatot folytató kupaktanács tagjaként látjuk viszont egy pillanatra a *Galandáné asszonyomban*, a „gyerekeket” vegzáló Télné Gál Magdára tesz gyanakvó megjegyzést a Sás Gyuri-Gál Magda történetben, a jószerivel még epizód szerephez sem jutó Filcsikné *A Gózoni Szűz Mária* után *A gyerekekben* is megemlíttetik.

Nem véletlen, hogy a legnagyobb bűn – a legállandóbb konfliktusképző kollízió – e világban a közösség rendjét megbontó külső kapcsolat: Olej Anika, Bede Erzsi, Péri Judit, Filcsik Terka, Vér Klára, Gál Magda nagy vétke. Mindennél nagyobb, jóvátehe-

telenebb ez a bűn, ha kívülről, más – a bodokiak–gózoniak–csoltóiak–majornokiak világán kívüli – szférából, magasabb társadalmi rétegből jön (*Az a fekete folt, Lapaj, a híres dudás, Az a pogány Filcsik*). A vén, pogány Filcsik István Terka iránti kérlelhetetlenségét, meglehet, az is motiválja, hogy a szép hajadon a szolgabíróval adta össze magát. Az engesztelhetetlen apa viselkedése, ha szélsőséges is, egyáltalán nem különös. Alighanem csak a palóc és tót atyafiak körében fölöttébb általános hárító gesztusok, kizáró reflexek, önvédő stratégiai mozdulatok közül való ez, amelyek szüntelen elhatárolják a falvak világát mindattól, ami rajtuk kívül esik. És itt visszakanyarodnék az illúzióvesztés, a lehetőségihiány gondolatához. E körül a nagyjában-egészében jól működő „életvilág” körül állandóan ott settenkedik a normavesztés, dezintegrálódás réme a „kinti világ” (törvény, intézmény, vármegye, ügyintéző hivatalnokréteg, urak, megyei emberek, arisztokraták) képében. A husángokból, gallyakból, fűből összetákolt Lapaj-féle kunyhót az elbeszélő a rendőrségi palotával, vármegyházával hozza ironikus kapcsolatba, az igazságszolgáltatás menten elnémul egy-egy bárány mekegésétől, a megyeiek a felé a falu felé vezetik az utat, ahol széplyány-szeretőjük van, sőt a végső instancia, a király sem orvosolja a szegény ember baját, hiába szerkeszti meg a nótárius a beadványt oly szívhez szólóan, hogy a kő is meghasadna tőle. A *Tót atyafiak* és *A jó palócok* mind tudják, hogy a *kinttől*, a *kintiektől* semmi jót nem lehet várni, stratégiájuk velük szemben a passzív, beletörődő engedelmesség, a lehető kibúvókeresés, s az érintkezés kerülése. „Eredj lányom, a törvény törvény, nem lehet vele tréfálni” – indítja útnak Annát Bedéné a tárgyalóterembe. „A talári herceg hatalmas, nagy ember, s kilenc vármegyében süvegelik, míg él. Tamás hűségesen szolgálja, mert nem okos ember az, aki olyan fának nyesegeti ágait, melynek árnyékába húzódott” – villantja fel Olej életstratégiáját az elbeszélő. Lapaj szerint pedig még az Isten is az urakkal tart: „Az is csak csósz, mint én, csakhogy nagyobb területre kell vigyáznia.”

A lapaji istenkép-alkotó technikához hasonló pszichikus műveletek bőségesen megfigyelhetők a két kötetben. Azokra a gondolkozásmód megjelenítésekre, párbeszéd-bemutatókra gondolok, amelyek tanúsága szerint a szereplők a kívülről jövő ismereteket, a falvak tapasztalati valóságán túl eső fogalmakat rendre a maguk képére formálják. „[...] Szép világ volt, mert már az is valami, mikor két jóra való legény összeméri az erejét, hát még két ország...” – gondolja el magának az 1848-as szabadságharcot Olej Tamás. „Bécs városában lakik a színarany palotában, száz vadász lövöldözi a vacsorára valóját [...] tejfelt vacsorál [...] rozsmaringvirág magjából süített kenyérről” – képzeletben maga elé a talári herceget Anika; „zsírt ennél ott folyvást száraz kenyér helyett, olvasztott vaját innál rá szomszágodban. Aztán mikor lefeküdnél aludni kilenc közönséges baka kergetné rólad a legyeket” – festi le a gazdagság és a hatalom státusjegyeit a vágyakozástól hörgő Szlimák Matyejnek a vén ravasz Gerge; „aminél ezentúl burgonyáját süti, politúros lesz a tüzelőfája, suhogó selyem lesz a viselő inge, karbunkuluscsat a derékszíján, s kilenc lépésről veszi le a kalapját, ha erre jár, a brezniai bacsa” – veszi számba az elbeszélő a Lapaj képzeletében élő uralmi és bőségattribútumokat.

A szereplői gondolkozásmódhoz való idomulást az elbeszélői szólam boszorkányos variabilitása is fokozza. Úgy is mondhatnánk, hogy a két Mikszáth-kötetben felbukkanó kommentáló, értékelő-értelmező megjegyzések egész tömegéről lehetetlen eldönteni, vajon az elbeszélő, a közösség vagy az egyes szereplők nézőpontja érvényesül bennük. „Szegény Baló Ágnes, benne volt abban a lábában mindenel”, „Bizony Isten, kár volt a kocsiért!”, „A gazdák barázdákban eresztették a folyóba az esővizet. Csak aztán vissza ne térjen többedmagával!”, „Kocsipál Gyuri, a molnárlegény már Szent Mi-

hály lovát is ellopta a majornoki temetőből, lévén annak az elégetése csálhatatlan módja a záporosó kierőszakolásának az égi hatalmasságoktól. Legyen is foganatja, mert a zsilipek le vannak eresztve, s minden éjszakára gyűjt is annyi vizet a gát, hogy a kereket megmozgassa, egy-két óráig – de mi az ennyi életnek?” – sorjáznak a narrátori közlésként és csoportvélekedésként egyaránt fölfogható „reflexiók”. „Uram, én teremtem, de helyes kőműves lehetett, aki megalkotta!” – kapcsolható az idézet nélküli szabad függő beszéd (Olejnnek a brezinai akol iránti föltétlen bámulata) akár a narrátorhoz is. „Sás Gyuri odanyúlt, megigazította. S ha már olyan közel járt a keze, egyúttal átnyalábolta azt a gyönyörű derekát. Vének is lett volna elmulasztani.” – biztatja magát a dali lókupec és hunyorít hamiskásan az olvasóra a voyeur-elbeszélő.

A narrátornak az elbeszélt világban való ottlétét, cselekmény- és szereplőközeliséget természetesen még számos más, jól megválogatott, ravasz hajlékonysággal alkalmazott fogás szuggerálja. Ilyen a részletező, dokumentáló hipertárgyiasság. „Hosszú, sárga alkotás volt az, széles fekete bárányszőr gallérral, melynek végén in natura lóg le a bárányláb körmöstül, bojtjak, s két szép ezüstcsat tartja össze. A bunda két alsó csücskén egy-egy zöld tulipán kihímezve skófiummal. Távolabb különféle madarak valának láthatók, rendesen vörös színben, hátul pedig Miskolc városa számtalan házával és valamennyi templomával: még a kálvinista kakas is ott állt az egyik tornyon.” – írja le Filcsik bundáját ezzel a részletező, minden apróságot számbavevő, közelnézeti hiperrealizmussal az elbeszélő.

„– Te Kocsipál Gyuri! Tied lesz a furulyám, ha megáll a malomkő és meg nem mozdul reggelig.

– Hüm! De mikor annyi vizünk van!

– Mondd az asszonynak, hogy nem elegendő, hogy gyűjteni kell, s ereszd le a zsilipeket!

[...]

– Ühüm! Csakhogy akkor átcsap a gáton...

– Ne törődj te azzal, neked adom még a selyemvarratú dohányszacskómat is.

– Szurkálóval, acélostul?

– Mindenestül.” – érvényesül ugyanez az otthonosságteremtő, érvényességimitáló hitel a Vér Klára-történetben az alkutárgyak gondos-pontos megjelölése, kiegészítése révén.

A közelnézeti, ottlét-perspektíva dominál *A jó palócok* elbeszéléseiben oly gyakran alkalmazott látvány-, megfigyelés-korrekciókban, az észrevétel váratlan, hirtelen ráismerésszerűségének fölvilantásában, az elbeszélés és a történés idejének egybecsúsztatásában is. A narrátor a ráismerésszerűséget gyakran az odaillő mutatószó közbeszúrásával fokozza. „De nini, mintha ők beszélték volna hirtelen össze azt a sötét felhőt egyszerre elborítja nyugat felől az egész égboltot. No emberek, gózoniak, majornokiak, mozogni fog itt a garat estére.” „Ni hogy csillog a szeme, ni hogy odanézett a nyalka legényre, epedőn, lopva, hosszan vetette rá édes tekintetét.” „Pedig Csató Pistának nem szabad ilyen kétféleképpen látni, házas ember már, s nem is utolsó asszony a felesége, ott az a magas, délceg a Péri Kata mellett. (Ni, bizony megvágja a kezét a sarlóval!)”

Az otthonosság, ismertség, jártasság képzetét kelti az a mód is, ahogyan az elbeszélő szereplőivel és a hozzájuk tartozó attribútumokkal (helyszínekkel, jószágokkal, tárgyakkal, életforma-elemekkel) bánt. A bemutatást egyszerűen mellőzi, negligálja, úgy tesz, mintha mesélő, hallgató úgyszintén mindent tudó részese, tagja volna a közös-

ségnek. Így veszi számba Lapaj a falu kakasait: a rektorét, az özvegy tisztartónéét, a tiszteletes úrét és a közönséges hívekeit; így keveri be a narrátor *A jó palócok* kötet nyitó történetébe minden előismeret-nyújtás és kommentár nélkül, hogy a Szegény Csúri Jósának hólyagos lett a tenyere, hogy Csökéné asszonyom sárga szárnyasa a házfedélre szállva jelezte a közelgő vihart, hogy az öreg Sós Pál még csáklját is hozott magával a partra, hogy Tóth-Pernye Jánosék portájáról jó rálátás kínálkozik a patakra, s hogy Mócsik György a gózoni Szűcs alighanem tud valami nagy-nagy titkot.

A *néhai bárány* egyébként is a narráció szempontjából rendkívül érdekes, komplex szöveg. Az elbeszélői nézőpont megszorítása, a mindentudás korlátozottsága egyrészt az ottlét víziójával fonódik össze (itt helyben vagyok, adott ponton állok, én is csak annyit tudok, amennyit a többiek – sugallja a mesélő), másrészt a novella „rejtélyével”, azzal a talánnyal, amelynek megoldását a beszélő kezdettől sejteti, s mégis ironikus tettetésbe, a mit sem tudás leplébe burkolózik. A narrátor ismeretei nemcsak a történés tényeit, okait, következményeit és a jövőt illetően elégtelenek („odafönn Majornok, Csoltó környékén nagy jégeső volt vagy talán felhőszakadás”, „A gazdák barázdákban eresztették a folyóba az eső vizet, csak aztán vissza ne térjen többedmagával”), de észlelései is korlátozottak, állandó korrekcióra szorulnak. A ládika útját csak onnantól és odáig követheti szemmel, amíg a folyó cikcakkjai ezt lehetővé teszik (a Périék pajtájánál fordul és a következő kanyarodóban már nem bukkan elő), de fölismerni, azonosítani, részleteiben megfigyelni is csak a szerint tudja, ahogyan a fény- és terepviszonyok ezt megengedik „Azután jött egy petrence, utána pedig valami négyszögletes tuskót gurítottak a habok... A holdfény éppen oda vágódott. Nem tuskó biz az, de tulipános láda, s nini, egész csuda, milyen szépen ül a tetején egy picike bárány. Az ám, most, hogy ím a partnak hozza a szél, Tóth-Pernye Jánoséktól egészen jól látszik, amint két hátulsó lábát alászedve, az első lábacskaival megkapaszkodik. Szép patyolatgyapjas, két fekete folt van a hátgerincén, piros pántlika a nyakában.”

Az alakoskodó, tettető, körülményeskedő ironia, az állandó nézőpont-elbizonytalanítás, a világlátások, megítélő álláspontok közti bujkálás, boszorkányos ide-oda villódzás a Mikszáth-szövegek lebilincselő érdekességének minden bizonnyal egyik legfőbb forrása, hatásmechanizmusuk igen-igen fontos összetevője. A szentimentális, biedermeier világlátás rögzített optikája ugyan itt-ott rajta hagyta a nyomát a *Tót atyafiak* és *A jó palócok* történeteiben, de a nézőpont-váltogató ironia még e részekbe is be-behatol. Mint említettem, a házasságon kívüli külső kapcsolat e novellavilág legfőbb botránya, s az elbeszélői viszonyulás alapja is a megítélő, elítélő aspektus. Az öreg Péri sommás apai konklúziója egyedül a tiszta, törvénytartó Katinak juttat részvétet, szeretetet, Péter szeretőjétől és önmagától is megundorodva vágyik vissza szelíd-szép, törvényes hitveséhez, a csábító Gughi Panna rémülten hátrál meg a karján gyermeket tartó, Szűz Máriát formázó Kovács Maristól, még a földtől búcsúzó, angyali szépségű Filcsik Terkáról is megjegyzi a narrátor, hogy hiába, egyszer már lebukott az égből. Gálné asszony pedig a *Hova lett Gál Magda?* szövegében rendíthetetlen anyai szigorúsággal jelzi, hogy mi a hajadonoktól elvárható méltó, tisztességes magaviselet „– Veted le mindjárt azt az ünneplő ködmönt! Ejnye, te, erdei gyík, hogy mered azt a selyemkendőt a nyakadba venni? Hát hétköznapra való az tisztességes emberek gyerekeinek? Hányd le, de mindjárt! Nem vettem én azt sem az alsó végnek, sem a felső végnek. Hanem vettem az Úr házába, vasárnapra. Az Úrnak teljék az ő szent kedve abban a selyemkendőben...”

De az óvásoknak a Gál Magda-történet tanúsága szerint sincsen túl sok foganatjuk. A lányok sorban menetelnek a bodoki fő találkahelyhez, a savanyúkúthoz, „Cifrán kiöltözve, ropogós szoknyában, begyesen, kacéran, nyíllal a szemükben úgy húzódnak át mint a pávák. Az ördögé már az, aki ezt az utat egy-két évig járja.” S az elbeszélő mintha lépten-nyomon beletörődne, hogy ez a világ rendje; sőt, mi több, mind gyakrabban kacsint össze cinkosan az olvasóval. Először még csak a hasonlat pompás, érzéki kidolgozottsága enyhíti, relativizálja a kijelentés zord egyértelműségét: „Olyan vékony itt a fehérnép erkölcsé, mint a suhogó nád, koronája hajló, töve mocsárba vész.” Alább (a korábban más vonatkozásban már idézett szövegrész tanúsága szerint) a narrátor egyenesen a cinkosság bűnébe esik: megjegyzi, hogy bizony vétek is lett volna, ha Sás Gyuri nem nyalábolja át Magdi derekát, azt a gyönyörű, hajlós derekat. Még alább a pompás emberpáron eluralkodó szenvedély erejéből, szépségéből is megmutat valamit az író: „A szenvedély hangja, mintha viharos szél volna, a Gál Magda arcát vérvörösre marta.” Nem csoda, ha mindezek után kifejezetten ironikusnak, a dévajság megtörhetetlen hatalmát hirdetőnek tűnnek a novella befejező reflexió-sorai „...No, csak kár azzal a kúttal dicsekedni a bodokiaknak. Jobb volna bizony, ha behánynák, betaposnák földdel... Hogy alant repültek, sok apró madárnak lett a temetője... temetőnél rosszabb sok bodoki lánynak.”

S valahogy így áll a dolog a többi szöveggel is. *A gózoni Szűz Máriában* az elbeszélő a közösség ítéletét imitálva lebecsülő, sértő, stigmatizáló megjegyzést tesz a „hetyke-petyke Vér Klári”-ra: „hogy nem szégyell emberek közé jönni a gyalázatos!” Igen ám, csakhogy az ítélet komolyan vehetőségét alaposan megkérdőjelezi az a cinkos empátia, amivel – emlékszünk még rá – a bágyi patak visszafordulásának, Gélyi János és Klára egymásra találásának történetét a narrátor korábban előadta. Külön hangsúlyt kapott Klári szépsége, tűzről pattantsága; „a gyönyörű Vér Klára” volt ő, aki vidáman járt-kelt az őrlők közt szárazság idején is, akinek „mindene módos, járása, nézése, szava, mosolygása,” s Gélyi Jánost is végül csak azért engedte be magához, mert megessett a szíve rajta, s meghatotta a köpcös, zömök legény szemeiben csillogó, mámoros szenvedély. „Klári megsajnálta, oly szomorú, panaszos hangon kéri. Aztán igazán hideg lehet ott künn... hiszen ő is fázik, reszket az ablaknál, mikor azt feleli: „– No gyere be hát, ha szépen viseled magad...” Még a készségesen ellobbanó gyertyaláng, a zárban csikorduló kulcs, a fölfelé folyó patakot suttogva gúnyoló sás, füzes, mogyorós is cinkosul szegődtek a malombeli légyotthoz.

A jó palócok történeteiben a voyeur attitűd, a fiatal vér erejében, az erotika nagy, kavargó, karneváli játékában való gyönyörködés lépten nyomon visszaveszi, ironizálja, relativizálja a megítélő egyértelműségét...

VADAI ISTVÁN

A majornoki hegyszakadék

MIKSZÁTH KÁLMÁN: A JÓ PALÓCOK

A jó palócok című kötetet általában Mikszáth író indulása kapcsán szokás emlegetni. Ez a kötet hozta meg *A tót atyafiak* sikere után az országos írói hírnevet. Ismert és elismert szerző lett, novellásköteteit több nyelvre lefordítják, magyarul pedig egymást érik az újabb és újabb kiadások. A novellák egyike-másika középiskolás szöveggyűjtemények állandó darabjává vált, méltán.

Mikszáth írói ereje világosan megmutatkozik ezekben a rövid rajzokban, kevés szó esik azonban a tankönyvek és szakkönyvek lapjain *A jó palócok* kompozíciójáról. A szakirodalom általában Mikszáth parasztábrázolását méltatja, azt a lépést, ami Jókaihoz képest határozott fejlődést jelent. Az író immáron belső nézőpontot választ, ismeri parasztfiguráinak a környezetét, érzelmeiket; szeretettel mutatja be szülőföldjének alakjait. Azzal már inkább vitába lehet szállni, hogy mindez a jókais romantika, vagy a realizmus eszközeivel történik-e.

Jelen dolgozatban Mikszáth novelláskötetéhez másként közelítünk. A kötet kompozícióját vizsgáljuk, mert ezt valamilyen érthetetlen oknál fogva a szakirodalom ez idáig igencsak elhanyagolta. Az egyes írások keletkezéstörténetéről a kritikai kiadás beszámol, a teljes kötet szerkezetével azonban nem foglalkozik. Összeállítja ugyan a kötetben szereplők katalógusát, de mindezt csupán azért teszi, hogy a szót a realizmus-romantika kérdése körüli vitára terelje.

Kezdjük talán éppen itt, a seregszemlénél. Azonnal olyan megfigyeléseket tehetünk, amelyek a kötet kompozíciójára világítanak rá. Feltűnő például, hogy *Csuri Jóska* alakja két novellában bukkan fel. Elsőként rögtön a nyitódarabban, *A néhai bárány* ezekkel a szavakkal kezdődik:

Az napról kezdem, mikor a felhők elé harangoztak Bodokon. Szegény Csuri Jósának egész hólyagos lett a tenyere, míg elkergette a határból Istennek fekete haragját, melyet a vilámok keskeny pántlikával hiába igyekeztek beszegni pirosnak.

Másodjára a *Hova lett Gál Magda?* című írásban pillanthatjuk meg:

Alkonyodni kezdett. Csuri Jóska, a bakter, éppen ott guggolt a falu végén a haranglábnál, s csak azt várta már, míg a tiszteletes uram tehenei beérnek a csordával, mert ezeknek a megérkezésétől függ vala az estének pontosan való elharangozása Bodokon.

Az első novellában *Csuri Jóska* alakja éppen csak felbukkan, a történetben nem játszik semmiféle szerepet; a záródarabban ezzel szemben ő próbál segíteni a bajba jutott lánynak, valódi szereplővé válik. A két jelenet tehát nem pontosan azonos súlyú. Mégis vitathatatlan, hogy a figura felbukkanása keretes szerkezetet hoz létre. Ezt a harangozás szignáljellege még fel is erősíti.

Nem tekinthetjük tehát a novellák sorrendjét esetlegesnek. Tudatos írói eljárás sejlik föl a legelső tétova kísérletre.

Miféle rend, miféle kompozíció van tehát *A jó palócokban*? A novellák azonos vidéken, a Palócföldön játszódnak. Az események közel azonos időben játszódnak. Szereplőik túlnyomórészt parasztok, s az író figurái többször visszatérő szereplők, az egyik írásban bemutatja, egy későbbi történetben már ismerősként emlegeti jó néhányukat. Az írások tehát a teret, időt, szereplőket tekintve egységesek. A szövegek kohézióját erősíti, hogy utalásokat találhatunk közöttük. Mire végigolvassuk *A jó palócokat*, Vér Klárát, Filcsik Istvánt vagy Timár Zsófit személyes ismerősünknek érezzük.

Mindez a kötetet regényszerűvé teszi. Ha nem kiragadott novellákat olvasunk, hanem az egészet, egy naiv olvasat regényként is érzékelheti Mikszáth művét. Mégsem regény, hanem novellafüzér. Olyan tematikusan erősen szervezett novellafüzérek elődje, mint amilyen majd Kosztolányi *Esti Kornélja*, vagy Krúdy *Szindbádja* lesz. Azoknál a főszereplő személye az összetartó kapocs, Mikszáthnál a jó palócok.

Kövessük most az előbb említett, elképzelt naiv olvasatot, és próbáljuk meg ebből a nézőpontból megérteni a kötet szerkezetét. A gyanútlan olvasó igyekszik a legkézenfekvőbb megoldást választani, hiszen nincs oka rá (legalábbis egyelőre), hogy bonnyolultnak képzelje a művet. Elsőként tehát egy természetes rendet választ.

Az időrend

A novellák látszólag időrendben sorakoznak egymás után, pontosabban fogalmazva: az elbeszélt események belső idejének megfelelő sorrendben. Kevés konkrét időpontjelöléssel találkozhatunk, csak néha-néha bukkan fel egy-egy olyan hivatkozás, amelyik másik elbeszélésre vonatkozik, amiből kideríthető, hogy melyik esemény történt előbb, vagy később.

Persze vannak nyilvánvaló esetek. Vér Klári előbb *A bágyi csoda* történetében lesz Gélyi János szeretője, s csak ezután, már mint Gélyi János felesége szerepel a *Szegény Gélyi János lovai* című írásban. Ugyancsak valószínűnek tűnik, hogy Timár Zsófi azért hord feketé kendőt *A bágyi csodában*, mert a *Timár Zsófi özvegye* című novellában éppen arról olvashattunk, hogy elvesztette a férjét. (Az utóbbi példa nem feltétlenül igaz, Timár Zsófi már akkor fekete kendővel fejezi ki szalmaözvegyességét, amikor a férje még él. Ennek ellenére a naiv olvasó ok-okozati összefüggést láthat a két mozzanat között, s miért is tenne másképp?)

Ha aprólékosan összevetjük Mikszáth írásainak szövegét, találhatunk még néhány utalást, de legtöbbször csak annyi derül ki, hogy egy-egy esemény melyik évszakban játszódik, a novellák közös szereplői különálló történetekben szerepelnek, nem feszül az írások mögé érzékelhető idősík. Annál meglepőbb, hogy arra is akad példa, hogy az író megsérti ezt a látszólagos laza időrendet.

A tizenöt írás közül *Az a pogány Filcsik* a hatodik. Ennek a történetnek a vége felé a következő mondatot olvashatjuk:

Egy cserjéhez érve, a majornoki hegyszakadéknál (ott, ahol éjente, mint mondják, a Gélyiné lelke nyargal megriadt lovakon) megbotlott valamiben a gyalogúton.

Gélyiné, azaz Vér Klára a *Szegény Gélyi János lovai* című írásban zuhan a majornoki hegyszakadékba, ez pedig a kötetben a tizenharmadik novella! Fel kell tehát adnunk a szigorú kronológiáról szóló elképzelésünket. Mivel az író megsérti az általunk elképzelt, természetesnek tűnő rendet, más megoldást kell keresnünk.

Kézenfekvő ötlet megvizsgálni a novellák keletkezési sorrendjét, hiszen ez nyilvánvalóan befolyásolhatja a kötetbeli közlési sorrendet is. A kritikai kiadás alapján két

jegyzéket készíthetünk. Az első a novellák első kidolgozásának, első közlésének (általában folyóiratközlésének) sorrendjét tükrözi. (Ez természetesen nem feltétlenül azonos a megírás sorrendjével, hiszen Mikszáth leadhatott korábban megírt novellát is egy későbbi időpontban. Az azonos hónapban közölt írások sorrendje is módosítható):

1. *Az a pogány Filcsik* (1876. október) [*A Filcsik uram bundája* címmel]
2. *A gyerekek* (1879. november) [*A mézeshetek* címmel]
3. *Galandáné asszonyom* (1879. december) [*Luca* címmel]
4. *Két major regénye* (1881. március)
5. *Bede Anna tartozása* (1881. március)
6. *Timár Zsófi özvegyége* (1881. március)
7. *Péri lányok szép hajáról* (1881. április)
8. *A kis csizmák* (1881. május) [*A kis András csizmái* címmel]
9. *A bágyi csoda* (1881. május)
10. *Szücs Pali szerencséje* (1881. május)
11. *A gózoni Szűz Mária* (1881. május)
12. *Szegény Gélyi János lovai* (1881. június)
13. *A néhai bárány* (1881. október)
14. *„Királyné szoknyája”* (1881. december)
15. *Hova lett Gál Magda?* (1881. december)

Ehhez képest a kötetben a következő sorrendben találhatók meg a novellák:

1. *A néhai bárány*
2. *Bede Anna tartozása*
3. *Péri lányok szép hajáról*
4. *A kis csizmák*
5. *Timár Zsófi özvegyége*
6. *Az a pogány Filcsik*
7. *A bágyi csoda*
8. *Szücs Pali szerencséje*
9. *Galandáné asszonyom*
10. *A gózoni Szűz Mária*
11. *Két major regénye*
12. *A „Királyné szoknyája”*
13. *Szegény Gélyi János lovai*
14. *A gyerekek*
15. *Hova lett Gál Magda?*

A két lista alapján rögtön felfigyelhetünk néhány dologra. Természetesen a két lista nem azonos sorrendet tükröz, ennyire még a naiv megközelítésünk sem naiv. Megfigyelhető, hogy három, korábban megírt novella kerül a kötetbe, ezeket egészíti ki az író egy szűk év alatt kötetnyivé. A három korábbi írás közül a legelső a Mikszáth korai írásaiban többször is megrajzolt Filcsik István csizmadiamesterről szól. A figura kissé elüt *A jó palócok* alakjaitól, inkább a kezdeti évek Suska Mihályára, vagy Stofi bácsijára hasonlít. A két másik novella önéletrajzi ihletésű, Mikszáth saját magát rajzolja meg a babonás temetői történetben és az ifjúházasokról szólóban is. Vagyis a kötet legkorábbi darabjaiban szinte még nyoma sincs a későbbi szerkezetnek, hiányzanak az ismert szereplők.

Az 1882-es kötet egységes hangját, szereplőgárdáját, helyszínét és vélhetően a kompozíciót is csak 1881-ben alkotja meg az író. Egyetlen év leforgása alatt igazítja egymáshoz az egyébként még 1881-ben is különböző helyszínekkel megírt történeteket.

A listákból jól látszik az is, hogy *A néhai bárány* és a *Hova lett Gál Magda?* szinte közvetlenül egymás után készült, vagyis a dolgozat elején említett keretes szerkezetnek egyszerű technikai magyarázatát is fellelhetjük: Csuri Jóska neve előbb egy 1881. októberi, majd egy decemberi írásban tűnik fel. A keret azáltal jön létre, hogy Mikszáth a két írásból nyitó- és záródarabot készít.

A *Szegény Gélyi János lovai* majdnem utoljára készült el, Gélyiné majornoki hegyszakadékban bolyongó lelkéről tehát csak 1881. júniusa után tudhat Mikszáth, hacsak nem gondolta már el jóval a megírás előtt a történetet. Az a *pogány Filcsik* első változata pedig a kötet legkorábban keletkezett darabja, vagyis a Gélyinéről benne tett megjegyzés utólagos betoldás. Valóban így van, az 1876-os folyóiratközlésben a korábban idézett szövegrész még így szerepelt:

Egy cserjéhez érve, egyszerre megbotlott valamiben a gyalogúton.

Ezen még az 1881-es újraközléskor sem módosít az író, csak amikor *A jó palócok* kötetét összeállítja, akkor igazít a szövegen. Mikszáth szándékosan zavarja össze az időrendet, szándékosan olyan eseményre hivatkozik, amiről az olvasó majd csak később értesülhet! Ezt persze csak akkor érzékelhetjük, ha újraolvassuk a kötetet.

A helyszín

Elképzelt gyanútlan olvasónk másik természetesnek tűnő elképzelése a novella-füzer helyszínére vonatkozhat. A novellák Mikszáth szülőföldjén, a palócság lakta vidéken játszódnak. Nem ritka az olyan olvasó, aki valóban létező falvakkal tekinti Bodokot, Gózzont, Majornokot, Csoltót; valóban létező pataknak hiszi a Bágy patakot. Ezek persze költött földrajzi nevek, a térképen hiába is keresnénk őket. Mikszáth alakította ki azt a képzeletbeli térképet, ahol *A jó palócok* történetei zajlanak. Az illúzió azonban tökéletes.

A tizenöt novella ügyesen összemossa a valóságos és képzeletbeli helyeket. Az Ipoly, a Cserehát vagy Miskolc neve összeköti a valós helyszínekkel a mesebelit. Azt is tudjuk, hogy a költött nevek mögött létező falvak lapulnak, Bodok alatt például Mikszáth szülőfaluját, Szklabonyát kell elképzelnünk. Itt játszódik az egyes szám első személyben megírt *Galandáné asszonyom*, itt található a több novellában is emlegetett savanyúkút. Majornok neve mögött talán Mauks Ilona faluja, Mohora rejtőzhet, Mikszáth más írásaiban majornoki kisasszonyokat emleget, nem lehetetlen, hogy Mauks Ilonára és Kornéliára gondolva. A Bágy patak ezután nem lehet más, csak a két falut valóban összekötő Kürtös patak.

A jó palócok első kiadásának illusztrátora, Dörre Tivadar igazi térképen is megörökítette a novellafüzer helyszínét. A metszet igen kicsire sikerült (2,5 cm × 2,5 cm), alig vehető ki a rajz, a feliratok pedig szinte egyáltalán nem; két helyen záródíszként szerepel a kötetben. A kritikai kiadás már nagyítva (!) közli a fotóját (3,5 cm × 3,5 cm), sajnos nagyítás és a fotó minősége miatt a feliratok teljesen olvashatatlaná váltak. Az eredeti illusztrációt erősebben nagyítva mégiscsak kisilabizálhatóak a térkép feliratai.

A Bágy patak (ahogyan a valódi Kürtös patak is) nagy félkörívet leírva siet a rajz alján feltüntetett Ipolyba. A jobb partján rendre be van jelölve Bágy község, Majornok, Csoltó, Bodok; a túlsó parton pedig Gózon. Ezek a falvak *A néhai bárány* szövegében

valóban így követik egymást, az író ebben a sorrendben említi őket, amikor Baló Ágnes kelengyészládájának útját leírja. A térképen szerepel még két különálló major, nyilván a *Két major regénye* című írás helyszíneként. Fellelhetjük a majornoki hegyszakadékokat, valamint a gózoni erdőt, ahol a szent kút közelében játszódik *A gózoni Szűz Mária* története.

A kicsinyke illusztrációt nézegetve önkéntelenül is J. R. R. Tolkien regénye, *A gyűrűk ura* jut az ember eszébe, vagy talán klasszikusabb példa: Milne *Micimackója*. Olyan háttérrel jelent a Mikszáth-novellák mögött ez a rajz, mint a Milne-regényben a Százholdas Pagony, vagy a Méhek Fája.

Tekinthető-e a Micimackóhoz hasonlóan ez a térkép a kötet szerves részének? Írói szándékot tükröz-e az első kiadásbeli illusztráció? Naiv olvasatunk szerint: igen, hiszen kiszolgálja azt az igényünket, hogy a történeteket egyszerűen elképzelhető térben rendezze. Sajnos a kronológiáról szóló gondolatmenethez hasonlóan itt is be kell majd látnunk, hogy az első megközelítés nem illeszkedik pontosan a szövegből ki-deríthető tényekhez.

A térképen hiába keressük a Bogát-hegyet, vagy a Királyné szoknyáját, ezek csak a szövegben szerepelnek. Baj van a helységek szomszédsági viszonyaival is, hiszen a *Hova lett Gál Magda?* című írásban a következőket olvashatjuk a bodoki csevicekútról és az azt őrző Szent Vendelin szoborról:

Hanem aztán volt e miatt a kút miatt »hiba« is. Mikor azt a határigazítási pört vit-ték a majornokiak ellenük s megnyerték a felső réteket, úgyhogy immár a kút is az ő hatá-rukba esett, a prókátor felszámította az eddigi haszonélvezetbe a savanyúvizet is, melynek használata huszonhét esztendő óta naponta egy váltó forintnyi jogtalan hasznat eszközölt minden bodoki ember egészségi állapotában, minélfogva most ezen kártétel egy kerek sum-mában léssen visszatérítendő a majornokiaknak.

No, ha ezt így ítéli meg a tekintetes vármegye, nemcsak az egész határ úszik utána a kútnak, de a hajszálaik sem az övék többé.

A rétet már nem is sajnálták, a Szent Vendelinen is segítettek, rávésetve, hogy: »Ezen Szent Bodok helysége költségén emeltetvén, ámbátor most kápolnástól, mindenestől a majornoki határban vagyon, mindazonáltal a bodoki határra ügyel fel«, de bezzeg a kút, vagyis az újonnan támasztott követelés miatt nagy rémület volt a faluban.

Mármost a térképre pillantva rögtön megállapíthatjuk, hogy Bodok és Majornok nem határos egymással, közöttük fekszik még Csoltó! A novellát azért idéztük ilyen terjedelmesen, mert jól rávilágít Mikszáth alkotói módszerére. A szobor talapzatára vésett felirat történetét megírta már egyszer *Az igazi humoristák* című kötetben (KrK. 54.), s egy későbbi történetben, a *Krúdy Kálmán* csínytevésében is szerepelteti. Majornok pedig talán azért szerepel az anekdotában, mert Mikszáth ehhez a helységhez kapcsolja tréfás anekdotáinak legtöbbjét. *A jó palócok lapjain* ezek közül *Az a pogány Filcsik* című novellában olvashatunk ilyet:

Mert... de köztünk maradjon, ez a Majornok a leghitványabb falu az egész környéken. Egyrészt, hogy a legszegényebb a népe, de kivált, mert nincs egyetlen kövezett útja, hídja, még csak helységháza sincs.

Ami nem is csoda, mert a megyei uraknak még sohasem volt szeretőjük Majornokon, minélfogva arrafelé építették az országutat, amerre jártak.

Ott van, tesszem azt, a csoltói országút: olyan, mint a palló; a szép Bitró Erzsébetnek köszönheti a Bágymellék, míg a Karancsalja a deli Vér Jánosné tejszín arcát áldhatja.

Ez a néhány bekezdés szinte szó szerinti átvétel egy másik írásból, a *Rajzok a régi vármegyéből* című regényből. Ez 1881 nyarán jelent meg folytatásokban a Pesti Napló hasábjain. A bennünket érintő rész így szól:

Miért hát, hogy mégis ez a leghitványabb falu a vidéken?

Talán mert feneketlen sárfészek, mert egyetlen kövezett útja sincs? No, bizony ennek igen egyszerű volna a magyarázata. Mind olyan vicispánok uralkodtak a vármegyében, akiknek nem volt Majornokon szeretőjük, minélfogva mindenik arra felé építette az országutakat, ahol udvarolt. Az valami természetes is, azon nem ütközhetik meg senki. Már azért a vármegye hatalma követeli, hogy a vicispán négy lova úgy röpüljön, mintha szárnya volna. S bizony a jó út a jó lónak a szárnya!

Ott van a bodonyi országút, olyan akár a palló, a szép Bitzó Erzsébetnek köszönheti a Cserhát, míg a Karancsalja a deli Vér Jánosné tejszín arcát áldhatja.

Így lesz a Cserhátból Bágymellék, Bitzó Erzsébetből Bitró Erzsébet. Mikszáth ugyanezt a pribolyi országút kapcsán is elmeséli, a *Nemzetes uraimék* egy egész fejezetét szenteli ennek. (Ennek kapcsán kiigazíthatjuk a kritikai kiadás egyik szövegkritikai jegyzetét. A *Rajzok a régi vármegyéből* egyik helyén (KrK. 2. 289. 15.) Mikszáth Kapornokot ír Majornok helyett. Az *apám ismerősei* című regényben (KrK. 2. 24. 7.) szintén. Ez utóbbiról a jegyzetek azt állítják, hogy a Szegedi Naplónak leadott kézirat helytelen olvasása folytán keletkezett. Majdnem bizonyos, hogy másról van szó. A helynevek láncolatát kell inkább bővítenünk, a történet előbb Pribolyról, majd Kapornokról, végül Majornokról szól.)

A példák száma könnyedén szaporítható. Mikszáth korai regényeinek (*Nemzetes uraimék*, *Az apám ismerősei*) anyagát újra meg újra átdolgozta, epizódokat emelt ki belőlük, *A Tót atyafiak* négy története közül kettő teljes egészében így keletkezett. Mikszáth alaposan kiaknáztatta *Az igazi humoristák* című kötetének anyagát is. Ennélfogva nem várható el, hogy a novellákba illesztett anekdoták tökéletesen illeszkedjenek *A jó palócok* elképzelt földrajzi rendjéhez. Ellentmondanak egymásnak, Mikszáth még az utolsó pillanatban is módosítja az egyes neveket. Úgy tűnik azonban, hogy nem törekedett arra, hogy minden ellentmondást kiküszöböljön.

A kritikai kiadás szereplő-felsorolása Filcsik Istvánt Bágy községben lakójának tekinti. Valóban, *A góizoni Szuűz Mária* szövegéből ez derül ki. *A kis csizmák* története viszont Bodokon játszódik, s Filcsik uram bodoki csizmadiaként készíti el a kis Andris csizmáit. *Az a pogány Filcsik* című írásban Majornokról származik, de azt is megtudjuk, hogy előzőleg Gózonban lakott. Mi hát az igazság? Nem deríthető ki.

Mikszáth nem tartja be azokat a játékszabályokat, amiket gyanútlan olvasatunk elvárna. Hiába találunk térképet az első kiadás lapjain, nem több az hevenyészett illusztrációnál. Az író sem ragaszkodik hozzá, hogy a későbbi kiadások közöljék e rajzot, nem része a műnek, nem tekinthetjük a szerzői elgondolás részének.

A palócok

A gyanútlan olvasó harmadik, természetesnek tűnő feltételezése, hogy Mikszáth kötete palóc szereplőket mutat be, pontos képet fest az író szűkebb hazájáról. Valójában szó sincs etnográfiai pontosságról. Mikszáth szereplői egyszerű falusi emberek, a viselkedésükből, beszédmódjukból, szokásaikból nem lehet ráismerni származási helyükre. Ha nem ismernénk a kötet címét, nemigen tudnánk megmondani, hogy Magyarország melyik vidékén játszódnak a történetek. Mikszáth nem néprajzi tanulmányt írt, bár

novellához használt ilyet. Pintér Sándor: *A palócokról* írott, 1880-ban megjelent tanulmányát nemcsak ismerte, hanem ismertette is a Szegedi Napló hasábjain (Krk. 59. 44–49.). A kritikai kiadás is felhívja azonban a figyelmet egy ellentmondásra: a Mikszáth által bemutatott könyv közzét és tényleges adatai bántóan nem egyeznek, mintha két palócokról szóló munka létezne, s mi csak az egyiket ismernénk. Az író Pintér és Mocsáry könyvéről beszél, Mocsáry Pál népköltészeti gyűjteményét azonban hiába keressük.

Mikszáth *A palócokról* című írásában számos olyan mozzanatot említ, ami Pintér Sándor tanulmányában nem szerepel, és nem csupán a népköltészeti anyag ilyen, hanem számos apró anekdota, amit az író különböző írásaiba, például a leghitványabb faluról szóló, többször megírt történetbe beépít. Idézzünk most egy olyan párbeszédet, amely *A jó palócok* történetében bukkan fel. Mikszáth könyvismertetésében ez olvasható:

- *Milyen az út, földi? kérdi a palóc a kiscsoltói fuvarostól.*
- *Csintalan nagy uram, csintalan?*
- *Hát a termés milyen volt?*
- *Maradhatós nagy uram, maradhatós.*
- *Hát a szőlő mutatkozik-e valahogy?*
- *Úgy, hogy ahogy se mutatkozzon, még sohasem volt.*

A székelyek csavaros észjárására emlékeztető dialógus szövege több ponton is gyanús. Nem világos, hogy miért a kérdezőt nevezi Mikszáth palócnak. Az első válasz végén is logikátlan a kérdőjel. A válaszoló kétszer is *nagy uramnak* nevezi beszélgetőpartnerét, amitől az az érzésünk támad, hogy ez a párbeszéd inkább Mikszáth egyik regényének, vagy novellájának idézete, nem pedig néprajzi megfigyelés. Ez a részlet másfél év múltán *A „Királyné szoknyája”* című novellában kerül ismét előnk, s érdekes módon a beszélgetést folytatók közül az egyik úri szereplő:

Úgy elgondolkozott, hogy észre sem vette az öreg úri vadászt, ki a hegy felől közelgett, csak mikor már megszólította.

- *Jó estét fiam! Hova való vagy?*
- *Csoltóra.*
- *Akkor azt is tudod, kié ez a hegyhát?*

Imre elmosolyodott. Egészen egyenesen mégsem veszi magára, nincs vele mit dicsekedni.

- *A Gyócsi Imrét – mondá kelletlenül.*
- *Úgy nézem, szántónak használja. Arra ugyan nem lehet valami nagyon jó.*
- Imrét bosszantotta a lenéző beszéd. De bizony csak nem hagyja bántani a Bogátot.*
- *Maradhatós biz az, egészen maradhatós.*
- *Hát az út milyen tőle a belédi üvegputáig?*
- *Csintalan, majd mindig csintalan...*

Említettük már egyszer *Az igazi humoristák* című Mikszáth-kötetet, egy az iméntihez hasonló, a palócokra jellemző nyelvi fordulat kapcsán még egyszer idézhetjük. Mikszáth a temetők sírfeliratai közül válogat, humoros versikéket, feliratokat közöl, s közöttük szerepel a rimaszombati utazógynök sírverse is:

- Itt pihen Kutlik Pál, az én kedves férjem.*
- Honnan foglak várni ezentúl mindennap?*

A kritikai kiadás Kutlik Pál nevéhez fűz magyarázó jegyzetet, arról azonban nem tesz említést, hogy a versike második sora szinte szó szerint megegyezik a *Timár Zsófi özvegysége* című novella egyik nagyon hangsúlyos mondatával:

Zsófi némán borult a holttest fölé, csókokkal borította s sokáig tartá átkarolva, görcsösen.

Mikor erőszakkal elszakították onnan, akkor is olyan szelíd, olyan nyugodt volt az a bánatos arca, mint egyébkor. Nem volt még sem szava, sem könnye.

Visszafordult, egy utolsó tekintetet vetett a halottra s összeroskadt.

Majd felkelt, megragadta acélerővel az öregasszony vállát s szilaj, dúlt arccal, tompa hangon kérde:

– Minek hozott kend ide? Honnan fogom őt ezentúl várni?

S könnye csak most eredi meg, mint a kiengedett patak.

Timár Zsófi története abból a szempontból is tanulságos, hogy mennyire kötődnek *A jó palócok* történetei Mikszáth szűkebb szülőhazájához. Amint az a kritikai kiadás jegyzeteiből kiderül, a toronyból leszédülő ácslegény történetét az író 1875-ben meséli el először. A pesti ferences-rendi templom renoválása kapcsán hozza fel, mint egy hajdan Egerben megtörtént esetet. A novella folyóiratközléseiben, a Fővárosi Lapok és a Szegedi Napló szövegében már Röszkén játszódik a történet (1881. március-április; Mikszáth Szegeden írja ezt a változatot), s csak az 1882-es kötetben válik palóccá az eset.

A novellafüzer szereplői tehát nem felelnek meg a gyanútlan olvasó elvárásainak.

Összegzés

Sem időben, sem térben, sem az alakok között nem sikerült természetes rendet találunk. Mintha Mikszáth tudatosan törekedett volna arra, hogy ezek a novellák laza rendben maradjanak. Nem szőtte olyan szoros rendbe a szálakat, hogy regénnyé szerveződjön a szöveg. A történetek sajátos palóc mitológiai térbe kerülnek, szinte tetszőleges sorrendben olvashatók, idézhetőek. Számukat akár szaporítani is lehet, hiszen írt három olyan novellát is, amelyik minden további nélkül beilleszthető a kötetbe. Rubinyi Mózes meg is tette, 1914-es kiadásában szerepelteti *A fekete kisasszony*, *A szép-asszony vászna* és az *Asztaltól – ágytól* című novellákat. Ezek a személy és helynevek tekintetében tökéletesen illeszkednek *A jó palócok* darabjaihoz. A kritikai kiadás úgy véli, Mikszáth önkritikusan tartózkodott attól, hogy a misztikus hangulatú darabok túlsúlyba kerüljenek a kötetben, a magunk részéről arra gondolunk, hogy alaposabb kötetkompozíciós elemzés nélkül ez a kérdés megválaszolhatatlan.

Szükség lenne már réges-régen olyan átfogó vizsgálatra, amelyik *A jó palócok* szövegösszefüggéseit, keletkezéstörténetét, kötet szerkezetét feltárja és értékeli. Az eddigi kiadások jórészt csak halomba hordták a fellelhető adatokat, feldolgozásuk pedig egyelőre nem történt meg kielégítő módon. Az évforduló talán arra is alkalmas, hogy ilyesmit szóvá tegyünk, abban a reményben, hogy a szövegek újabb, tudományos igényű kiadásai már figyelnek erre is.

SÁNTA GÁBOR

„A nemzeti élet mappája – könyvekből összerakva”

MIKSZÁTH ÉS A MAGYAR REGÉNYÍRÓK KÉPES KIADÁSA

1. „Előszavakra vagyok születve”

„Addig-addig vergődtem a különböző genre-k közt, hogy melyikre volna valami talentumom, míg végre kisült, hogy az »előszavakra« vagyok születve. Eleinte nagy röstelkedve írtam egyet-kettőt, mert nem tartottam magam elég öregnek az ajánló szerepére, a közönség pedig nem tarthat elég tekintélyesnek, de végre mindenbe bele szokik az ember, most már olyan pompásan játszom a veteránt és tekintélyest, mintha gyermekkorom óta mindig ezt csináltam volna. Népszerűségem e nemben kezdett tőpontra érni. Mindenki velem íratta az előszót” – állapította meg éppen egy előszóban Mikszáth Kálmán 1890 őszén.¹

Az országosan ismertté váló Mikszáth a nyolcvanas években egyre-másra kapta a felkéréseket, hogy fogalmazzon bevezetőt valamely kezdő író köteté elé. A századvég népszerű írónőjének, Bogdanovich Krisztinának első könyvéhez, *Az én kis világomhoz* írt ajánló sorok, vagy Gárdonyi Géza *Figurák* című novellás kötetének Mikszáth-előszava megtiszteltetést jelentett a szerzőknek, ugyanakkor a közönség és a kritikusok figyelmét is biztosította számukra.

Mikszáth Kálmán neve mindinkább védjeggyé vált.

A Singer és Wolfner könyvkiadó vállalat nyilván elsősorban ezt tartotta szem előtt, amikor az induló *Almanach* szerkesztői feladatát 1887-ben a neves íróra bízta. Mikszáth közel negyed századon át írta bevezetőit az *Almanach*ok elé; voltaképpen ezeknek tulajdonítható, hogy az évkönyv-sorozat a századforduló egyik legsikeresebb kiadói vállalkozása lett. Az olvasók a kiadványt hamar Mikszáth nevével azonosították. Az első esztendő nagy visszhangot kiváltó *Almanach*-előszói a parlamenti karcolatokhoz hasonló, zajos sikert hoztak számára. Minden bizonnyal erre gondolhatott, amikor azt írta – a rá jellemző malíciával –, hogy úgy tűnik, »előszavakra született”.

Mikszáthot néhány éven belül a „műfaj” klasszikusaként emlegették. A felkérések egy részét szívesen fogadta, ám szép számmal akadtak olyanok is, amelyektől idegenkedett. Életének utolsó húsz esztendejében sokan hasonló szerepet tulajdonítottak neki, mint amilyet fél évszázaddal korábban Vörösmarty Mihály töltött be a magyar irodalmi életben. Nemcsak a barátok keresték meg, nem csupán az albumok és könyvsorozatok kiadói szerették volna, ha nevét adja vállalkozásaikhoz, de sosem látott ismeretlenek is hozzá fordultak, miután hiába kilincseltek kézírataikkal. Míg Mikszáth előszói a különböző könyvkiadó cégek számára elsősorban a siker garanciáját jelentették, addig a kezdő írók, különösen a dilettánsok szinte kultikus tisztelettel *hittek* a Mikszáth-előszók mágikus erejében. Mintha sorsukat jobbra fordító amulettek lennének, úgy törekedtek megszerzésükre.

E rajongásnak jellemző, bár valószínűleg legszélsőségesebb példái azok a kétségbeesett hangú, már-már zsaroló levelek, amelyekkel egy Osszathy Rósa János nevű író ostromolta 1909 tavaszán Mikszáthot. Ezek egyikében a nyomorgó úgy esdekel egy

Mikszáth-előszóért, mint aki biztos abban, hogy az akár csodákra is képes: „Ha a magyar humor atyamestere, a világirodalom koszorús regényírója meg nem szán, s nem ír művemhez *előszót*, családostul elpusztulok. Térdre borulva kérem, mentsen meg egy színmagyar családot az éhenhalástól!”²

Századunk elején a Franklin Társulat nyilván nem ezen okok miatt kérte fel Mikszáthot, hogy vállalja el egy új könyvsorozat szerkesztői feladatát. Az ország legnagyobb kiadóinak egyike – a Singer és Wolfner céghez hasonlóan – az anyagi siker zálogát láthatta abban, ha az író nemcsak nevét adja a tervezett kiadványokhoz, de éppen úgy, mint a rendkívül népszerű *Almanach*okat, bevezetőkkel is ellátja őket.

2. Az „irodalmi érintkezésektől megcsömörlöttem”

A *Magyar Regényírók Képes Kiadása* című sorozat hatvan kötete 1904 és 1912 között látott napvilágot. (A művek mindegyikét más-más művész illusztrálta!)

A 48 regényből Mikszáth végül is csak 29 elé írt bevezetőt. Ez azzal magyarázható, hogy a kiadó – külön-külön vagy egyazon kötetben – némely szerzőnek több művét is megjelentette, de csupán az elsőkhöz kért előszót, ugyanakkor Mikszáth Kálmánt halála is megakadályozta abban, hogy megírja mindegyiket. A hiányzó előszókat Schöppflin Aladár készítette el 1911–12-ben.

A Mikszáth Kálmán által szerkesztett és bevezetőkkel ellátott sorozat a magyar regény első száz esztendejéből kívánt reprezentatív áttekintést adni. A kiadó és Mikszáth harminchárom író munkáiból válogatott, amikor az előzetes listát összeállította. Versey Ferenc *Gróf Kacsaifalvi László avagy A természetes ember* című, először 1808-ban megjelent regénye a legkorábbi, Beniczky Lenke *Végzetes tévedése* pedig a legfrissebb a sorozatba szerkesztett művek közül; ez utóbbi az indulás évében látott napvilágot. (Az 1992-ben megjelentetett, sorozatzáró *Noszthy fiú esete Tóth Marival* című regénnyel nyilván Mikszáth Kálmán emléke előtt tiszteltgett utóbb a Franklin Társulat.)

Mikszáth és a kiadó elsődleges célja nem az volt, hogy a magyar irodalom legjelentősebb alkotásait adja közre a *Magyar Regényírók Képes Kiadásában*. A lista elkészítésekor arra törekedtek, hogy a tervezett sorozatban azokat a szerzőket szerepeltessék, akik a tizenkilencedik századi magyar irodalom egy-egy korszakának *jellegetes* regényeit írták. Elsősorban nem a múlt század legmaradandóbb alkotásait kívánták egybe-szedni, sokkal inkább a magyar regény *történetének* bemutatására vállalkoztak. A sorozat összeállításakor ezért inkább azt mérlegelték az előző száz esztendő regényirodalmában, hogy az érdeklődőknek mit *értelmes* ismernie belőle, és nem aszerint, hogy mit *kell*.

„Egyebüti az ily regénygyűjtemény – figyelmeztet Mikszáth 1909-ben – pusztán mulattató olvasmányok tára, ez a mi gyűjteményünk egyszersmind a nemzeti élet *mappája* – könyvekből összerakva (...)”³ A *Magyar Regényírók Képes Kiadása* tehát térkép kívánt lenni mindazok számára, akik tájékozódni szerettek volna a magyar regényirodalom rengetegében. A sorozatnak e különleges szempont ad igazán jelentőséget.

Mikszáth nagy élvezettel látott a bevezetők megírásához. Munkakedvét csak fokozta, hogy ezúttal olyan szerzőkről kellett írnia, akik közül sokat maga is jól ismert, és akik olyan korban éltek, amely felé egyre nagyobb kedvvel fordult élete utolsó éveiben.

A sorozat elindítása idején Mikszáth már meglehetősen tájékozatlannak tűnik a kortárs magyar irodalomban. A legfiatalabb írók közül kevéssel állt kapcsolatban, műveiket nem olvasta. Az utolsó közlőről is jól ismert fiatal szerző az a Papp Dániel lehetett, akit a századvégén éppen ő mutatott be saját lapjában, az *Országos Hírlapban*.

A nyolcvanas évek végén induló *Almanach* nemcsak a vitákra készítő előszók révén emelkedett ki az évkönyvek sokaságából, hanem novella-válogatása miatt is. Mikszáth – akkor még naprakész tájékozottságával – a kortárs szerzők legjobbjainak írásaiból szerkesztette *Almanach*-ját. Bródy Sándor, Petelei István, Gozdsu Elek és Gárdonyi Géza munkái a kezdetektől biztosítják válogatása színvonalát. Mikszáth a kilencvenes évek végén azonban elbizonytalanodni látszik. Előszó-írói kedve alábbhagy, a század utolsó éveiben az *Almanach*ok irodalmi része is egyre színtelenebb; az akkori-ban feltűnt tehetségek novellái csak elvétve szerepelnek bennük. Nyilván e kortársaitól való, sajátos elszigetelődésére célozhatott, amikor élete végén azt írta egy levélben valakinek, hogy „...nekem úgyszólván semmi összeköttetésem nincs az írókkal és kiadókkal. Ez egy kicsit furcsának tetszhetik Ön előtt, de így van. Én már egy évtizede nem voltam semmiféle redakcióban (azon egy évet kivéve, míg magamnak volt lapom), s író, kiadóféle emberekkel már évek óta nem érintkeztem. Ha írok, telefonon üzenek a szerkesztőségi szolgának – s e szolgán kívül tíz év óta más személyiséggel nem beszéltem, sem élőszóval, sem írásban. Már ti. az irodalmi köröket érte. Mert egyébként elég jól érzem magam, s pajtáskodó ember vagyok a politikusok közt. *Irodalmi érintkezésektől azonban régeen megcsömöröltem.*”⁴

Századunk elején Mikszáth újból kedvet kapott az előszó-íráshoz; az *Almanach*ok elé ekkoriban írt, eseményszámba menő bevezetői az első években megjelenteket idézik. Az évkönyvek irodalmi része Mikszáth utolsó éveiben ismét az évi novella-termés legjavának gyűjteménye, de ezek összeállításában az író már vajmi kevés szerepet játszhatott. (Úgy gondolom, ekkoriban az *Almanach*okat valójában a kiadó páros egyike, Wolfner József, és/vagy annak fia, Farkas Pál szerkesztette.)

3. „Az olvasók nevében írunk e helyen”

Pályája során Mikszáth Kálmán kevés érdeklődést mutatott az irodalomtörténet-írás iránt. Az efféle szándékkal írt legjelentősebb vállalkozása az a Jókai-életrajz, amelynek elkészítésére éppen a *Magyar Regényírók Képes Kiadásának* elindítása idején, vagyis 1904-ben szánta el magát. Akár az is elképzelhető, hogy ez az elhatározás ösztönözte a bevezető megírásának elvállalására, akár az is, hogy éppenséggel fordítva, azok fogalmazása közben kapott kedvet ahhoz, hogy hozzákezdjen elhunyt Mestere biográfijához.

Akár így, akár úgy történt is, mindenesetre bizonyosnak látszik, hogy Mikszáth a *Magyar Regényírók Képes Kiadásának* bevezetőit és a Jókai-életrajzot hasonló elképzelések szerint írta meg. Elgondolkodtató, hogy alapjaiban már Jókai Mór nekrológiájában feltűnik az az értékrend, amelynek elemei a sorozat bevezetőiben bukkannak majd fel. A Franklin Társulat legolvasottabb lapjában, a *Vasárnapi Újság*ban eredetileg megjelentetett búcsúbeszédében Mikszáth úgy vélekedik, hogy Jókai életművének mérlegelésekor legelőször is azt kell figyelembe venni, hogy „mi volt a magyar elbeszélés, midőn a szép, szőke fürtű komáromi ifjú megszólalt az ő eredeti magyar zamatú hangján? Jó magvas koponyák hiszen akkor is akadtak; a vaskos, nehézkes Kemény Zsigmond báróban volt mélység, pszichológia és analízis erő, Eötvös József irányregényeiben a sok szentimentalizmus sok gondolattal vegyült (valóságos vesevelővel), de Eötvös is inkább volt politikus filozóf és államférfi, mint elbeszélő. Jósika Scott WALTER utánózta, és rontotta egy kissé a magyar nyelvet, Kuthy dolgai a jól meg nem szántott földet fölvert dudvák és bozótok. Degré regényei franciáskodó limonádék, de se a cukor, se a limonádé nem elegendő benne. Eleven húsból és vérből való alakokat senki se tud beállí-

tani. S ekkor jön ez a titán krózsusi gazdagságával!”⁵ Ahhoz azonban, hogy ennek mi-benléte érdemben is értékelhető lehessen, Mikszáth szerint ismerni kellene Jókai elő-deinek, kortársainak és az ő jelentkezése után feltűnteknek regényeit. Szembetűnő, hogy a *Magyar Regényírók Képes Kiadásának* Mikszáth által szerkesztett sorozata éppen abban az időben indul el, amikor ő is, és mások is gyakran hangoztatják, hogy Jókai műveinek vizsgálatához a viszonyítási pontok nélkülözhetetlenek!

Az 1904-ben publikálni kezdett sorozat bevezetőiben Mikszáth vigyázott arra, nehogy belemenjen a szereptévesztés zsákutcájába; nem akart botcsinálta irodalomtört-ténésznek látszani. Ezért a kiválasztott szerzők irodalomtörténeti jelentőségének meg-fogalmazására és műveinek értékelésére eleve nem is törekedett. (Szemben a képzett Schöppflin Aladárral, akinek bevezetői figyelemre méltó elemzések.) Mikszáth *életrajz-okat* mellékelte a regényekhez; maga is így nevezi bevezetőit. Ezek megfogalmazásakor abból indult ki, hogy a sorozat regényeinek szerzői jórészt ismeretlenek az olvasók előtt, így ahhoz, hogy érdeklődéssel fogadják a műveket, íróikat is célszerű bemutatni. Bevezetőiben Mikszáth ezért elsősorban a szerzők életéről beszélt, és nem az életmű-ekről. (Schöppflin viszont inkább az utóbira vállalkozott.)

E néhány oldalnyi Mikszáth-bevezetők műfaja voltaképpen a *rajz*. Mikszáth egy alkalommal maga is így nevezi bevezetőjét, amikor így kezdi: „Rajz egy életről, amely még a delet sem érte el! Mintha egy jelenetes képet akarnék bemutatni, amelynek a fele el van takarva, és azt kérdeném: jól van-e megpingálva?”⁶

„Mikszáth legsajátosabb és legjobban sikerült műfaja a *rajz* – állapítja meg Mezei József. – Élményeinek szerencsés, adekvát formája. (...) Mikszáth sietős *vázlatokat* raj-zol, emlékeztetőül, egy-egy vonal, szín, mosoly, könny, mozdulat, mintha nem is akarna mást, mint építőelemeket raktározni egy majdani nagy műhöz. (...) A vázlatok rajztanulmányok egy-egy karakterisztikus vonal, érdekes mozdulat, jellemző kompo-zíció kiemelésére. A rajz: egyszerűsített, lényegre koncentrált kép. Lemeztelenített festmény vagy szobor. A rajz-forma Mikszáthban a rejtőzködő analitikust leplezi le.”⁷ Mikszáth a *Magyar Regényírók Képes Kiadásának* bevezetőiben efféle vázlatokat, egészen pontosan portré-vázlatokat készített a tizenkilencedik század magyar íróiról. Nem az életművek jelentőségét akarta méltatni előbeszédeiben, hanem élettörténetek bemuta-tására törekedett. Ezért ezek a szépíró tollával írt, alig néhány oldalnyi bevezetők va-lóban *élet-rajzok*. (Szemben az irodalomtörténész Schöppflin Aladár többnyire kétszer olyan hosszú, alapos tanulmányaival.)

Mikszáth e bevezetőkben tehát arra vállalkozott, amihez igazán értett, mégpedig úgy, hogy – ha már a szakemberével nem tudta – az olvasó szemével fordult kedvenc írói portréja felé. Erre gondolhatott, amikor egy alkalommal „mi, akik az olvasók ne-vében írunk e helyen” fordulattal vezette be egyik megállapítását.⁸ Mikszáth érdeklő-dése e tekintetben is találkozott a közönségével. A kortárs olvasó ugyanis előszeretettel lapozta fel valamely kedvence életrajzát és szívesen nézegette fényképeit; a folyóiratok szerkesztői igyekeztek is maximálisan eleget tenni a várakozásoknak.

Bevezetőiben Mikszáth kedvvel időzött az írók alakjainál és vonásainál, annak el-lenére, hogy a kiadó az arcképeket is a könyvekbe köttette. A szerkesztő azonban úgy érezhette, életük rajza hiányos lenne, ha nem térne ki portréjuk néhány meghatározó jellegzetességére. „Zömök, kis kövér papocska volt, bozontos szemöldökkel, bika fej-jel, kurta nyakkal. Egy idomtalan emberke, csak a szemei voltak szépek és lelkesen vi-lágolók”, írja Csiky Gergelyről, míg a gyermek Vadnai Károlyt mint „nyomott körte képű, hirtelenszőke, sőt az igazat megmondva, veres hajú, világoskék szemű, csúnya”

fiúként mutatja be. Iványi Ödön ellenben Mikszáth szerint „a legszebb ifjak egyike volt, valóságos Antinousi alak”, akárcsak Justh Zsigmond, ez a „törekeny, bágyadt, hirtelenszőke ifjú, kinek ábrándos szemeiben mély tűz” égett. A fiatal Rákosi Jenőt „szikár, magas, csontos” ifjúként ábrázolja, akin semmi különös nincs, „csak az, hogy az egyik szeme örökké be van hunyva”. Mikszáth képzeletében Nagy Ignác olyan emberként él, aki „rút volt, mint egy faun”, míg a fiatal Bajza Lenkére mint a „legkáprázatosabb jelenségre”, Toldy Istvánra pedig mint olyan emberre emlékezik, aki „szép szál barna ifjú volt, hatalmas vállakkal, mint egy Herkules, fekete szemeiből izzó fény lövellt ki, izmait erő feszítette”. Mikszáth Tolnai Lajosra szintén úgy gondol, mint aki „robosztus, erős ember volt, csupa izom, csupa egészség. Nagy, túlságosan nagy, kerek fejében, melyből két, egymástól feltűnően messzire elhelyezett, apró rókaszem csillogott, egy egész világ forrt”.

Mikszáth e portrékban a bemutatott írókról jellegzetes vonásaik alapján fest képet; némelyik szinte karikatúra. (A múlt század irodalmában a karikatúra elválaszthatatlan rajz műfajától.) Bevezetéseivel Mikszáth olyan *album* elkészítésére törekedett, amelynek segítségével – összhangban a *Magyar Regényírók Képes Kiadásának* alapkoncepciójával – a sorozat megvásárlói a magyar regény tizenkilencedik századi történetének legfontosabb íróit ismerhetik meg.

Mikszáth azonban nemcsak az írók külsejét rajzolta meg, hanem jellemük és élet-történetük egy-egy fontosabbnak érzett részletét is bemutatta. Barátjáról, Vadnai Károlyról fontosnak érezte elmondani, hogy „mindenütt makacs, pedáns és szigorú maradt, amiért a bohém-világban filiszternek nevezték”, Gaál Józsefről viszont azt jegyezte le, hogy „vidám, megenni való fiatalember lett, csupa elevenség, tréfa és kedélyesség. Az egész országban híre támadt, mint »a legkedvesebb diskurátornak«. Mindenki szeretete, ahol megjelent, felvillanyozta a társaságot. A nők is rajongtak érte, pedig nem volt csinos ember, mégis számos szerelmi kalandját mesélték”. Mikszáth szinte Gaál ikertestvéreként képzelel el Beöthy Lászlót, aki ugyancsak „víg, pajkos, előzékeny, megenni való, kedves ember volt, társalgásban szellemes, sziporkázó. Ahová belépett, a derűt hozta magával, az egész országnak jó pajtása”. Akárcsak Nagy Ignác, hiszen ő is „vidám, elégedett természetű ember volt, amellet jó pajtás, mikor a Csigában, az írók vacsoráló helyén megjelent, »dugóknak szörnyű pattogása vala« – jegyzi meg egy kortársa”.

Beniczkyné Bajza Lenkéről viszont Mikszáth jegyezte fel, hogy „élete egy szép út ebben a siralom völgyében, egy szép út, göröngyök nélkül való, mindvégig fölfelé visz, s ragyogó verőfény önti el. (...) Olyan volt ő, mintha nem is az anyja szülte volna, hanem Bajza gondolta volna ki”.

Mikszáth Tolnai Lajos pályáját azonban korántsem látja ennyire simának. Az író hányattatásait azzal magyarázza, hogy Tolnai „makacs, senkivel meg nem férő természet volt, melynek a tomboló harag az elementuma. Mint a kova, csak akkor adott szikrát, ha ütött vagy ütötték. (...) Amellet mézédés szavú, mosolygós ember volt, valóságos macskatermészet, hízeleg, de karmol”. Csiky Gergelyt is hasonlóan ismerte meg, olyannak, aki „férfiass, vasakaratú ember volt, erős szenvedélyekkel. Gyűlölt és szeretett. Tudott akarni – azok közé tartozott, kik a könyökükkel is elég erősek maguknak utat vágni, – de hogy a könyökét használhatta volna, arra nem jutott ideje, mert ez a könyök éjjel-nappal oda van támasztva szinte szüntelenül az íróasztalhoz”.

Mikszáthot az írók természetének e kettőssége különösen foglalkoztatta. Gyakorta eltűnődött azon, hogy az írók egy része hogyan képes együtt élni személyiségük

markánsan körvonalazódó kétarcúságával. Miként tudnak egyszerre józan hétköznapi emberek és ugyanakkor lázas művészek is lenni? Fáy András például, aki a takarékpénztári tisztviselőség mellett író is volt, akárcsak Baksay Sándor, a Duna-melléki püspök. (Mikszáth Papp Dániel regényének, *A rátótiaknak* megjelenésekor is ezen töpreng az *Országos Hírlapban*.)

A művész-személyiség e kettőssége olykor rémisztő módon elválhat egymástól. Mikszáth érzékelhetően megrendült, amikor Kemény Zsigmond életrajzában az író tragédiájáról kellett beszélnie. Kemény ugyanis pályája végén „fájdalom, egyre távolodott önmagától. A sok munka, az éjjelezés, a sok fekete kávé és a gyilkos magyar konyha kezdte őt apránként megőrölni. A paralysis progressiva belemélyítette karrait. A hatalmas koponya tompult a rászálló ködben és borulatban, míg végre üres lett. Lélek nélküli tekintettel fogadja ismerősei üdvözlését az utcákon, nagy, kidülledt, véres erekkel befuttatott szemeiben csak ritkán csillan meg, és egyre halványabban némi fény”.

Mikszáth szerint a művészeket különös érzékenység jellemzi; ez az a kereszt, amit mindegyikőjük cipel. Ezért azonban többnyire súlyos árat kell fizetniük. „Mert az írói világban még ritkább a boldogság, mint egyebütt – panasolja 1909-ben. – Másfajta ember boldog lehet, ha ő magának semmi baja nincs, s dolgai jól mennek, de az írónak az érzékeny lelkénél fogva a mások bajai is fájnak. Világfájdalom, melankólia vesz erőt e gyakorta abnormis természeteken, az élet sötét oldalainak festésébe azért merülnek el, de azok se mindig boldogok, akik felderítik az olvasót: mint ahogy a vídáman szökellő forrás gyakran éles, nagy sziklák közül tör ki, úgy serked ki a humor is nem egyszer fájdalmas sebek alul.”⁹

E megállapítás a kiábrándult, idős és egyre többet betegeskedő Mikszáth Kálmán vallomása. Nyilván ezzel is magyarázható, hogy miért bukkannak fel lépten-nyomon a századforduló „betegség-kultuszának” tézisei a *Magyar Regényírók Képes Kiadásához* írt bevezetőben. Azt ugyan Mikszáth sehol sem állítja, hogy kizárólag a testben és/vagy lélekben beteg művész alkothat igazán jelentőset, ám minden esetben nyomatékkal hangsúlyozza, ha valamelyik bemutatott író esetében „inspiráló” betegségről tud. Jókairól például azt írja, hogy „beteges fantáziájú fiúcska volt, aki félt az utcára is kimenni a szakállas zsidóktól és kecskéktől, és már mint gyermek mellén hordozta inge alatt a végrendeletét, melyben édesanyját kéri, hogy halála esetén boncoltassa fel, nehogy élve temessék el. Szülei aggódtak is emiatt, pedig talán éppen e fantáziája vitte oda, hogy most eltemetve is él, és végtelen időközön át élni fog”.

Mikszáth hasonló gondolatot fogalmazott meg a fiatalon elhunyt, tüdőbeteg Iványi Ödön és Justh Zsigmond pályaképének bemutatásakor is. „Az írók nem csak úgy lesznek, hogy a múzsa homlokon csókolja őket a bölcsőjükben – írja az előbbi életrajzában. – Másnak is megvan az a hatalma, nemcsak a múzsáknak. Maga a Halál is sokszor nevel írókat, mintegy belekényszeríti kiszemelt áldozatát, halálos betegségbe ejtve őt, a halhatatlanságba. Így lesz e csodálatos rendszerben, melyet világnak nevezünk, éppen a legrombolóbb erő közvetítője az alkotásnak. A halál csíráit magukban hordó emberek lelke az elmúlás előérzetének hangulatában megmártogatva megolvad, megfinomodik. Nem tartozván az élni hagyottak közé, nem azonosak sem a céljaik, sem az örömeik, sem a szórakozásaik, ösztönszerűleg unják és elkerülik az egészséges társadalmat, saját énjüknek, contempláló filozófusokká vagy fantáziával dolgozó álmodozókká változnak. Könyveik közé húzódva e könyvekben élnek, vagy az emberi természetnek olthatatlan vágyával, rövidre szabott földi tartózkodásuknak nyomát

hagyni, mintegy küzdelemben a sietős végzettel, magok is könyveket írnak. Ilyen, betegség által érlelt író volt Iványi Ödön. Gyakori jelenség ez az irodalomtörténetekben. (Sokszor a púposág, sántaság, abnormális testalkat is beleavatkozik a pályacsinálásba.)

Mikszáth szerint Justh Zsigmondot is a közeli elmúlás tudata készítette lázas alkotásra. „Ő pedig tüdőbeteg lévén, a saját vérét hányja, és álmodozván véget nem érő útján a tavaszi napfény nyomában, regényeket komponál, melyekbe a saját lelkét önti. (...) Mert hát míg ő tolla pengéjével a halhatatlanság barázdáit szántja, s életet ad a gondolatainak, addig a halál a villogó kaszapengéjével ott áll mögötte, és nem lehet többé őt lekérlelni. (...) A kis tollacska pengéje lázasan dolgozott – talán az a másik penge a háta mögött kergette.”

Mikszáth bevezetőinek ezek a találó, sokszor megrázó, gyakran lírai jellemrajzok a legélvezetesebb részei. Az író e téren érzi magát igazán elemében, mintegy igazolva Mezei József azon megfigyelését, hogy „a rajz-forma Mikszáthban a rejtőzködő analitikust leplezi le”. Mikszáth az írók között is a *különcöket* szereti. Annál nagyobb kedvvel rajzolja valamelyikük portréját, minél változatosabb, fordulatossabb és kalandosabb volt az élete. Láthatóan róluk tud igazán mesélni; életrajzukat részletesen, színesen, fordulatosan beszéli el, mintha valamelyik hőst mutatná be. Minél kevesebbet tud valakiről, vagy még élő kortársa az illető, és ezért óvatosan kell fogalmaznia, annál rövidebbek és semmitmondóbbak a regényeik elé írt bevezetők.

„A mostani írókkal már alig történik egyéb, csak az, hogy írnak”, állapítja meg Mikszáth Rákosi Viktorral kapcsolatban, amihez Herczeg Ferenc portré-vázlatában még azt is hozzáteszi – dőlt betűkkel! –, hogy „aminek a végét nem tudom, az elejét nem merem tudni”. E két életrajz terjedelme csak fele az amúgy is csupán néhány oldalnyi Mikszáth-bevezetőknek.

4. Az „utolsó titán” és a többiek

A *Magyar Regényírók Képes Kiadásában* közreadott könyvek sorszámai *nagyjából* követik az első megjelenések időrendjét. Azért csak „nagyjából”, mert abban az esetben, ha egy írónak több regényét is a sorozatba válogatta a szerkesztő, akkor azokat tömbösítette.

Az is a tudatos szerkesztői kompozíció jele, hogy Mikszáth a Jókai előtti magyar regényeket műfajtrónt, stílusirányzat, illetve világszemlélet alapján állította sorrendbe. (Mikszáth szerint a magyar próza történetét Jókai előttire és utánira kellene felosztani.) Számára mindez láthatóan sokkal fontosabb volt, mint a szigorúan vett időrend. Verseghy, Fáy és Gaál regényei után ezért Nagy Ignác és Kuthy műveit szerkesztette, holott Jósika Miklós regényei ezen utóbbi kettő előtt keletkeztek. Csakhogy amíg azokon a romantikus regényeken még kétségkívül érezhető az idegen minta hatása, addig Jósika nem minden munkájáról mondható el mindez egyértelműen, ráadásul ezekben itt-ott már a társadalmi vagy korrajz regények jellegzetességei is felbukkannak. Azok a jellemzők, amelyek a realista kezdeteket jelentő Eötvös- és Kemény-regényeknek már meghatározzák.

Mikszáth Jókait a romantikus iskola betetőzőjének tekintette; az ő művei közül jelent meg a *Magyar Regényírók Képes Kiadásában* a legtöbb regény, szám szerint négy. (Jósika három, Kemény Zsigmond kettő, Eötvös József pedig egy regénnyel szerepel a sorozatban.)

A Jókai fellépését követő magyar regényirodalom bemutatásakor a szerkesztő többé-kevésbé időrend szerint állította egymás után a megjelentetett regényeket. Ettől

csak akkor tért el – miként ezt korábban már említettem –, amikor tömbösítette az ugyanazon szerzőtől közölt műveket. (*A Magyar Regényírók Képes Kiadása* a Jókai felépése után ismertté váló szerzők közül Vas Gerebentől, Pálffy Alberttől, Tolnai Lajostól, Justh Zsigmondtól és Herczeg Ferencről adott közre egynél több kötetet.)

Mikszáth a sorozat mindazon szerzői közül, akiknek megírta életrajzát, Jókai, Tolnai Lajos és Bródy Sándor műveit értékeli legtovábbra e bevezetésekben.

Közülük is kétségtelenül Jókainak a magyar irodalomban betöltött szerepét tartja a legfontosabbnak. Mikszáth maga is a Jókai-kultusz mágikus szókészletéből kölcsönöz, amikor néhány hónappal korábban elhunyt Mestere rendkívülségét próbálja érzékeltetni a minden bizonnyal hasonló hatás alatt álló olvasókkal. Mikszáth szerint Jókai a tizenkilencedik század utolsó „titánja” volt, akinek a *Magyar Regényírók Képes Kiadásában* először a legmaradandóbbnak tartott regényét jelentette meg. *Az új földesúr* „a Bach-világ persziflázsa, melyet olyan áhítattal, de sokkal nagyobb mohósággal olvasnak kunyhókban, palotákban és tanulószobákban, mint a Bibliát”. E regény elé írt bevezetésben Mikszáth Kálmán valóban szinte természetfölötti – félig isteni, félig emberi – lényként ábrázolja Jókait, akinek „mindenik regénye, kivált a közbülsők (mert a fiatalok és az akkor produktuma kiveendő írói ereje megítélésénél) tele vannak a lángelme ragyogásával, nyelvezetének pompájával, lelkének derűs játszásával”.

A másik méltányolt íróról, Tolnai Lajosról azt állapítja meg Mikszáth, hogy „mint elbeszélő egy kicsit nehézkes, de magvas, és a való élet komorabb színeinek rajzolója. A derültebb színekhez nincs festéke. Mintha irigyelné alakjaitól a boldogságot, folytonos bajokba vezeti őket. Regényei lassan indulnak, úgyszólván egy kopár hegyen kell magát átküzdenie az olvasónak, míg végre a cselekményhez jut. S ez a hegy nem cukorból van, mint a Dickensé, melynek túlsó oldalán az Eldorádó tárul ki; kietlen hitvány világ a Tolnaié. Mély keserűséggel tölt el a benne található bűnök és aljasságok miatt. Sehol egy oázis, egy nyugvó pont, ahol a hánykódó lélek pihenést talál. De azért még mindig a megengedett határok közt mozog Tolnai. Történetei nem meglepőek, nem is nagyon érdekfeszítőek, de formásak, gondosan vannak megírva, stílusa kifejező, erőteljes, hatalmas. Olyan, mint az erős óbor. Limonádét nem árul. Maga mondja, hogy »nem ír az asszonyoknak és leányoknak, szeretetet ő tőlük nem vár«. Tudás, mélység és látás jellemzi. A jellemek sötétek, de az esztétikai törvények szerint vannak megépítve. Humora keserű, satírája nem ellenszenves, de végre a fanyar gyümölcsnek is vannak kedvelői, és jogosult, mert Isten napjától támad”.

Mikszáth szerint a jövő magyar regényirodalmának Bródy Sándor a nagy ígérete. Műveit lapozgatva „a palotát még nem látja a szem; de a palotának való anyag mind megvan. Gazdag színek, pompás ötletek, meglepő gondolatok, értékes megfigyelések és finom hangulatárnyalatok váltakoznak dolgozataiban”. Mikszáth Bródy Sándort olyan írónak tartja, aki „az igaznak úgyszólván erősebb barátja, mint a szépnek. S innen némi rokonsága Zoláékkal. Tárgyait a mindennapi élet jelenségeiből szedi, de nem a kitaposott helyeken (hiszen az emberek nem szeretkeznek örökké, némelykor adót is fizetnek), oly csodálatos könnyűséggel, mint egy zsonglőr, aki kézelőből, valakinek a hajából vagy a kabátja hajtókájából kapkod ki tallérokat. Csak az egy Csehov vetekszik vele ebben az ismert újabb írók között, nem töri magát különös szövevények után, meglát egy ruhát poroló asszonyt az ámbituson, vagy lovát ütlegelő muzsikot az utcán, s megvan a téma; csak hogy Csehov leginkább az élet derült oldalait látja, sőt a sötéteket is bearanyozza humora aranyával, míg Bródy valósággal megfordított Csehov, ki a sötét, mogorva epizódokat keresi, s gúnyt és epét kever azokba, minden borús, komor

az ő kis rajzaiban, csak az izzó stílusa világít. Regényei (...) nem állnak a tökélynek olyan fokán, mint rajzai, mindamellett jobb regényeink közé tartoznak, mert mélység, sok megfigyelés és lélektanilag hibátlan fejlemény van bennük”.

Jókai Móron és Tolnai Lajoson kívül Mikszáth egyetlen kortársáról sem írt ennyi megbecsüléssel.

Herczeg Ferencet nem számítva, akit „kedvenc író”-jának nevez bevezetőjében, ahol azt írja róla, hogy „Herczeg még mindig fölfelé megy a pályán, s láttam őt magam alatt, magam mellett és látni vélem már fölöttem. (...) Apró rajzai a legbájosabb jou-jou-k e nemben. Ezekben szinte Csehov Antallal vetekedik”. E bevezetőben azonban már-már annyira dicséri Herczeg Ferencet, hogy könnyen elképzelhető, a konfliktusokba nem szívesen bocsátkozó Mikszáth így akart kibújni a barát értékelésének kényes feladata alól. Hogy valójában nem egészen arra gondolt, amit ténylegesen leírt, abból a látszólag jelentéktelen megjegyzéséből is gyanítható, amely szerint Herczeg „nem is tartozik talán a nagy írók közé (kikből öt-hat él egyszerre a földgolyó bison)”. Mindezt Mikszáth nem sokkal azután mondja, hogy Herczeg Ferencet önmaga fölé helyezi...

Mikszáth szerint a Pálffy Albert-regényeket „az anyák bátran adhatták serdülő lányaik kezébe. Ezek közül választottuk ki az *Esztike kisasszony professzorát*, mely a jelenkorból vett mesével az író összes kellemes tulajdonságait feltünteti.” Terjedelmében és a semmitmondás terén ennek az évekkel korábban elhunyt szerzőnek az életrajza a még élők műve elé írt Mikszáth-bevezetők rövidségével és udvariaskodásával vetekszik. Pálffy regényei a *Magyar Regényírók Képes Kiadásának* leggyengébbjei közé tartoznak. Érthetetlen, hogy Mikszáth ezeket miért válogatta a sorozatba; döntését voltaképpen maga sem indokolja.

Ez azért szembetűnő, mert Mikszáth a bevezetésekben egyébként sohasem elnéző és csak ritkán udvariaskodik. Nem akarja meggyőzni a sorozat olvasóit arról, hogy a megvásárolt regények mindegyike hibátlan alkotás. Sőt, szinte kínos következetességgel figyelmezteti közönségét azok gyengéikre, ám egyúttal azt is elmondja, hogy mindezen ellenére miért érdemes mégis elolvasni őket.

Pulszky Ferenc és Podmaniczky Frigyes regényét például azért, mert az önkény éveinek *jellegetes* művei. A hozzájuk írt bevezetőkben Mikszáth tanácsot is ad a közönségnek, hogy miként olvassák őket. Úgy, ahogyan a korabeliek tették: a sorok között keresgéljenek! Bár Podmaniczky „regényei gyenge dolgok”, de azért „e regények többé-kevésbé mégis érdekesek, mert kifejezői annak a kornak és hangulatnak, amikor a magyar ember a sorok közt kereste az olvasni valót. Ebből az okból választottuk gyűjteményünkbe éppen »Az alföldi vadászok tanyáját«-t, mely a legnagyobb elterjedést érte, s melyet olyan elemző és kiegészítő módon olvasott a közönség, mint a Koránt szokták magyarázni a török papok – saját tetszésük szerint.”

Pulszky Ferenc regényének bevezetőjében Mikszáth még egyszer visszatér Podmaniczky Frigyesre: „ennek az írónak nem volt sok mondanivalója, s azt a keveset is rosszul mondta – hanem az olvasónak volt akkor sok fantáziája, s a sorok között elmélázván, maga gondolta hozzá a szépet, a poézist”. Mikszáth Pulszky regényét is hasonlóképpen értékeli. (Efféle szempontok alapján az elmúlt csaknem fél évszázad magyar regényeiből is látványos sorozatot lehetne összeállítani.)

Mikszáth szerint Vas Gereben művei tipikus korrajz-regények. Írójuknak ugyan „alig volt fantáziája, kompozícióiban sok kívánnivalót hagy fenn, mesét csinálni nem tud, de élcének, ötletének se szeri se száma, valóságosan összetorlódna nála a képek,

magvas mondások és hasonlatok. Regényei inkább korrajzok, részint olyan dolgokról, amelyeket átélt”. Vas Gereben ugyanakkor a parasztság hiteles ábrázolására is törekedett. Mikszáth ezt különösen nagyra értékeli életművében, miként Justh Zsigmondéban is, aki a magyar parasztot „rendkívüli, nemes, érdekes őslénynek tartotta, akivel érdemes bíbelődni”.

Toldy István munkáit Mikszáth elsősorban azért szerette, mert félreérthetetlenül kitűnik belőlük, hogy szerzőjük „temperamentumos író volt, erős egyéniséggel, élénkséggel, bátor, határozott hang, és bizonyos franciás eszrit jellemezte írásait”. (A fiatal Mikszáthnak Daudet a kedvence; egyik regényének dedikált példányára különösen büszke volt.)

Mikszáth a lélektani finomságok iránt érdeklődőknek elsősorban Kemény Zsigmond, Vadnai Károly, Beniczky Lenke és Wohl Stefánia regényeit ajánlja, különösen ez utóbbi írónőét, aki „tovább mert menni a lélektan és az analízis úttalan rengetegeibe”.

A *Hazai rejtelmek* című regényt Mikszáth szerint azért érdemes elolvasni, mert szerzője, Kuthy Lajos „mély megfigyelője a természetnek és páratlan leírója. Nyelve dagályos ugyan, s emlékeztet valamely gazdag österületre, hol buján nő fű, dudva, virág, s melyet szinte járhatatlanná fonnak az indák. A dialógok nem természetesek, az emberek se hús, se vér; »csinálmány« ez mind, de mekkora erővel és tehetséggel!” Mikszáth a legalább két nemzedékkel később született Iványi Ödön regénye erősségének mindennek éppen a fordítottját tartja, amikor *A püspök atyafiságát* amiatt dicséri, mert „nyelvezete gondos, színes, folyékony, élvezetes, formája elég könnyed, a szerkezet átgondolt. Van érzéke a jellemző és a finom árnyalatok iránt”.

Vas Gereben írásainak erőteljes nyelvezetére is nyomatékkal hívja fel az olvasók figyelmét. Mikszáth egyenesen a „legmagyarabb író”-nak tartja, szerinte Vas Gereben műveinek értéke csak emelkedett „a tőrülmetszett, hatalmas nyelvezet által, mely megtisztítatlanul van itt összehozva, mint a földből nyersen kihúzgált répa, de éppen ez teszi alkalmassá Vas Gerebent, hogy azok, akik nyelvünket könyvekből tanulták, utolsó iskolának olvassák az ő műveit. De ha hasznos azoknak Vas Gerebent forgatni, kik a nyelvet könyvekből tanulták, még hasznosabb azoknak, kik a nyelvet könyvekben tanítják; az íróknak, a nyelv művészeinek is gazdag bánya Vas Gereben. Különösen most, a nyelvérzék hanyatlásának szinte félni lehet, hogy végzetes korszakában”.

Ezek a kilencszázas évek irodalmi életétől elszigetelődő, kiábrándult és reménytelen Mikszáth Kálmán szavai. Bár a kifejezés pontosságára mindig is aprólékos gonddal figyelt, utolsó éveiben – nyilván a kedve és ízlése ellenére változó kor ellenhatásaként – szinte mindennél fontosabbá vált számára a stilisztikai és grammatikai törvények által szabályozott, ugyanakkor ízes, fordulatossá és magyaros irodalmi nyelv. Mikszáth a Vas Gereben nyelvezetéről írottakat minden bizonnyal a fiatalabb nemzedékeknek küldött üzenetnek szánta: lenne mit tanulni a régiektől!

5. A kandalló, az album és a Nagy Regény hősei

A *Magyar Remekírók Képes kiadásában* megjelent regények harminchárom szerzőjének életrajza közül Mikszáth végül is huszonkilencel készült el. Halálakor a sorozat kiadását megszakították; 1910-ben egyetlen darabja sem jelent meg. A Franklin Társulat végül is két esztendővel később fejezte be a *Magyar Remekírók Képes Kiadását*.

Mikszáthnak e sorozathoz írt bevezetői – az *Almanach*-előszókhoz hasonlóan – rendkívül népszerűek voltak századunk első évtizedeiben. Ha a korabeli olvasó egymás

után olvasta ezeket az írói életrajzokat, könnyen az az érzése támadhatott, mintha a kandalló előtt pipázva anekdotázó Mikszáthot hallaná. Lobog a tűz, az író egy karosszékben ül és mesél, miközben olykor-olykor az ölében fekvő albuma lapoz, melyben a múlt század magyar íróinak arcképe található. Mikszáth mindegyikőjüket ismeri: úgy mondja el történetüket, mintha hőseiről beszélne. „Hallgatói” könnyen kedvet kaphattak a bevezetőivel megjelentetett regények olvasásához. Mikszáth a megírásukkal minden bizonnyal éppen erre törekedett, a Franklin Társulat pedig elégedetten dörzsölhette a markát.

Legfeljebb azok az olvasók voltak elégedetlenek, akik meglehetősen kurtának tartották e Mikszáth-bevezetőket. Ezek viszonylagos rövideége nem magyarázható az *eleve* korlátozott terjedelemmel, hiszen Schöpfung Aladár előszói általában kétszer hosszabbak. Mikszáth – úgy tűnik – mindent elmond a bevezetőiben, amit az írókról tud, különösen a már elhunytakról. Annyit, és nem többet. Csupán tényeket sorol fel, nem színez, nem talál ki párbeszédet és az ismert adatok alapján nem gondolja el, hogy ez vagy az miként történhetett *volna* valamelyik írójával.

Krúdy Gyulát viszont majd éppen ezek foglalkoztatják leginkább; elődeit és kortársait, sőt még saját magát is úgy kezeli hasonló írásaiban, mintha mindannyian egy Nagy Regény hősei lennének. Panoptikummal alakította át Mikszáth karikatúrákat is bemutató arcképcsarnokát.

Krúdy írói arcképeinek előzményeit tehát a *Magyar Regényírók Képes Kiadása* elé írt Mikszáth-bevezetések között célszerű keresni.

JEGYZETEK

1. Mikszáth Kálmán: *Előszó az 1891. évi Almanachhoz*. In.: Mikszáth Kálmán: *Emlékezések és tanulmányok*. Bp. 1957. 609. S. a. r.: Rubinyi Mózes.
2. Osszathy Rósa János levele Mikszáth Kálmánnak. In.: MKÖM. 26. kötet. Bp. 1961. 22. S. a. r.: Méreiné Juhász Margit. (*A kiemelés tőlem. S. G.*)
3. Mikszáth Kálmán: *Pulszky Ferenc*. In.: Pulszky Ferenc: *A magyar jacobinusok*. Bp. 1909. V–VI.
4. Mikszáth Kálmán levele ismeretlen tanárnak. In.: MKÖM. 26. kötet. Bp. 1961. 72. S. a. r.: Méreiné Juhász Margit. (*A kiemelés tőlem. S. G.*)
5. Mikszáth Kálmán: *Jókai halálára*. In.: Mikszáth Kálmán: *Az én halottaim*. Bp. 1914. 222–223. S. a. r.: Rubinyi Mózes.
6. Mikszáth Kálmán: *Rákosi Viktor*. In.: Rákosi Viktor: *Elnémult harangok*. Bp. 1905. V.
7. Mezei József: *A magyar regény*. Bp. 1973. 387.
8. Mikszáth Kálmán: *Baksay Sándor*. In.: Baksay Sándor: *Pusztai találkozás és Patak banya*. Bp. 1907. VIII.
9. Mikszáth Kálmán: *Beniczkyé Bajza Lenke*. In.: Beniczkyé Bajza Lenke: *Végzetes tévedés*. Bp. 1909. V.

K R I T I K A

A történet folytatása

DARVASI LÁSZLÓ HISTÓRIÁIRÓL, LEGENDÁIRÓL, KÉPREGÉNYEIRŐL,
ÉS AMI MÉG HOZZÁ TARTOZIK

Darvasi László első novelláskötete után (*A veinhageni rózsabokrok*, 1993.) két olyan kötetet állított össze gyors egymásutánban (*Szív Ernő: A vonal alatt* és *A Borgognoni-féle szomorúság*, 1994), amelyek nem igazán hívták elő a kritikusok elismerését. Úgyis mondhatjuk, a kezdeti majdnem osztatlan laudáció után a „sok szép (további) mondat” már megrontani látszott a gyomrokat. Holott egyszerűen csak a szöveg-emésztéssel kellett volna csinálni banni, esetleg kevesebb Darvasit fogyasztani, még inkább felismerni a *Borgognoni*-kötet esetében a kínálat átmeneti jellegét, az igaz, szépírói ihletettségű, de bevallottan is publicisztikai funkciót betölteni kívánó *Szív Ernő*-tárcákkal kapcsolatban pedig éppen a szándékos műfaji elkülönülést¹. A megelőlegezett kritikus bizalom a látható eredmény láttán mindenesetre majdnem osztatlanul megrendült. Darvasi néhány idevágó kérdésre az *Új Forrás*nak adott interjújában maga adott választ.² A kritika hangjának radikális megváltozásában mindenesetre nagy szerepet játszhatott, hogy az olvasói/szakmai réteg *A veinhageni rózsabokrok* utáni opuszokban minőségi ugrást várt volna el, a desszert viszont jó néhány recenzens számára túl édesnek bizonyult. Talán túl nagy volt már a várakozás az elmesélhető és elolvasható történetet hozó messiásra a brochi értelemben vett (múlt)századvégi vákuum e századvégi ismétlődésében³. Mégis, amikor a láthatón túl is láthatóan továbbépítkezik egy egyelőre inkább esztétikai mintsem etikai prózapoétika, melynek újabb csomópontja az 1993-tól 1995-ig folyóiratokban publikált, nagyjából hosszabb lélegzetű prózai munkák gyűjteménye, *A Kleofás-képregény*, a rózsabokrokkal megkezdett apokrif bűn és bűnhődés-történet variációkban gazdag folytatása, tarthatatlan olyan kijelentésekkel dolgozni, (bár minden nézőpont kérdése), hogy Darvasi prózája menekülés a líra defektizmusa elől (Mészáros Sándor)⁴, hogy a posztmodern minimalizmus máso-

¹ Nem tudok egyetérteni ezért pl. Dérczy Péter megjegyzésével, aki szerint „ezek az írások (ti. a Szív Ernő-tárcák), bizonyos poétikai kérdések értelmezésében... elválaszthatatlanok Darvasi egyéb műveitől”. (*Határ*, 1995/3.)

² „És persze azt sem szabad eltagadni, hogy kis színeseket, tárcákat, glosszákat, publicisztikákat írni egyszerűen kellemes dolog. Ebben a kellemességben a könnyed mozdulatok gyors megtérülésében van a legnagyobb veszély... Most egy regényen dolgozom, és hidd el, legszívesebben az életemnek minden pillanatát ennek a munkának szentelném. De egzisztenciális okokból ezt nem tehetem meg. Mint ahogy az is előfordulhat természetesen, hogy egyszer csak azt mondom, le vannak szarva az egzisztenciális okok.” (*Új Forrás*, 1995/4.)

³ Vesd össze Hermann Broch: *Hofmannstahl és kora. Szecesszió vagy értékesítés* (Helikon, 1986), illetve Szilasi László *Dixi!* (*Alföld*, 1995/november) című esszéit.

⁴ „Költészetének válsága elől a próza területére lép át, ami bár menekülés jellegű, mégis művésziileg felszabadító és logikusnak tűnő lépés.” (*Nappali ház*, 1995/2.)

lata (Györffy Miklós)⁵, esetleg sokszorosító generátor-technika végeredménye lenne (Milbacher Róbert)⁶. Hiszen *A portugálok* című kötet (1992) egyértelműen szimbolizálja az esztétikai/lírai mondanivaló epikus formaigényre irányuló vágyát, a határozott formabontást és -váltást, emellett viszont a lírizálás továbbra is fontos stilisztikai vonzereje maradt Darvasi novelláinak⁷. Sem a posztmodern, sem a minimalizmus, sem a posztmodern minimalizmus szűkre szabott egyenruhája nem húzható rá a *Borgognoni*-kötet két ciklusára, hiszen a *Magyar novellák* hagyományos, nem rövid (!), a ki írhatta volna még-kérdés archetipikus szövegváltozatai, a prózáírással még csak kacérkodó írói habitus rózsabokrok előtti korszakának mesteribb folytatása (lásd a kötetbe fel nem vett, de folyóiratokban olvasható korai novellákat), a *Rövid történetek* pedig *A portugálok* próza vagy/és líra (de)konstruktív kettős játékának folytatólagos variációja. A Darvasi-próza kezdettől fogva él a folytatás, a folytathatóság, a folyamatosság poétikai igényével, a látszólagos ismétléssel és ismétlődéssel, melynek során a szövegek gyakorta kerülnek diskurzusba egymással, és egyszerre képesek újraépíteni és lebontani önmaguk eredeti szövegvilágát. Lásd *A Zord Apa...* diszkrét-részleteinek *Magyar novellákká* alakulását a *Tiszatáj* 1995/1. számában, vagy fordított irányban, hogyan lesz a *Könnymutatványosok* rövid történetéből globális regénytörténet⁸. E prózametamorfózis mindenestre nem a szöveggyártó kisiparos szoftverjében megy végbe, arra inkább a már szinte epigon módjára történeteztető mai századvégi novellistákat kellene példaként felemlíteni. Darvasi műveinek olykor valóban zavaró nyitottságát, önkényes motivikáját, ciklikusan mozgó struktúráját az a még mindig folyamatos epikai útonlét óvja meg a tematikai beszűküléstől, a tökéletes széteséstől és a permutálhatóság veszélyétől, amely újabb és újabb formátumot és nagyságrendet kíván meghódítani magának. E keresés és útonlét egyelőre biztosíték. Ami Darvasi sokmondatos termékenységének önkontrollja lehetne, az a válogatás és kötet szerkesztés tudatosabb igénye. De ez vonatkozik Darvasi mindenkori olvasójára is: Szív Ernőtől például nem szabadna többet várni, mint ami, vagy aki, (véletlenül sem tennék egyenlőségelet Szív Ernő és Darvasi László közé), és ezért nem is kellene egy lapon emlegetni a tárcanovellákat *A veinhageni rózsabokrokkal*, vagy akár *A Borgognoni-féle szomorúsággal*.

Ezt a hiányt, már ami a kötet-komponálást illeti, joggal tette szóvá Bán Zoltán András *A veinhageni rózsabokrokról* írva⁹. Őszerinte nem találta poétikai helyét az egész kötetben *A világ legszomorúbb zenekara* című abszurd jellegű elbeszélés. A sors iróniája talán, hogy mégis ez a szöveg emelkedett kötetcímmé 1995-ben, amikor megjelent Darvasi német nyelvű, válogatott kötete, *A veinhageni rózsabokrok*, *A Borgognoni-féle szomorúság* és *A Kleofás-képregény*, vagyis az eddigi három magyarul megjelent prózakötet metszete. Legsúlyosabb része e német nyelvű kötetnek természetesen az első elbeszélés-kötet, a *Kalap áriája* kivételével minden szöveg bekerült a német változatba, megtalálta poétikai helyét *A világ legszomorúbb zenekara* is, hiszen az abszurd vonal kiégyesült a második próza-kötet *Az amputációs iroda* című szövegével, és a rendkívül fi-

⁵ „hasonlóan kopár novellák”/„se-füle-se-farka kis történetké”/„csak a kis formáig jut el”/„ismét minimális elvekre épül” (*Magyar Napló*, 1995/4.)

⁶ „A tanulság annyi csupán, hogy Darvasi-féle történeteket lehet írni (durvábban: generálható), csak papír kell hozzá meg toll, meg egy jó adag szomorúság.” (*Határ*, 1995/4.)

⁷ „...nem fordultam el a lírától, inkább bizonyos lírai formákat adtam fel mindenfajta epikai formáció kedvéért.” (*Új Forrás*, 1995/4.)

⁸ Lásd *A könnymutatványosok legendáját* a *Jelenkor*, a *Tiszatáj* és az *Alföld* 1996-os számaiban.

⁹ *Holmi*, 1994/június

noman megérzett abszurd melankólia/szomorúság leitmotívumra felfűzött/komponált elbeszéléssor zárlataként a köztes időben keletkezett, *A Kleofás-képregényben* is központi helyet elfoglaló *A fuldai Kékvízésés* című első, hosszabb lélegzetű történet került. Számomra a három kötet egészét pompásan reprezentálja a válogatott német nyelvű kötet kompozíciós egysége, mert képes felmutatni burjánzás- és törésmentesen Darvasi minden epikai-lírai erejét, amihez nagyban hozzájárul Ágnes Relle érzékeny fordítása. Darvasi *tényleg* szomorúan szól németül, és nem utolsósorban a német könyvkiadás piacorientáltsága, precizitása olyan designú kötetet hozott létre – keménytáblás kötés, színes borító, könyvjelző, szerzőről fénykép –, amelyet a sok magyar mondattól elfáradt olvasó is szívesen vesz újra kézbe. Egyáltalán nem általános eset, hogy magyar kritikusok odafigyelnek hazai szerzők külföldi megjelenésére, de most Mészáros Sándor is, Szilasi László is mintegy piedesztálra emelte e rangos eseményt a *Nappali házban*, a *Jelenkor* pedig fordításban közölte az első kritikát Karl Markuss Gausstól. Tanulmányos volna egyszer végigkövetni nekünk is, hogyan alakul könyv és kritika együttes útja más tájakon¹⁰. Itt csak jelzésszerűen: az eddig megjelent németnyelvű recenziók, kritikák az olvasó érdeklődését igyekeztek felkelteni, akár gazdasági okból, akár nem, nem az olvasót terhelték meg és ijesztették el többoldalas eltudományosított szekunder-szövegekkel, mert nyugati szokás szerint az első kritikai lépés találás a próba kedvéért.

A fentebb említett alapos szerkesztési minta hatására is változtathatott Darvasi az eredeti folyóiratbeli közlések sorrendjén, és *A Kleofás-képregény* történeti, legendái és képregényei már valóban finom kötetsszerveződés eredményeképpen kapcsolódnak egymáshoz, középen Darvasi eddigi munkáinak egyik legpregnansabb elbeszélése, *A fuldai Kékvízésés*, előtte két rövidebb, mögötte két hosszabb elbeszélés, az epikus útonlét két-két, egymáshoz igen közeli állomása. Darvasi prózaépítkezésének legfontosabb újdonságai számomra e szövegek alapján a következőképp írhatók le:

1. Eltűnt *A veinlageni rózsabokrok* elbeszéléseinek kopasz fiúja, helyébe többnyire a világ „létfontosságú” dolgaiba már beavatódott, a világ üzelmeit azonban még átlátni nem tudó passzív fiatalemberek kerülnek (Mark Stallendorf, az ifjú doktor, vagy Valdek, a diák). A „kopasz fiú” naivitásának-ártatlanságának elvesztésével zárultak az „első mesék”, az individuum beavatódott az élet dolgaiba, kilépett a gyermeki tudat lét-egységesítő szemléletmódjából és megkezdte egyéni élettörténetét. A müthenheimi szörnyeset delikvense, Mark Stallendorf, a tudatos és a tudattalan cselekvés határmezsgyéjén önmaga, az őt körülvevő környezet és a magasabb rendű hatalmak egymástól igencsak különböző és gyors változásra képes helyzetelemző magatartásának foglya lesz. *A Zord Apa...* történetének orvos-figurája a praktikus élet praktikáiban igyekszik kiismerni magát, de ő is egyelőre áldozatként, inkább kevesebb, mint több sikerrel, *A Kleofás-képregény* Valdek nevű diákja, a kezdő orvos-figurához hasonlóan, passzív befogadója a körülötte zajló eseményeknek, de már mindkettőjük „felnőttebb”, „óvatosabb”, „megérintettebb”. A kopasz fiú meséje így változik át különböző idők és terek szintjén a szemlélő-kereső-útonlévő fiatalemberek meséjévé. Tematikájában vi-

¹⁰ A Rowohlt kiadó *Kursbuch* című negyedéves periodikájában mutatkozott be először Darvasi három rövid történettel, a kötet megjelenését felolvasó körűt követte, majd sorban jelentek meg a különböző szintű és tartalmú olvasócsalogatók (*Die Zeit, Hamburger Abendblatt, Neue Zürcher Zeitung, Süddeutsche Zeitung, Badische Zeitung, Berliner Zeitung, Tagesspiegel*). Közülük Ilma Rakusa részletesebb elemzését és méltatását emelném ki (*Neue Zürcher Zeitung*, 1995. 08. 10.), valamint azt a vele készített interjút, amelyben a mai közép-európai irodalomról beszél, és reprezentatív alakjai között Darvasi helyét igyekszik kijelölni (*Berliner Zeitung*, 1996. 10. 28.).

szont, és ez általánosan jellemző az egész kötetre, megmarad és továbbíródik az az „apokrif” bűn és bűnhődés-történet, mely az ártatlanság korának bukásával kezdődik és a bűnnel való tudatos mesterkedéssel folytatódik¹¹.

2. A bűn és bűnhődés-történet kilép a mitikus Időből, és történeti keretbe ágyazódik. *Juda ben Semuél Halévi* egyéni sorsa mögött a keresztes háborúk és zsidóüldözések történeti háttére rajzolódik ki, *A müntenheimi szörny különös históriáját* a narrátor a harmincéves háborút lezáró békeévekbe helyezi, *A Kleofás-képregény* haldokló ezredese történelmet alakító csatákat játszik újra „kapitális” tévedéseikkel együtt makettasztalán. Valójában „történelem nélküli” sorstörténeteket olvashatunk „ironikus, eltávolított, naiv” tálalásban továbbra is (Balassa Péter)¹². Az általánosabb szintre emelt össz-történet, a nagyobb irányultságokat és mozgásokat kirajzoló történelem darabkái, részletei díszletként, beépített háttérként szolgálnak az egyedi történetfestéshez, így azok felcserélhetővé, fakultatívvá válhatnak a mindenkori utolsó történetek elmesélésében.

3. A *Kékvízesés-* és a *Zord Apa*-történet még megtartja egyes szám első személyű narrációját, de már maszkok mögé bújik a mesélő (Jakob Waase és a fiatal doktor nagybácsija), a továbbiakban pedig egyes szám harmadik személyű narráció fordul csak elő. A narrátor pillantása látszólag képes befogni a szövegvilágok teljes horizontját: a narrátori nézőpont tágulása a figurák által megtapasztalható világ tágulásával lesz egyenesen arányossá. Darvasi e technikai módosítással egyre nagyobb epikai tereket látszik meghódítani. Itt kell utalnunk regényének publikált részeire, és az onnan kiolvasható (egyelőre még) narrációs „pillanatokra”: ahogy az adott szövegvilág 'alakítója' a beavatódás és beavatás együttes horizontján közönségét megszólítva kívánja közösségben látni és láttatni teremtdő, alakuló 'világának' eseményrendszerét. Az epikai táv a regény nagyságrendjében azzal bővül, hogy 'szerző' az 'olvasónak' tudatosan, őt szem előtt tartva, célzottan mesél.

4. Már régen nem fontos a krónikás, a kódexíró, a komédiás, a rendező, a képregényrajzoló neve – a termék, a történet és annak technikája a fontos. A szerző jelentősége a tömegkultúra szintjén különösen eltűnőben van (vagy már el is tűnt, vagy nem is létezett).¹³ Darvasi újabb „műfajmegnevezései” a középkortól egészen napjainkig öleli fel a tömegkultúra vagy a szélesebb olvasói rétegek igényeit (az említett változatok a filmmel és a képregénnyel egészülnek ki), parafrázálásuk és metamorfózisuk révén az úgynevezett „magasabb” és „alacsonyabb” kultúrkör látszólag összebékíthetetlen ellentétét próbálja meg feloldani a szerző. *A Kleofás-képregény* elbeszélései ráadásul már poétikai szinten célozzák meg ezt a fajta szintetikus jellegű olvasói irányultságot.)

5. Az írói műhelyben tehát minden 'lehetséges' történés, annak problematizálásával egyetemben, elbeszélhetővé lesz, és ami elbeszélhetővé vált, azt már csak az olvasó-

¹¹ Részlet Mikola Gyöngyi dolgozatából: „...Darvasi nemcsak apokrif keletkezéstörténetet ír, hanem az íráskor háttérében kirajzolódik egy apokrif evangélium is... Darvasi számára az alap-történet a bűnbeesés története. Kopasz, magányos árva, szűz hősei bizonyos értelemben a paradicsomi embert szimbolizálják... Az a világ azonban, melyben ezek az ártatlan lények élnek, már réges régen nem az édeni egység világa. Darvasi... éppen a bűn és a szeretet, vagyis a legfőbb rossz és a legfőbb jó bonyolult kapcsolatát, végleges összefonódottságát tárja elénk. Hősei, bár gyengék és kiszolgáltatottak, mégsem adják meg magukat önként a gonoszoknak...” (in: *Csipesszel a lángot*, 1994.)

¹² A *Borgognoni*-kötet bemutató esszéjéből (*Jelenkor*, 1995/Január.)

¹³ Lásd akár a *Sztracsatella* egyik ironikusan önreflexív jelenetét. A *Pretty Woman* azzal a csodálatos Julia Robertsszel, és Kern kérdésével: na de ki tudja a rendező nevét?

val szemben kell biztosítani, támadhatatlanná tenni. Azután valóban elhajíthatja a szerző minden maszkját, és eltűnhet történetében. Így jelennek meg Darvasinál a harmadik személyű narráció használatok a lábjegyzet-történetek, a spirál-történetek, amelyek az egymásra reflektálás, az egymásba olvadás során biztosítják önmaguk egyéni és megfellebbezhetetlen kvalitását – a kritikus bárminemű megjegyzésével szemben. Kaufmann Dávid Juda ben Semuél Haléviriól szóló előadását a mindentudó narrátor „mértékkel felépített, kerek előadás”-feliratú pecséttel látja el. Jakob Waase az olvasó bocsánataért esedezik, hogy nem rendelkezhet az írói mesterség minden adományával, de van kellő alázata és főképpen mértékletessége, ami meg kell hogy óvja az elkészült művet az olvasó becsmérő szavaitól. Darvasi László, a szövegek belső védelmi mechanizmusát kidolgozva, Christoph Ransmayrrel karonöltve a hátrahagyott történetek közül már függetlenül alakuló története elől tűnik el¹⁴:

„És az elbeszélő, aki történetében embereket, házakat, vagy egy behavazott falut változtatott át nyelvvé, a hangzavarban most maga is átváltozik egy sokrétű történet figurájává, amit boldogulásáról vagy szerencsétlenségéről kezdenek mesélni. Történetek, melyeknek irányát és végét ő már nem határozhatja meg.

Mit tegyen? Maradjon csendben és figyeljen? Minden kísérlete, hogy folytassa történetét, megóvva a legrosszabbtól, legalább annyira kimerítő lenne mint reménytelen: amit elmesélt, amit leírt, sehol másutt nem lehet világosabb és egyértelműbb, mint a történetek belsejében. Mit tehet? Elfordulhat újra és újra, és szótlanság távozzon. De hová?

Először nyílt vidéken át, még mindig védtelenül, de a visszamaradók számára már egyre parányibb és jelentéktelenebbé lesz. Onnan is tovább, mindig tovább, míg valamikor, egy dübörgő város szélén vagy magasan fent a hegyekben, vagy egy lankás, fátlan domboldalon felismerhetővé válik egy új történet belsejébe vezető út, egy hófedte, vagy nyáriasan poros, szögesdróttal vagy virágos rekettyéssel szegélyezett út, amelyen az elbeszélő újra megtalálhatja alakját, hangját, és végül visszatérhet a világ közepébe.”

A Darvasi-világ első középpontjában, *A Kleofás-képregény* első történetdombja mögül, a lábjegyzet-történet némi rekonstruálása után¹⁵, Kauffmann Dávid tudós férfiú lép elő, aki 1894. október 17-én este Erzsébet, magyar királynéhez indul, hogy előadást tartson „egy különös életű zsidó” költőről, *Juda ben Semuél Haléviriól*. Juda ben Semuél Halévi egyszeri és megismételhetetlen (élet)történetét Kauffman Dávid a „keresett” személyre vonatkozó sokszínű és sokrétű legendákból, valamint az individuum fölött elszuhanó, de annak történetét meghatározó történelmi eseményekből állítja össze. S bár a kísérlet, hogy a legendák fikatív és a történelem faktív rendszerelvűsége alapján rekonstruálhatóvá válják az (élet)történet, egy bizonyos pontig sikerül, a költő halálának körülményeit illető kétséges pont körül már segítőképz és megtévesztő legendákkal sem igazodhatunk el.

Szóval hogy *hogyan is történt*.

Kauffmann Dávid, „tudós férfiú” a „magyar királyné szép arcába pillant”, és elmeséli, hogyan találkozott össze Jeruzsálem határában Matthias Brügge, egykori wormsai foltozóvarga és Juda ben Semuél Halévi, a költő. A történet egy lehetséges és szükségszerű formájában. Ez a „mértékkel felépített, kerek előadás” nyolcszáz év távlatába tekint vissza, és benne a történelmi faktum és a legendászerű fikció egymással kauzális viszonyba lép: „Amikor IV. Alfonz leoni és kasztíliai király bevonul Toledóba és székhelyévé teszi az impozáns püspöki rezidenciát, a verebek vérengzése abba-

¹⁴ Christoph Ransmayr: *Die Erfindung der Welt* (részlet a szerző fordításában).

¹⁵ Az eredeti *Pompeji*-közlés lábjegyzet-formája a kötetbe sajnálatos módon nem jött át.

marad." A szélesebb, történelmi tablókép ugyanakkor a szűkebb létterének engedi át az elsőbbséget: a zsidóellenes pogromok sötét tónusú világot írnak körül – miközben fényes jövő elé tekint a zsidó költőgyermek. Mint Novalis *Ofterdingen*jében, őbenne is egy vándor meséi ébresztik fel a vágyat a „dichten und denken” programjának megvalósításával elérhető különös világ iránt. Juda ben Semuél Halévi célja Jeruzsálem lesz. Az alakuló életmű itt viszont nem az élet értelmének hordozója. A vágy csak Jeruzsálem határáig hajtja a már hírnévtől gazdag, megőszült költőt. S akkor előlép a történet dombja mögül Matthias Brügge, aki már ötven éve várt Halévire, és „utolsó olvasójaként” agyonveri a megtért?, a hazaért? költőt.

Juda ben Semuél Halevi utolsó olvasója Matthias Brügge volt: lebunkózta a költőt. Kaufmann Dávid Haléviről szóló előadásának utolsó hallgatója Erzsébet királynő volt. „A tudós nem tudja eldönteni, csalódott-e a szép királynő, vagy csak a tudás-zomja kielégítetlen. Kauffmann Dávid ekkor életében először és utoljára...”

A királynő, mint Kauffmann Dávid utolsó „olvasója”? A Kauffmann Dávid nevű szerző további sorsáról azonban nincs több tudósítás. Ezt a történetet mindenesetre többet nem mondta el.

Majdnem pontosan száz évvel később, 1995-ben kerül az olvasók elé Juda ben Semuél Halévi és Kauffmann Dávid egymásbafonódó története. A szövegeket „uraló” narrátor az első rész „irodalmi” kvalitását biztosította, viszont a királynőre bízta a szerző további sorsát.

Kitüntetett pozíció. De a narrátor számolt-e a maga utolsó olvasójával?

És a jajszóval, amit a tölgyek lombjai közé száműz a szél.

A kötet második történetdombja mögül *A münnenheimi szörny* lép elő: „Aligha száradhatott meg XIV. Lajos, Krisztina királynő és II. Ferdinánd biztosainak cirkalmas kézjegye az osnabrücki egyezményen, amikor borzalmas gáztett történt a bajorföldi Münnenheimben.”

Jan Helmer, volt hercegi veterán, megkérdezi a családirrással vádolt Mark Stallendorft, igaz-e az a szóbeszéd, hogy felriadt Falkmeyer Jánoska, miközben szüleit gyilkolták, és „ellenkezés nélkül várta, hogy elvágják a torkát”. Stallendorf erre beindítja azt a gépezetet, amelynek célja, hogy elhomályosodjon minden ok-okozati összefüggés a történetekkel kapcsolatban. Kezdetben bevallott bűnére „fantáziaszülemények” épülnek, utazók, krónikások, mutatóványosok és ponyvaszerzők formálják a históriát, s maga Mark Stallendorf is e többretegű történetgyártásnak lesz az áldozata. Az (át)írt történet magához ragadja a kezdeményezést, a variációkban gazdag fikció rátelepszik a faktumra. Mark Stallendorfnak „nincs már felelősséggel vállalható tudása a Falkmeyer család haláláról, az is lehet, hogy valóban ő volt a gyilkos, miképpen az is lehet, hogy nem ő volt...” Jan Helmer közbeveti: „Ha gyilkol az ember, arra általában emlékezni szokott.” Mire Stallendorf: „Vajon Jan Helmer emlékszik-e pontosan, hány ember vérént ontotta azokban az években, amikor a hercegi család szolgálatában állt.”

Nem Stallendorf felmentése ez a válasz, a narrátor egyszerűen csak rámutat az individuális történet és a történelem ellentmondására. A bűnt csak a bűn ismerheti. De hol van a bűn határa? Mark Stallendorf demonstrál, analizál. Idegenként, vándorként keveredett Münnenheimbe, egy zárt, patriarchális közösségbe, ahol a polgárnak neve és tisztessége van. De mi történik a tisztességgel, ha kiderül, hogy a meggyilkolt Falkmeyer pékmester piszkos ügyletekbe bonyolódott, történelmet is módosítani kész üzemekbe?

A helyi családirrássra így aztán láthatatlan hatalmak telepsznek. Az egyik, Stallendorf általános érvényű magyarázata: „az ember lelkében különös, nem evilági szörnyek szunnyadnak, s egy ilyen szörnyeteg az, amely őbenne most föltámadt, s zabo-

látlan erővel kíván vért, borzalmat és halált". Tiszta szívű, poétikus filozófiával mesél a gyilkos a benne végbemenő dolgokról. Talán ez a tiszta szívű mese gyilkol benne és általa? A másik, a szóbeszéd hatalma: felkapja a szél a történetet, és viszi, szórja szerkesztet. Hogy Falkmeyer péket bosszúból ölték meg. Hogy nem is az idegen volt a gyilkos, de ő a hercegi fattyú, s ezért vállalta magára a bűnt. A harmadik, valóban láthatatlan hatalmi mechanizmus a csak különös rendelkezéseiben megnyilvánuló „hercegi udvar”. Egymással összefonódva, ok és okozat egységét megszüntetve születik meg *A müttenheimi szörny históriájának* egyszeri szövegváltozata.

Falkmeyer Jánoska, mint a történet egyik tanúja, sőt, a történet részese, hajlandó volt elvágatni a torkát. A narrátor koholt Pascal-mottóval bebiztosította szövegét az esetleges olvasói vádakkal szemben: „Én csak azokat a történeteket fogadom el, amelyeknek a tanúi hajlandók lennének elvágatni a torkukat.” Falkmeyer Jánoska áldozata és Pascal autoritása csak elegendő e szöveg védelmére?!

Akarj naiv lenni, és elhiszed.

Jakob Waase mint Simon Krisztus keresztyét, úgy veszi magára a helyettes elbeszélő szerepét *A fuldai Kékvízesés* körüli históriában. Idejének lejártát érezve tökéletes rezonanciával, azt is mondhatnánk, Borgognoni mestertől kölcsönzött melankóliával tekint vissza élete, és mások életének történetére. Mint egyszeri sorsközvetítő, aki nem mesterségbeli tudásból, hanem kötelességérzetből jegyzi fel Kathrin Kunze és Liza Stühlfhof szomorú históriáját, védelmet kér olvasójától, tekintsen el hiányosságainak felrovása mellől, hiszen ő „nem hivatásos elbeszélő”. A fizikai és lelki fájdalmat egyaránt előidéző rekonstruálást a halálát érző orvos hiányosságainak tudatában is elvégzi; saját feljegyzései, a lányok naplói, levelei, és hivatalos dokumentumok alapján kerekíti az elbeszélést, s ahol hiányosságok mutatkoznak, képzelete „kellő alázatával és főképpen mértékletességével” igyekszik azt pótolni.

Kezdet és vég közt csupa jelen idő ez az elbeszélés. A köztes tér és idő lírai eseménytöredékek fénye és a végzet egyre komorabb sötétsége közt rajzol ki hatalmas ívet. Csak a közvetítő hang marad változatlanul melankolikus, ami viszont ezen a hangon szól, idő és tér nélkülivé lesz, egymást váltó pillanatképek (események és természeti képek) mint filmkockák peregnek végtelenül tovább. Apróságok, finom, árnyalatnyi suhanások, kézmozdulatok, pihegések, hangtalan rezgések. Bimbózó leányok végzetes játszadozása. Szenvedély, szerelem, bűn és halál. Csupa véletlen ismétlődés, hiszen hogyan tűnne fel Kathrin előtt újra az a méhecske, amit Liza az arcán vitt be a templomba, és hogyan nyílna ki háromszor is Simon történeténél az Evangélium. A szimbolikus tartalmú ismétlődések nem rendelkeznek tartalommal, figyelmeztetnek csupán a korrespondencia véletlenszerű, de csábító lehetőségeire.

A Zord Apa avagy a Werner-lány hiteles története egy századvégi/századeleji hangulatot visszaidéző bűnügyi történet, amelynek középpontjában egy frissen diplomázott doktorjelölt úgymond elrabortatik nagybátyja által a fővárosból vidékre, hogy ott, Szeged városában ismerkedjen az élettel. „Látni mindent, ez egy nagy és eltökélt elhatározásom”, mondja Rilke *Maltéja* után szabadon a fiatalember. Ez a látni akarás az életet egészében birtokolni vágyó, de még határait nem ismerő szenvedély kísérlete lesz. „Azt színleltük, hogy a létezés egyetlen rendezett mese, hol a rosszakat felírják, és a jók csilagos ötössel mehetnek haza”, olvashatjuk a Lengyel Pétertől vett mottót. Ahogy a fiatalember pusztá kalandvágyból belekeveredik egy több áldozatot is követelő sötét ügyletbe, ahogy a történetet követő és annak minden nyitott szálát elvarró képeslapok (újabb multimediális megoldás!) tárgyilagos hangon közlik az események faktumát,

mind-mind ennek a színlelő poétikának lesz az eredménye. Hiszen éppen az egyéni látásmód és értelmezés horizontján nem jelenik meg a tényekről levett kép, a megoldás, amely már csak a szubjektum hatókörén kívül fogalmazódhat meg, arról nem is beszélve, hogy ez az egész nagy kaland nem a mindent látni és tudni kívánó főszereplő személyén keresztül jelenítődik meg, maszk csupán az egyes szám első személy. (A Géza nevű nagybácsi, életművész és novellista „megír netalán”, mondja a fiatalember, és az utolsó képeslap szerint: „A doktor nagybátyja egészségügyi szabadságot vesz ki, miközben naponta a Főpostára jár, és kéziratokat küldözget egy budapesti hírlapnak.”)

Darvasi László e „kisregénye” az első szabadulás az elbeszélések rendkívül szigorúan poentírozott világából; egyenesvonalú elbeszélés továbbra is igen sok lírai betéttel (tárca-terjedelmű fejezetekre osztva talán Géza nagybácsi folytatásos tárcaregényének védelme miatt?). A szöveg egésze éppen ezért újra és újra indul, a sok kitérő, mellékszál mintha önmaga jelentőségét hangsúlyozná, ezért aztán maga a főcselekmény is szinte kimért lassúsággal, hosszú késleltetéssel rajzolódik ki, s még ezek után is meg-megszakad.

Persze: *legyen igaz, hogy a felszínen van a mély is!*

A *Kleofás-képregény*, a kötet címadó, utolsó elbeszélése már mentes mindenfajta feleslegesnek, kitérőnek tűnő díszletezéstől, bár motivikájának erőteljes megterhelése következtében olykor ez a történet is veszít epikai egyensúlyából. Valdek, a diák egy N. nevű városkába érkezik, hogy kutatásokat végezzen egy evangéliumi novella ürügyén, „ám Valdeket valójában nem a múlt szövevénye, históriák és legendák, és nem is a város jelene érdekelte”. Karácsony kisasszony, családjának kissé könnyűvérűnek titulált, már épp öszültni kezdő tagja lesz érzelmi?, érzéki? érdeklődésének középpontja.

Ennyi történetdomb mögül már láthatóvá kell hogy legyen a világ közepe.

Ám azt is észre kell vennünk, hogy Darvasi történetbonyolítása nemcsak szerzőjét van hivatva eltüntetni, átlényegíteni, de lassan önmagát is képes lesz feloldani a szöveg egészének viszonyrendszerében. A *Kleofás-képregény* maga már oly nagymértékű imaginációval rendelkezik, hogy cselekmény, figura-alakítás és nyelvi klisé áttetsző együttese teljességgel ellehetetleníti az epizód-együttesek akárcsak legegyszerűbb interpretálhatóságát. A megoldás persze önként kínálja magát a lábjegyzet-történet és a fő-történet egymásba olvasztásával, ahol is a Valdek nevű diák, már megszabadulva és másokat is megszabadítva a mítoszok gerjesztette hamis képzelgésektől, és saját, végigírt evangéliumi novellájától, felmondja magának és a kiüresedett világnak a befejezést, azt a befejezést, ami még el sem kezdődhetett, hisz mindez csupán irodalom, az üressé lett és magát újra betölteni kívánó világ történet-vágya: a történetre vágyakozást, „mint rég megígért messiásra, mint kiérdemelt jussra” maga a történet kinevezett messiása likvidálja a világ utolsó középpontjából¹⁶.

Hogy aztán meheszen mindenki tovább, a maga útján.

„Ment az emmauszi úton a Kleofás nevű tanítvány, egyedül, mint az ujjam. Hanem egyszer csak mellé szegődött a Sátán. Nem szólt egy szót sem, csak ment Kleofás mellett, mintha az édestestvére lenne. Sokat nem beszéltek. Csakhamar találkoztak egy másik utazóval is, akit nemrégén feszítettek meg, de aztán feltámadt és Názáreti Jézus volt a neve. Így mentek hárman Emmauszig, a szegény zsidó faluig, ahol megvacsoráztak. És aztán ment mindenki tovább, a maga útján.” (A *Kleofás-képregény*. Jelenkor Kiadó, 1995.)

Bembitz . Uttilu

¹⁶ A kölcsönvett idézet a már említett Milbacher Róbert dolgozatából származik.

A panasz artikulációi

IMRE MIHÁLY: „MAGYARORSZÁG PANASZA”

Fourdain úr nagyon fontos, azóta persze már toposzként használt (és ezért némileg elkoptatott) gondolatot fogalmaz meg a *topoi* (helyek) természetéről is, amikor döbbenten felkiált: negyven esztendeig prózában beszélt, ám erre csak most jött rá (*Molière: Le bourgeois gentilhomme*). Bizony gyakorta járunk így. Sokszor nem tudjuk, mily erősen irányítják megszólalásainkat a hagyományozott sablonok, a gondolkozási sémák, a *loci communes*. Sokszor viszont tudjuk, vagy legalábbis erősen gyanítjuk. Ilyenkor reagálhatunk úgy is, mint a nevezetes, az újabb irodalomtudomány által gyakorta idézett *Philipp Lord Chandos*, aki felhagyott az irodalmi tevékenységgel, hiszen *a fogalmak körtáncából mindig kimaradtak legmélyebb, személyes gondolatai* (*Hugo von Hofmannsthal: Ein Brief*). Reagálhatunk azonban úgy is, hogy számolunk a különböző időkben és viszonyok között megerősödő toposzok továbbélésével, az általuk létrehozott szabály- és formarendszer hagyományaival, s ehhez igazítjuk naponként való megszólalásainkat. A professzionális (hivatásos) olvasó viszont feltétlenül ismeri mindkét gesztust, és nagyon alapos, néha évtizedekig tartó vizsgálatokkal arra törekszik, hogy az irodalmi beszédmód retorikai-poétikai elveit meghatározza, a toposzokat megtalálja, történetüket (továbbélésüket, hagyományozódásukat etc.) és funkcióikat feldolgozza. Az ilyen kutatások eredményei többé immár nem nélkülözhető tanulságként épülnek be a nemzetközi összefüggésekre is érzékeny hazai irodalomtörténetekbe.

Imre Mihály nagyon fontos könyvet írt a *Querela Hungariae* toposz kialakulásáról, szövegalakító szerepéről, európai kapcsolatrendszeréről és hazai módosulásairól. Tarnai Andor *serkentő példájára*, a téma hazai kutatásában betöltött kezdeményező szerepére többször is hivatkozik. Mert hiszen Tarnai Andor volt az, aki *a gyász, a panasz, a romlás* költészeti szerepének vizsgálatára először tett javaslatot, s aki elsőként nevezte meg a *Querela Hungariae* toposzát. Ötlete olyan tervszerű tudományos programokat eredményezett, melyek nyomán a hazai toposz kutatás mind elméletileg, mind a filológiai anyagföltárásban felzárkózott az európai, főleg német kutatásokhoz. Imre Mihály pl. már 1984-ben jelentkezett azzal a formatörténeti indíttatású nagy tanulmányával, amelyet most *Querela és rímtoposz* címmel illesztett kötetébe (*Egy rímtoposz története. Irodalomtörténeti Közlemények*, 1984. 399–426). Egy évtizeden belül befejezte aztán azt a hatalmas forrásfeltáró és -értelmező munkát, amely Tarnai Andor megállapításait filológiai vizsgálatokkal hitelesítette, s amelynek 17. századi tanulságait (legfőképpen terjedelmi korlátok miatt) már nem is vette fel könyvébe. Anyagának összeállításával egyidőben, 1993-ban, a hazai művelődés- és irodalomtörténészek rangos fóruma rendezett vitautólást éppen Debrecenben *Toposzok és exemplumok régi irodalmunkban* címmel. 1995-ben pedig megjelent a könyv, amelyben a *Querela Hungariae* toposz fejlődéstörténete és funkcionális szerepe követhető. Úgy gondolom tehát, a toposz kutatás hazai megélenkülése leginkább Imre Mihály munkásságához köthető.

Nagyon fontos, de nem könnyű dolog egy toposzt fejlődéstörténetében ábrázolni. Imre Mihály is írja, hogy a „*Querela Hungariae* toposz föltárásának legfontosabb forrása magyarországi és a kortárs világirodalom latin nyelvű irodalma volt, szövegállományukból – éppen eddigi ismeretlenségük miatt – *majd ezer sormyi* szerepel könyvemben”. (10. o.) Az általa hivatkozott nagyobb (nem csak magyar vonatkozású) ösz-

szefoglalások is arról tanúskodnak, hogy a toposzkutatás rendkívüli kitartást igényel, az igényes filológiai szövegfeltárás hatalmas anyaggal dolgozik (különösen 468. jegyzet, 312.). Bizonyos, hogy a gyakorta nem túlságosan jelentős szövegek sokszor változatlan motívumainak (toposzainak) keresése nagyon nagy önuralmat is követel. És ugyanakkor el kell kerülni az elméletieskedés riasztó útvesztőit, illetve *Ernst Robert Curtius* híres könyvének utánírását. (Az újabb német irodalomból bizony mindkettőre ismerünk példát.) Imre Mihály, bár topikus szerénységgel munkája vázaltszerűségére többször is utal, hiányolván az útmutató ideológiai- és eszmetörténeti eredmények segítségét (vö. 272. o.), hatalmas feladatot teljesített. A könyvében idézett *majd ezer sor* többszörösét elolvasva pontosan definiált toposzt keresett határozott módszerrel és behatárolt időkörben. A szövegek bemutatásával és értelmezésével, a toposz funkcionális jelentésének vizsgálatával elsőrangú, a magyar művelődéstörténet számára nélkülözhetetlen tanulságokat írt meg. A *Querela Hungariae* toposz amúgy jó terepet biztosít a formátörténeti és eszmetörténet komponensek együttes vizsgálatának: hosszú életét erősen meghatározza a retorikai eljárások hagyománya, de (éppen a *luctus, querela, ruina* nyilvánvalóbb kiemelése miatt) gyakorta szerepel oppozíciós helyzetben a *fertilitas Pannoniae* ill. a *propugnaculum Christianitatis* emléke is. A *querela* toposz kifejtéséhez természetesen erősen hozzátartozik a szembeállítás, az oppozíció. A hatáskeltés (ez a szerzők legfőbb célja) a *laudatio temporis acti*, az elmúlt idők valamely kiemelt jellemzőjének dicséretével, s a jelen ehhez képest megjelenített kontrasztjával egészen jól elérhető. Ezért szerepel dominánsan két értékszféra a szövegekben: a gazdag múlt és az értékhiányos jelen, az idősíkok szembenállását ezért modellezheti két határozószó, a *quondam – nunc*.

Imre Mihály a német szakirodalomból átvett, de valóban jól kezelhető paradigmarendszerekben, a *Schriftsteller* és a *Lehrer* egymástól különböző nézőpontjaiból mutatja be a toposz történetét az *óvatos kiformalódástól* kezdve a legmegfelelőbb műfaj, az allegorikus heroida megtalálásán és 16. századi megújításán át annak a török elleni harcok propagandisztikus irodalmi anyagába történő beépüléséig. A *Schriftsteller* értékrendjében „elsősorban az antik esztétikai, retorikai hagyományokon nyugvó nagyon tudatos, rendszerezett és kidolgozott elmélet és alkotói gyakorlat *paradigmarendszere* foglal helyet, meghatározó mozzanata a nem-keresztény, esztétikai mozzanat. A *Lehrer* értékrendjének paradigmarendszere főként teológiai-konfesszionális, valláserkölcsei mozzanatokot tartalmaz; a reformáció térnyerésével pedig meghatározó verbális hivatkozási alapja, szövegeszménye az isteni kinyilatkoztatás műve: a Szentírás” (55. o.). A török veszedelemmel foglalkozó, a „*lelkek felgyújtása*”-nak retorikai eszközeire (7. 1. fejelet) elsőrangúan támaszkodó írások már egészen határozottan mutatják a paradigmarendszerek lényegi különbözőségét (101. o.). A reformáció azután „radikálisan szakít a török irodalom humanista-reneszánsz jellemzőinek többségével... és mind az eszmei rendszert, mind a formai konvenciókat újrafogalmazta” (116. o.). E szemléletváltozás, a törökkel vívott harcra való lelki felkészülésnek legmarkánsabb szövege a 79. zsoltár lesz, amely a „XVI. század exegetikai műveiben, imádságirodalmában, prédikációirodalmában és költői műfajaiban” valóban különleges pozíciót foglal el (127. o.). Ezt a fejlődésvonalat, a paradigmarendszerek interferenciáját, a „két szisztéma keveredésének tarka változatait” (116. o.), egyes műfajok dominanciáját stb. imponálóan gazdag, néhol talán túlságosan bő primer szöveg dokumentálja és illusztrálja. Megértem és dicsérem is Imre Mihály eljárását: a bemutatott, „a toposzt legpregnansabban kifejező szerzők művei” (10. o.) többségükben nehezebben hozzáférhető külföldi gyűjtemény-

ben vannak és nyugodtan állítható, hogy mindeddig (legalább is ilyen összefüggésrendszerben) nagyrészt ismeretlenek maradtak. Az elemzés szükségletei motiválták tehát a szövegbemutatót, ám mégis úgy gondolom, hogy a szerzőnek néha nem volt szíve a hatalmas, nagyon kitaró munkával megismert hivatkozási és illusztrációs anyagot szigorúbban csökkenteni. Kicsit zavarba hoz viszont az, hogy a szerző az *átlagbefogadót* is alkalmasnak tartja a nem igazán könnyű olvasmányok megértésére. Azt írja egyhelyütt (Csonka Ferenc kiváló műfordításait is kiemelve), hogy a *Querela Hungariae* toposzt feldolgozó szövegek olvasása és megértése „eredeti nyelven azonban az átlagbefogadó számára nagy nehézséget jelentett volna” (10. o.). Ehhez képest a főszövegben gyakorta és bőven szerepelnek kortárs latin és német idézetek, de néha az újabb szakirodalom egyes tételei is fordítás nélkül. (Ez utóbbira példa 55. o. 116. jegyzet.) Az *átlagolvasó* tehát, úgy gondolom, ezúttal feltétlenül hivatásos olvasó, akinek nem okoz különösebb nehézséget pl. a *Fertilitas Pannoniae/Hungariae* fejezet több oldalas latin idézeteinek olvasása (különösen 229–230.), vagy pl. a következő mondat megértése: „Der ander mit dem schwerd *leiblich* und eufferlich (sic!) auff grewlichst, davon Daniel am siebenden Capit. gewaltiglich weissagt und Christus Matthei am vier und zwenzigsten Cap. von einem trübfal, des gleichen auff erden nicht gewest sey, *das ist der Türcke*” (119. o.).

A toposz magyarországi jelentkezését a bemutatott európai fejlemények tükrében vizsgálja, s fontos összegzést is tesz: a *Querela Hungariae* humanista paradigmájának „anyanyelvű változata nem született meg; illetve belőle annyi fejeződhetett ki, amennyit a Lehrer magyar nyelvű paradigmarendszere integrálni képes volt”. A főleg gyűlekezeti énekként elterjedt magyar nyelvű változat viszont „mélyen beivódott épülő nemzettudatunk értékszemléletébe, képzetkörébe. Értékszemlélete, erkölcsi kategóriái, frazeológiája, műfaji karaktere, képalkotása, stilisztikája nagy sugalló hatással volt irodalmunkra” (218. o.). Ennek föltárása és bizonyítása a könyv rendkívüli értéke! Ez összegző gondolatok szerves folytatását jelenti aztán Rimay János rímtoposzának már említett elemzése és az utóélet ismét csak lenyűgöző szöveganyagra támaszkodó bemutatása. A Rimay-tanulmány zárómondata egyúttal az egész kötet zárómondata is. Úgy érzem, az Imre Mihály által végzett vizsgálódás fontos tanulságait rögzíthetjük segítségével: a *Querela Hungariae* toposz „*költészettörténetünk és nemzettudatunk geológiai mélyrétegeinek megrendítő lenyomatát*” őrzi (273. o.).

*

Befejezésül igazán személyesen: a nyolcvanas évek közepén, mikor Imre Mihály még nem fejezhette be anyaggyűjtését sem, egy számomra akkor fontos kérdés kapcsán a toposzkutatás elméletéről és lehetőségeiről kérdeztem Tarnai Andor professzort. Annyit mondott: *forduljak Imre Miskához, ő most a legjobb ezen a területen.* A könyv mindnyájunk számára bizonyítéka lett ennek. (Csokonai Könyvtár 5., Debrecen, 1995.)

Olvós Péter

Szerkesztői asztal

Januári számunkat – gazdasági okok miatt –, amint kedves olvasóink is látják, 80 Ft-ért vásárolhatták meg. Abban bízunk, hogy az új ár sem sok azokért a szellemi értékekért, melyeket a Tiszatájban havonta átnyújtunk.

✱

A JATE Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszéke és a Tiszatáj Alapítvány közös kiadásában újabb „Monarchia”-kötet jelent meg A „szükséges népszövetség” a művelődés történetében. Irodalmi-kulturális érintkezések a Monarchiában címmel. A kötetet Fried István professzor szerkesztette.

✱

Tajvani vendégek a Tiszatájban. Hsieh Chung-hou, Tajvan Kínai Köztársaság budapesti tájékoztatási osztályának igazgatója és Sun Hueishih, a tájékoztatási osztály asszisztense december 6-án szerkesztőségünkbe látogatott.

✱

A Németh László Társaság december 9-én az írószövetség klubjában tartotta meg tisztújító közgyűlését. Sándor Iván elnöki beszámolója után került sor az új vezetőség és elnökség megválasztására. A társaság elnöke Monostori Imre lett, s két alelnök: Füzi László és Olasz Sándor.

✱

A szegedi Juhász Gyula Művelődési Központ 1996. december 14-én és 15-én rendezte meg először a Baka István Városi Versmondó Versenyt. Bevezetőt Olasz Sándor, a Tiszatáj főszerkesztője mondott. A szervezők 1997-ben országos versenyt is hirdetnek majd.

✱

Kiosztották a Kisteleki-alapítvány díjait. A szegedi Somogyi-könyvtárban az alapítvány névadójának Kisteleki Edének (1861–1931) születése 135. évfordulóján, november 26-án kiosztották a várostörténeti pályázat díját és jutalmait. A 40.000 Ft-os díjat Heka László A bunyevácok (dalmaták) Szeged életében című dolgozatával nyerte. Jutalmat kapott Komoly Pál (Egyházi és állami anyakönyvek vezetése Szegeden), Lisztes László (A szegedi Tűz című folyóirat története és repertórium), dr. Agócsi János (Szeged gazdaság-történeti kronológiája 1950–74) és dr. Szilvási Csaba (Kisteleki Ede költészete).

✱

Néhány szerzőnkről. FERDINANDY GYÖRGY Puerto Ricoban él, legutóbbi könyve Az amerikai telefon címmel jelent meg. SZAKÁCS ESZTER Pécsen könyvtáros, KÁNTOR ZSOLT a békéscsabai Tevan Kiadó és a Bárka c. folyóirat szerkesztője. NYILASY BALÁZS a Pázmány Péter Katolikus Egyetem tanára, ÖTVÖS PÉTER a JATE Régi Magyar Irodalmi Tanszékének docense.

Ára: 80 Ft